

BOHEMISTYKA

4/2024

Rocznik XXIV – ISSN 1642-9893

Redaktor naczelny

MIECZYŚLAW BALOWSKI

Sekretarz Redakcji

GRAŻYNA BALOWSKA

ROMAN SLIWKA

Rada Naukowa

Neil BERMEL (Sheffield)

Cristine BRAGONE (Pavia)

Marie ČECHOVÁ (Praga)

Žoržeta CZOŁAKOWA (Płowdiw)

Liudmyła DANYLENKO (Kijów)

Xavier GALMICHE (Paryż)

Anna GAWARECKA (Poznań)

Lubomír MACHALA (Olomuniec)

Alena MACUROVÁ (Praga)

Margerita MLADENOWA (Sofia)

Dobrava MOLDANOVÁ (Ústí nad Labem)

Stefan NEWERKLA (Wiedeń)

Robert PORTER (Glasgow)

Danuta RYTEL-SCHWARZ (Lipsk)

Janusz SIATKOWSKI (Warszawa)

Jiří SVOBODA (Ostrawa)

Elżbieta SZCZEPAŃSKA (Kraków)

Svatava URBANOVÁ (Ostrawa)

Józef ZAREK (Katowice)

BOHEMISTYKA

4/2024

Rocznik XXIV – ISSN 1642-9893

Wydawca: Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Adres: ul. Aleksandra Fredry 10, 60-701 Poznań, tel. 61 829 4517

E-mail: bohemistyka@amu.edu.pl
mieczyslaw.balowski@amu.edu.pl

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY I STUDIA

Błażej O s o w s k i, <i>Czeski sufiks feminatywny -(k)yně i jego polski odpowiednik -ini/-yni. Najnowsze tendencje</i>	505
Joanna R u b a c h, <i>Female diminutives in English Translations of Czech Texts (based on the examples from Michal Ajvaz »Druhé město« and Karel Čapek »Válka s mloky« using the Czech corpora)</i>	521
Kristýna B ř e z i n o v á, Jarmila M á d r o v á, Agata R e c l i k, <i>Kolokační analýza českých rodných jmen z diachronní perspektivy</i>	528
Ekaterina R y c h e v a, <i>Recept na politický guláš: konceptuální sféra JÍDLA v metaforách českého politického diskurzu.</i>	547
Włodzimierz W y s o c z a ń s k i, <i>Sfera piękna w języku polskim, słowackim i czeskim (w utrwaleniu jednostek wielowyrzutowych z komponentami »piękno«, »piękny« itp.).</i> . .	571
Mieczysław B a l o w s k i, <i>»Języki« Bramy Morawskiej</i>	595
Bartosz J u s z c z a k, <i>Amatorskie słowniczki brneńskiego hantecu – ich rola i zastosowanie</i>	617

ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Milan H r d l i č k a, <i>Já na to dlabu!</i>	633
---	-----

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Grażyna B a l o w s k a, <i>Seria wydawnicza Bohemica Posnaniensia</i>	637
Svatava Š k o d o v á, <i>Korpusová cvičebnice pro studenty češtiny jako cizího jazyka</i>	647
Jindřiška S v o b o d o v á, <i>Vy to všechno slyšíte? A rozumíte tomu?</i>	651

KRONIKA

Mieczysław B a l o w s k i, <i>Nazwy mówią: Rudolf Šrámek</i>	654
Adrian Z a s i n a, Svata va Š k o d o v á, <i>Bohemistika v jazykovém a kulturním kontaktu se světem. XI. mezinárodní symposium o češtině jako cizím jazyku</i>	660

Informacja o Autorach	667
---------------------------------	-----

CONTENTS

Articles & researches

Błażej O s o w s k i, <i>The Czech feminine suffix -(k)yně and its Polish equivalent -ini/-yni</i>	505
Joanna R u b a c h, <i>Female diminutives in English Translations of Czech Texts (based on the examples from Michal Ajvaz Druhé město and Karel Čapek »Válka s mloky« using the Czech corpora)</i>	521
Kristýna B ř e z i n o v á, Jarmila M á d r o v á, Agata R e c l i k, <i>Collocational analysis of Czech surnames from the diachronic perspectives</i>	528
Ekaterina R y c h e v a, <i>Recipe for political goulash: the conceptual sphere of FOOD in the metaphors of Czech political discourse</i> .	547
Włodzimierz W y s o c z a ń s k i, <i>The sphere of beauty in Polish, Slovak and Czech (in the consolidation of multi-word units with the components »piekno«, »piękny« etc.)</i>	571
Mieczysław B a l o w s k i, <i>»Languages« of the Moravian Gate</i> . .	595
Bartosz J u s z c z a k, <i>Amateur dictionaries of Brno hantec – their role and use</i>	617

FROM THE PHENOMENON OF MODERN CZECH LANGUAGE

Milan H r d l i č k a, <i>I don't give a damn for it!</i>	633
---	-----

BOOK REVIEWS & DISCUSSIONS

Grażyna B a l o w s k a, <i>Publishing series Bohemica Posnaniensia</i>	637
Svatava Š k o d o v á, <i>Corpus exercise books for students of Czech as a foreign language</i>	647
Jindřiška S v o b o d o v á, <i>Do you hear all this? And do you understand that?</i>	651

CHRONICLE

Mieczysław B a l o w s k i, <i>The names speak: Rudolf Šrámek.</i> . . .	654
Adrian Z a s i n a, Svata va Š k o d o v á, <i>Czech Studies in Linguistic and Cultural Contact with the World. XI. International Symposium on Czech as a Foreign Language</i>	660

About the Authors	667
-----------------------------	-----

Czeski sufiks feminatywny *-(k)yně* i jego polski odpowiednik *-ini/-yni*. Najnowsze tendencje

Keywords: word formation, feminatives, suffix *-(k)yně*, suffix *-ini/-yni*

Słowa kluczowe: słotwórstwo, feminatywy, sufiks *-(k)yně*, sufiks *-ini/-yni*

Abstract

The Czech suffix *-(k)yně* and the Polish *-ini/-yni* have a common origin and function (they form feminine formations). It is therefore worth taking a look at how these suffixes function in modern languages. For this purpose, material from Internet and lexicographic sources recording the latest vocabulary was analyzed. The collected material was analyzed in terms of word-formation derivatives, semantic regularity, stylistic qualification and belonging to meaning groups.

Czeski sufiks *-(k)yně* i polski *-ini/-yni* mają wspólne pochodzenie oraz funkcję (tworzą formacje żeńskie). Warto zatem przyjrzeć się, jak te formanty funkcjonują we współczesnych językach. W tym celu poddano analizie materiał ze źródeł internetowych i leksykograficznych rejestrujących najnowsze słownictwo. Zebrany materiał analizowano pod kątem pochodności słotwórczej, regularności semantycznej, kwalifikacji stylistycznej oraz przynależności do grup znaczeniowych.

Problematyka feminatywów w języku polskim oraz *přechylování* w języku czeskim ma długą tradycję, bogatą literaturę i wiele punktów zbieżnych. Jeden i drugi przypadek w dużej mierze dotyczy słotwórczych środków nazywania kobiet. Wyjaśnijmy jednak na początek oba pojęcia.

Přechylování to rozróżnianie płci u rzeczowników (osobowych i żywotnych), w wyniku którego za pomocą różnych przyrostków tworzy się ze wspólnych podstaw nowe słowa (Gregor 1956, s. 38).

Markéta Ziková uściśliła, że proces ten polega na tym, że z form rodzajowo neutralnych tworzy się formy rodzajowo określone (Ziková 2003, s. 126). Może chodzić zarówno o tworzenie form żeńskich (*učitel* > *učitelka*), jak i form męskich (*ropucha* > *ropuśák*), przy czym pierwszy mechanizm dotyczyć może rzeczowników oznaczających osoby i zwierzęta, drugi – tylko zwierzęta (Ziková 2006, s. 129).

Feminatywa (niekiedy też: nazwy/formacje/struktury żeńskie) w polszczyźnie postrzegane są jako kategoria słotwórcza, np. „rzeczowniki nazywające kobiece zawody i funkcje, najczęściej derywowane od nazw męskich z sufiksem kategorii feminativum lub bezpośrednio od czasowników z sufiksem złożonym kategorii nazwy wykonawców czynności” (Łaziński 2006, s. 246) czy „rzeczowniki nazywające kobietę, mające wyznacznik morfologiczny żeńskości, będące najczęściej derywatami sufiksálnymi lub paradygmatycznymi pochodzącymi od męskiej podstawy słotwórczej” (Krysiak, Małocha-Krupa 2020, s. 230). Z kolei Zofia Kubiszyn-Mędrala (2007, s. 31) definiuje feminatywa jako kategorię semantyczną – są to nazwy kobiet „nie tylko ze względu na przysługujący im tytuł, pełnioną funkcję, zajmowane stanowisko czy wykonywany zawód, ale także ze względu na przynależność narodową, pochodzenie, wyznanie, przekonania, właściwości psychiczne i fizyczne, wykonywane czynności itp.”. Podobnie postępuje Jolanta Szpyra-Kozłowska, określając feminatywa jako kategorię, której „desygnaty zawierają w sobie pierwiastek »istoty żeńskie«” (Szpyra-Kozłowska 2021, s. 51). Obie perspektywy łączy Renata Bura (2005, s. 71), która stwierdza że feminatywa to „nazwy żeńskie motywowane przez nazwy męskie. Najczęściej są to nazwy osób, rzadziej zwierząt”.

W niniejszym tekście feminatywa ograniczone zostały do nazw kobiet zawierających w swej strukturze jeden tylko środek słotwórczy – formant *-ini/-yni* w języku polskim i *-yně/-kyně* w języku czeskim. Oba te formanty mają rodowód rodzimy i wywodzą się od prasłowiańskiego **ynji*, który pierwotnie pełnił dwie funkcje – tworzył rzeczowniki żeńskie od męskich (np. *bogini*) oraz abstrakta odprzymiotnikowe o charakterze atrybutywnym, które często ulegały

konkretyzacji (por. *pustynia*) (Laskowski 1962, s. 171–172). Dość szybko we wszystkich językach słowiańskich doszło do podciągnięcia rzeczowników z przyrostkiem **-ynji* do tematów na *-a*. W efekcie we wszystkich językach słowiańskich (poza polskim) doszło do zaniku pierwotnego formantu. Na gruncie czeskim pierwsze formy z *-yně* zaczęły się pojawiać już od początku XIII wieku. Z kolei polszczyzna jest jedynym językiem słowiańskim, w którym formant ten zachował się w odniesieniu do kobiet, nowy zaś *-ynia* zaczął pojawiać się w nazwach przedmiotów martwych (Laskowski 1962, s. 177). Produktynność sufiksu *-ini/-yni* w okresie XVI–XVIII w. opisał Laskowski jako nikłą a żywot formacji go zawierających jako krótki. Dopiero w XIX w. pojawiło się nieco więcej form tworzonych od męskich wykonawców czynności na *-ec* i *-ca* (1962, s. 180, 183).

W staroczeszczyźnie formant *-yni/-yně* był bogato zaświadczony. Natomiast z form typu *prorokyni*, *vnukyně* został wyabstrahowany przyrostek *-kyně* (Gregor 1956, s. 40). Podobne zjawisko rozszerzenia formantów zanotowano także w materiale staropolskim, gdzie pojawiają się *cesarkini* < *cesarz*, *poselkiny* < *poseł* (Kleszczowa 1996, s. 262–263).

Jak stwierdza Renata Bura, *-yn(ě)/-kyn(ě)* w języku czeskim i *-ini/-yni* w języku polskim są drugim co do ważności środkiem słowotwórczym w feminatywach, stanowiącym konkurencję dla najpopularniejszego w obu językach w tej funkcji sufiksu *-ka*. Jego popularność w czeszczyźnie wynika między innymi z faktu, że *-ka* w rzeczownikach męskich zakończonych na *g* powoduje alternację *g : ž* (Bura 2005, s. 71). Z kolei w polszczyźnie formant *-ini/-yni* stanowi silną konkurencję dla *-ka* wśród nazw męskich zakończonych na *-ec* i *-owiec* (Szpyra Kozłowska 2019, s. 32). Nie należy jednak przeceeniać produktywności formantu *-ini/-yni*, ponieważ jak pokazały badania Marty Grochowskiej i Agnieszki Wierzbickiej na materiale współczesnych czasopism, za pomocą przyrostka *-ka* utworzono 241 nazw, a za pomocą *-ini/-yni* – tylko 11 (Grochowska, Wierzbicka 2015, s. 48, 50). Dysproporcja jest więc znacząca, dzięki jednak mniejszej pro-

duktywności drugiego z formantów możliwe jest omówienie go w ramach jednego artykułu.

Wracając do problematyki feminatywów, należy podkreślić, że w polskim dyskursie naukowym jest ona obecna już od dawna. Dyskusja o braku żeńskich odpowiedników rzeczowników męskoosobowych w Polsce trwa od ponad stu lat, a szczególnie ożywiona była w okresie powojennym (Szpyra-Kozłowska 2019, s. 22); w XXI wieku powrócono do niej. O wadze problemu świadczy fakt, że w przedziale 1945–1989 w jednym tylko czasopiśmie „Język Polski” ukazało się 13 artykułów na ten temat (Hołojda-Mikulska 2016, s. 90), które dotyczyły wszystkich do dziś istotnych kwestii: nazwisk kobiet, tytułów naukowych i prestiżowych zawodów kobiet, żeńskich nazw zawodów i funkcji.

W stosunku do określania zawodów, stanowisk, pozycji społecznych itd. kobiet obserwować można dwa podejścia – feminizację polegającą na tworzeniu odpowiednich nazw żeńskich i neutralizację polegającą na używaniu nieodmiennych nazw męskich dla określenia kobiet. Lata 70. (następnie 80. i 90.) XX wieku w Polsce przyniosły blokadę derywacji żeńskiej (Hołojda-Mikulska 2016, s. 96), która w okresie międzywojennym była bardzo żywotna.

W ostatnich latach obserwujemy pewien powrót do feminizacji, popularny zwłaszcza w kręgach feministycznych, na przykład związanych z takimi pismami jak »Wysokie Obcasy« czy »Zadra«, w których proponowane są nowe rzeczowniki żeńskie przywracające symetrię między nazewnictwem kobiet i mężczyzn (Szpyra-Kozłowska 2019, s. 23).

Podobne dwa podejścia obecne są także w czeszczyźnie, choć tu np. w porównaniu z językiem rosyjskim przy oznaczaniu zawodów, stanowisk, tytułów więcej jest form żeńskich i nie dyskutuje się już o tym, czy formy te są potrzebne (Rogozhnikova 2020, s. 43). Do podobnych wniosków doszedł Tom Dickins, choć jednocześnie stwierdził występowanie wielu luk leksykalnych w nazwaniu kobiet. Źródłem tej asymetrii wg badacza nie był system językowy, ponieważ odpowiednie środki słowotwórcze w języku czeskim istnieją, lecz nastawienie społeczeństwa (Dickins 2001, s. 246).

W tym miejscu dochodzimy do niezwykle istotnej kwestii poza-językowego uwikłania feminatywów, które jest przyczyną zarówno popularności tej tematyki, jak i związanej z nią temperatury sporów. Nazwy żeńskie od dawna są odbiciem przede wszystkim aktualnych procesów społecznych. Pojawienie się ich dużej liczby wyjaśnia się pracą zarobkową kobiet w okresie międzywojennym, a zwłaszcza powojennym. U początków zaś stał proces emancypacji kobiet w XIX wieku (Grochowska, Wierzbicka 2015, s. 45). Nic więc dziwnego, że nazwy żeńskie są jednym z naczelných zagadnień lingwistyki feministycznej czy lingwistyki płci. Genderowa lingwistyka zakłada m.in., że porządek społeczny jest konstruktem patriarchalnym a język jest konstruktem społecznym, który wzajemnie oddziałuje na siebie z myśleniem i świadomością. Rola języka w tej koncepcji jest istotna, ponieważ nie tylko odbija on stosunki społeczne, ale także je współtworzy (Valdrová 2023, s. 33). *Sexistický (androcentrický) jazyk* (język seksistowski, androcentryczny) oznacza praktyki językowe, których używają mówiący bez różnicy płci, świadomie lub nieświadomie, legitymizując, naturalizując i reprodukując hierarchię płci. Jednym z jego rysów jest język, który kobiety ignoruje, np. generycznie używane rzeczowniki rodzaju męskiego sugerują, że mężczyzna jest rozumiany jako norma, a kobieta jest do takiego oznaczania włączana (Valdrová 2023, s. 42). Również w odniesieniu do polszczyzny wskazuje się, że asymetryczność rodzajowa to przejaw androcentryzmu, a nawet seksizmu, tego języka (Kubiszyn-Mędrala 2007, s. 32). Dlatego też Ewa Kołodziejek stosowanie żeńskich nazw osobowych wpisuje w kontekst komunikacji inkluzywnej (2022, s. 28), tj. języka łączącego, niewykluczającego, przeznaczonego dla wszystkich.

Czeską i polską dyskusję o feminatywach charakteryzuje także podobny zestaw poruszanych zagadnień, np. istnienie przeszkód o charakterze semantyczno-pragmatycznym (nazwy prestiżowych funkcji i stanowisk, pierwotnie wyłącznie męskich zawodów, stopni, wojskowych, godności kościelnych, istnienie homofonów z rzeczownikami nieżywoymi typu *pilotka* ‘kobieta pilot’ i ‘rodzaj czapki’), morfologicznym, fonologiczno-fonetycznym w tworzeniu nazw żeńskich,

kwestia wyboru spośród równolegle istniejących dubletów słowotwórczych, użycia generyczne (Svobodová 2011).

Spośród tego bogatego zestawu zagadnień w niniejszej pracy wybrano ujęcie porównawcze. Celem artykułu jest przedstawienie zbioru czeskich i polskich feminatywów zawierających odpowiednio sufiks *-(k)yně* i *-yni/-ini* oraz analiza tych jednostek pod kątem pochodności słowotwórczej, regularności semantycznej, kwalifikacji stylistycznej.

Celem niniejszego badania było zbadanie najnowszego zasobu leksykalnego analizowanych języków, dlatego materiał zaczerpnięto ze źródeł internetowych. Polskie jednostki pochodzą z Obserwatorium Językowego Uniwersytetu Warszawskiego (<https://obserwatoriumjezykowe.uw.edu.pl>), które zajmuje się m.in. zbieraniem najnowszego słownictwa polskiego – uwzględniono także poprzednika tego projektu, tj. stronę <https://nowewyrazy.uw.edu.pl/> – oraz z *Wielkiego słownika języka polskiego* pod red. P. Żmigrodzkiego (<https://wsjp.pl>).

Dzięki wyszukiwaniu *a tergo* uzyskano 69 jednostek (2 – OJ UW, 3 – NW, 65 – WSJP; *gościni* powtórzyła się w OJ UW i NW). Uwzględnienie różnych źródeł pozwoliło z jednej strony zbadać jednostki najnowsze, nieuwzględnione w nawet tak bogatym słowniku jak WSJP, z drugiej – jednostki znajdujące się w normie współczesnej polszczyzny, bez jednostek przestarzałych i już nieużywanych.

Z kolei jednostki czeskie (również stosując wyszukiwanie sufiksu) zaczerpnięto z serwisu *Čeština 2.0*, która jest społecznym słownikiem rozwijanym od 2009 roku, do którego hasła mogą dodawać internauci, oraz z bazy haseł LEXIKO (<https://lexiko.ujc.cas.cz/heslare>), przy czym mając na uwadze aktualny charakter słownictwa, wyszukiwania ograniczono do publikacji *Nová slova v češtině* 1 i 2 oraz narzędzia Neomat (<https://www.neologismy.cz>)¹. Kontrolnie uwzględniono także *Slovník spisovného jazyka českého*, który odnotowywał (w odróżnieniu od pozostałych źródeł) wiele podstaw motywujących wyekscepowane feminatywy.

¹ Z WJSP skorzystano 17.04.2024, z pozostałych źródeł – 26.02.2024.

Źródła czeskie dobrano zatem na zasadzie podobnej jak polskie: opracowania leksykograficzne językoznawców (zbiór LEXIKO) i o charakterze społecznym, współtworzone przez internautów (*Čeština 2.0*). Nawet po usunięciu zestawień typu *kariérová poradkyně*, *konceptuální umělkyně*, *laktační poradkyně*, *občanská vědkyně*, *stínová tchyně*, *synchronizovaná plavkyně*, których nie zawierał materiał polski, nadal materiał czeski znacząco przeważał, ponieważ uży skano 227 jednostek. Ze zbioru LEXIKO pochodzi 210 jednostek, z *Češtiny 2.0* – 22, a *machryně*, *operkyně*, *pratchyně*, *přítulkyně*, *spolutchyně* powtórzyły się w obu.

Analizując derywaty, najpierw przedstawię zbiór polski, następnie czeski a na końcu przejdę do porównania. W przypadku derywatów polskich nie rozdzielałam wariantów *-ini* i *-yni*, gdyż ich dystrybucją rządzi zasada fonetyczna (pierwszy z formantów występuje po tematach miękkich i zakończonych na spółgłoski tyłojęzykowe, drugi – w tematach twardych i zakończonych spółgłoskami funkcjonalnie miękkimi). Materiał prezentuję wg motywującej podstawy (rzeczowniki niepodzielne słowotwórczo, podzielne wg formantów z rzeczownika podstawowego, przypadki inne).

Derywaty od rzeczowników męskich niepodzielnych słowotwórczo reprezentowane są przez *bogini* < *bóg*², *gościni* < *gość*, *mistrzynie* < *mistrz* (podobna relacja pochodności w *baletmistrzyni*, *ochmistrzyni*, *podharc mistrzyni*, *sztukmistrzyni*, *tancmistrzyni*, *wicemistrzyni*), *sekretarzynie*, *żakini* ‘dziewczynka startująca w zawodach sportowych w najmłodszej grupie wiekowej, zazwyczaj poniżej 12 roku życia’ < *żak*.

Największy zbiór stanowią feminitywa motywowane przez formy męskie zakończone na *-ca*: *bratobójczynie* < *bratobójca*, *dawczynie* < *dawca* (podobnie: *chlebowdawczynie*, *krwiodawczynie*, *ofiarodawczynie*, *pracodawczynie*, *prawodawczynie*, *zleceńodawczynie*), *doradczynie*,

² Wyraz podstawy podaję, jeśli sufiksacji towarzyszą inne zjawiska, np. alternacje. Jeśli relacja pochodności jest prosta do odtworzenia, dla oszczędności miejsca nie podaję wyrazu motywującego.

dzierżawczynie, *kłamczynie*, *krzywoprzysięczynie* < *krzywoprzysięzca*, *morderczynie*, *mówczynie*, *nadawczynie*, *nadzorcynie*, *następcynie*, *naśladowczynie*, *obrończynie*, *odbiorczynie*, *odstępczynie*, *poborczynie*, *pochlebczynie*, *przestępcynie*, *samobójczynie*, *spadkobierczynie*, *sprawczynie*, *sprawozdawczynie*, *sprzedawczynie* < *sprzedawca* (także: *telesprzedawczynie*), *twórcynie*, *uchodźczynie*, *władczynie*, *wychowawczynie*, *wykonawczynie*, *zabójczynie* < *zabójca* (także: *ojcobójczynie*), *zwycięzczynie*. Do zbioru tego należą także jednostki *islamoznawczynie* i *medioznawczynie* ufundowane na relacji *znawczynie* < *znawca*; *znawczynie* nie została odnotowana w wykorzystywanych źródłach, jest jednak wyrazem dobrze zdomowionym w polszczyźnie.

Jest to najliczniejsza grupa w materiale polskim licząca 47 jednostek, choć należy zaznaczyć, że część z nich została w WSJP PAN opatrzona kwalifikatorem, wskazującym na ograniczenia w użyciu. Za książkowe uznano *bratobójczynie*, *chlebowdawczynie*, *dawczynie*, *ofiarodawczynie*, *innowierczynie*, *odtwórcynie*, za urzędowe – *nabywczynie*, *najemczynie*, *zleceńobiorczynie*, za potoczne – *kierowczynie* < *kierowca*, za prawnicze – *mocodawczynie*.

Polskie feminitywa na *-ini/-yni* od form męskich z innymi sufiksami niż *-ca* są rzadkie. Od rzeczowników na *-ec* utworzono 5 formacji: *bywalcynie* < *bywalec*, *naukowczynie* < *naukowiec*, *powstańczynie* < *powstaniec*, *sportowczynie* < *sportowiec*, *zamaczynie* < *zamaczowiec*. Od derywatów na *-ek* pochodzą *członkini* < *członek*, *marszałkini* < *marszałek*, *potomkini* < *potomek*, od rzeczownika na *-arz* pochodzi *gospodyni* < *gospodarz*, a nazwa na *-a* (*monarcha*) motywuje *monarchinię*. W grupie form rzadkich mamy jeszcze ponadto wyraz *jogini*, w którym sufiks *-ini* uznać można za przyłączony do podstawy *joga* lub zastępujący formant wykonawcy czynności *-in* w *jogin*.

W materiale czeskim odnajdujemy analogiczne grupy oraz dwie dodatkowe.

Od rzeczowników niepodzielnych słowotwórczo pochodzi 51 nazw żeńskich. Znaczną część z nich utworzono za pomocą sufiksu *-yně*, np. *arbitryně* < *arbitr*, *chábryně* < *chábr* ‘brachu, koles’, *cvokyne* < *cvok* ‘wariat’, *helfryně*, *kamarádkyně*, *kmotryně*, *lidryně* (podobnie:

eurolídryně, superlídryně), *machryně* < *machr* ‘spec’, *ministryně* (podobnie: *euroministryně, financministryně, exministryně, skoroministryně, superministryně, takymistryně, viceministryně*), *minižákyně, mistryně* (też: *purkmistryně, půlmistryně, sklepistryně, velmistryně, vrtmistryně, webmistryně*), *negryně* < *negr* ‘murzyn’, *otrokyně, pediatrixně, spoluvražedkyně, trollyně*. Ponadto kilka jednostek zawiera warianty *-kyně* (*dobroserkyně* < *dobroser* ‘dobrosiejca’, *exvězenkyně, filozofkyně, přítelkyně*) lub *-ině* (*fizlině* < *fízl* ‘glina’).

Rzeczowniki męskie z formantem *-ce* motywują 38 feminatywów zakończonych na *-kyně*, np. *důchodkyně* < *důchodce* (też: *předdůchodkyně, starodůchodkyně*), *exsoudkyně, exžalobkyně, poradkyně* (podobnie: *dermoporadkyně, exporadkyně, šéfporadkyně*), *samorozhodkyně, samosoudkyně* (podobnie: *takysoudkyně*), *splátkyně* (też: *samoplátkyně*), *strážkyně, superžástupkyně, tvůrkyně* (również: *čudotvůrkyně, mírotvůrkyně, mírotvůrkyně, rádobytvůrkyně, rouškotvůrkyně, webotvůrkyně*), *únoskyně, úpravkyně*. Interesujące w tym zbiorze są ponadto dwie formacje formalnie motywowane przez nazwy męskie, ale semantycznie od nich odmienne. *Audioprůvodkyně* motywowana jest przez *audioprůvodce*, chodzi jednak o urządzenie (audioprzewodnik), które nie ma rodzaju naturalnego. Opozycja płci w tym przypadku dotyczy głosu wgranego w urządzenie: w *audioprůvodkyně* usłyszymy głos żeński, w *audioprůvodce* – głos męski. Z kolei *superdárkyně* to ‘dawczyni komórek jajowych’, co blokuje występowanie męskiego rzeczownika motywującego to znaczenie. Niemniej, rzeczownik *superdárce* istnieje, w ogólnym znaczeniu ‘superdawca, superrozdawca’, formalnie zatem może motywować nazwę żeńską.

Największą grupę czeskich femiantywów motywują nazwy męskie z *-ec* (75 jednostek), np. *bezdomovkyně* < *bezdomovec, běžkyně, brankyně, břichomluvkyně, čudotvůrkyně, diskoborkyně, exsportovkyně* (też: *multisportovkyně, rádobysportovkyně*), *hvězdopravkyně, jazykovědkyně* (podobnie: *neurovědkyně, pseudovědkyně, přírodovědkyně, spoluvědkyně, uměnovědkyně*), *kreativkyně, maratonkyně* (też: *prvomaronkyně, půlmaratonkyně, ultramaratonkyně, ultrama-*

ratónkyně), *myslivkyně, obrazoborkyně, ostroštelkyně, otužilkyně, příjmenovkyně, skorejmenovkyně, sóloplavkyně, sourostenkyně, šťastlivkyně, suchozemkyně, superpěvkyně, superštelkyně, takylovkyně, ubytovankyně, ultravytrvalkyně, umělkyně* (*kyberumělkyně, multi-umělkyně, retroumělkyně, rádobyumělkyně, travestiumělkyně, video-umělkyně*), *všeznalkyně, vychytralkyně, vyhulenkyně, zpovykankyně*. Ciekawą formacją jest na tym tle *sexyposlankyně*, która występuje w materiale jedynie w formie żeńskiej, rzeczownik fundujący natomiast poświadczony jest jedynie w nazwie portalu *sexyposlanec.cz* pozwalającego oceniać atrakcyjność posłów Republiki Czeskiej.

Czeskie rzeczowniki męskie z innymi niż wcześniej omówionymi formantami motywują o wiele mniej feminatywów:

- od rzeczowników zakończonych na *-ek* mamy 12 form żeńskich, np. *bezmozkyně* < *bezmozek* ‘bezmózgowiec’, *cápkyně, exnáměstkyně, fanouškyně, pohrobkyně, vtipálkyně, výrostkyně*;
- rzeczownik zakończony na *-ář* (*hospodář*) funduje tylko *hospodýně*;
- rzeczowniki zakończone na *-a* motywują 10 feminatywów, np. *exkolegyně* (też: *soukolegyně*), *místostarostkyně, monarchyně, oligarchyně*.
- od rzeczowników zakończonych na *-ák* pochodzą 4 formacje: *exvojákyně, horákyně, hosteskyně, operkyně*;
- od rzeczownika zakończonego na *-čí* (*mluvčí*) utworzono *mluvkyně*.

Porównując materiał polski i czeski (zob. Tabela 1), stwierdzić można, że oba języki w podobny sposób wykorzystują jako bazę dla feminatywów rzeczowniki męskie niepodzielne słotwórczo. Polszczyzna z kolei chętniej wykorzystuje formacje męskie na *-ca*, a czeszczyzna – na *-ec*. W tych dwóch grupach derywatów różnice są znaczące. Pozostałe grupy są śladowe, choć należy odnotować, że w polszczyźnie nie tworzy się nazw żeńskich od rzeczowników na *-ak* i *-czy*, w czeszczyźnie zaś na *-in*.

Tabela 1. Grupy motywujące zbadane feminatywy (wartości podane w procentach)

	Niepo- dzielne słowotwo- twórczo	-ce / -ca	-ec	-ek	-ář / -arz	-in	-a	-ák	-či
język czeski	23	18	35	5	1	0	4	2	1
język polski	16	68	7	4	1	1	1	0	0

Wspólną cechą obu języków jest także duży udział struktur złożonych z analizowanymi formantami. W materiale polskim było ich 21 (30%), a w czeskim – 97 (43%). Mamy tu zarówno przykłady wyrazów o podwójnej motywacji – od złożonych podstaw męskich i feminatywów prostych, np. *krwiodawczyni* < *krwiodawca* i *dawczyni*, *jazykovědkyně* < *jazykovědec* i *vědkyně*, ale też formacje, które nawiązywać mogą tylko do złożonych rzeczowników męskoosobowych, ponieważ żeńskie formy proste nie istnieją, np. *krzywoprzysiężczyni* < *krzywoprzysięzca* (**przysiężczyni* nie istnieje), *staromilkyně* < *staromilec* (**milkyne* nie istnieje). Występowanie jako potencjalnej podstawy formy męskiej złożonej i żeńskiej prostej powoduje, że niektóre złożenia żeńskie derywowane są bezpośrednio od formy żeńskiej, co wiąże się z przejrzystością kompozitów i działaniem analogii. Analogia działa także przy tworzeniu serii wyrazów mających wspólną podstawę, ale modyfikowaną za pomocą różnego członów przyłączanych przed rdzeniem, np. od *poslankyně* mamy *europoslankyně*, *exeuroposlankyně*, *exposlankyně*, *sexyposlankyně*, od *předsedkyně* – *biomístopředsedkyně*, *exmístopředsedkyně*, *expředsedkyně*, *spolumístopředsedkyně*, *spolupředsedkyně*.

W materiale czeskim brakuje przy 20 feminatywach (9% wszystkich) podstaw męskich, np. *cykloporadkyně*, *eurohorákyně*, *krutovládkyně*, *lod'mistryně*, *neurochirurgyně*, *podpředsedkyně*, *praprapředsedkyně*, *rádobyvěštkyně*, *trávodárkyně*. Większość jednak z tych formacji jest przejrzysta formalnie i semantycznie i można by je umieścić w ramach łańcucha słowotwórczego wraz z innymi wyrazami oznaczającymi kobietę lub mężczyznę, np. *preposlankyně* – *pos-*

lankyně – *poslanec*, *trávodárkyně* – *dárkyně* – *dárec*, jednak nazwy męskiej bezpośrednio motywującej feminatyw w ramach zgromadzonego materiału brak. W grupie tej znajdują się także nazwy wskazujące na atrakcyjność fizyczną osoby, co jak już wcześniej stwierdzono, często ogranicza występowanie motywującego rzeczownika męskiego, np. *borhyně* ‘atraktivní, vyvinutá blondýna menšího vzrůstu a s výrazným úsměvem; podle moderátorky zpráv Lucie Borhyové’, *instabohyně* ‘instabogini’, *sexyně* ‘seks-bomba, kobieta atrakcyjna seksualnie’.

Materiał czeski wyróżnia jeszcze jedna cecha – obecność jednostek będących wynikiem gier słownych często opartych na skojarzeniach z wyrazami o podobnym brzmieniu (adideacje). Jest to zbiór niewielki (8 jednostek, 4% wszystkich), dlatego przedstawię go w całości. I tak *blondýně* ‘gruba blondýnka’ nawiązuje do wyrazu *blondýna*, *bobryně* ‘kobieta z bardzo zarośniętym łonem’ < *bobr*, *kolagyně* ‘koleżanka z pracy z nadmierną skłonnością do używania kosmetyków’ powstała w wyniku nałożenia wyrazów *kolegyně* i *kolagen*, *přítulkyně* ‘przyjaciółka, partnerka’ to wynik złączenia dwóch wyrazów *přítelkyně* i *přítulit se*, *přívěškyně* ‘przyjaciółka, która nie udziela się w towarzystwie, jest raczej do ozdoby’ motywowana jest przez słowo *přívěska* ‘przywieszka z ceną, wagą itp. produktu’, *špekyně* ‘bardzo gruba kobieta lub dziewczyna’ < *špek* ‘ślonina’, *věvodkyně* ‘kobieta preferująca wódkę’ to nawiązanie do *vodka*, *zátkyně* ‘kobieta posiadająca korek do napoju alkoholowego, która wstępuje do towarzystwa mężczyzn z zamiarem zamknięcia krążącej butelki i zakończenia zabawy’ powstała z dwóch wyrazów *zátka* ‘korek’ + *zrádkyně* ‘zdrajczyni’. Wszystkie wymienione powyżej leksemy pochodzą ze strony *Čeština 2.0*, która ma pokazywać, że „čeština má šmrnc, vtip i budoucnost”. Wymienione jednostki spełniają to kryterium – o ich znaczeniu oraz sposobie tworzenia decyduje przede wszystkim nastawienie na zabawę i humor, stąd nierespektowanie budowy wyrazów podstawowych (*blondyn-a* + *ě* > *blondýně*, *kolagen* > *kolag-en* + *yně* > *kolagyně*), derywowanie wyrazów od podstaw nienazywających mężczyzn (*bobr* > *bobryně*, *špek* > *špekyně*), zmiany w składzie fonetycznym istniejących feminatywów mające ukazać nową cechę zna-

mionującą, np. *přítulkyně* < *přítelkyně* i wymiana *e* > *u* pod wpływem skojarzenia z *přítulit se*. Z tego względu wymienione tu wyrazy nie są klasycznymi feminatywami (brak podstaw męskich), a zbliżają się do nazw atrybutywnych (nosicieli cech). Pośrednio świadczy to jednak o sile formantu *-(k)yňě* jako wykładniku żeńskości. Ponadto, jak pokażą następne akapity, granice między tymi dwiema grupami semantycznymi zacierają się i wśród typowych feminatywów.

Klasyfikacja semantyczna zebranego materiału nawiązuje do kategorii słowotwórczych, choć nie jest z nimi tożsama. Wyróżniono pięć klas³ ze względu na:

- wykonywany zawód lub profesję, np. *herkyně*, *knihkupkyně*, *prodejkyně*, *psychiatryně*, *speakryně*, *šéfdramaturgyně*, *velvyslankyně*, *zeměpiskyně*, *životopiskyně*; *baletmistrzyni*, *islamoznawczyni*, *naukowczyni*;
- wykonywanie czynności charakterystycznej, np. *nedoštudýrovankyně*, *neplavkyně*, *nespavkyně*, *sóloběžkyně*, *spoluběžkyně*, *světanápravkyně*, *utečenkyně*, *zběžkyně*; *bratobójczyni*, *innowierczyni*, *jogini*, *kierowczyni*, *klamczyni*, *morderczyni*, *odstępczyni*, *pochlebczyni*;
- pełnienie roli społecznej, zajmowanie pozycji społecznej, np. *extchyně* (też: *pratchyně*, *protitchyně*, *skoroťchyně*, *spolutchyně*, *téměřtchyně*), *odsouzenkyně*, *oligarchyně*, *skřítkyně*, *spolužalobkyně*, *šejchyně*, *typkyně* i *týpkyně*; *gošćini*, *mo-codawczyni*, *potomkiny*, *władczyni*;
- cechę charakterystyczną, w tym nazwy wartościujące, np. *alternativkyně*, *bezvěrkyně*, *nesportovkyně*, *odvážlivkyně*, *ramboministryně*, *staromilkyně*, *superžalobkyně*, *superběžkyně*, *svalovkyně*, *šaškyně* < *šašek* ‘błazen’, *šibřyně* < *šibr* ‘osoba przekupna’; nazw polskich brak;
- przynależność do grupy zwolenników jakiegoś polityka: *bobošíkovkyně*, *putinovkyně*, *zemanovkyně*; nazw polskich brak.

³ Ponadto szóstą grupę (*varia*) stanowi siedem czeskich nazw, których nie udało się przyporządkować do żadnej klasy ze względu na niewystarczający kontekst.

Jak zawsze przy tego typu klasyfikacjach, istnieją wątpliwości, gdzie daną jednostkę przyporządkować. Czy *kierowczyni* to nazwa zawodu (czynności wykonywanej stale i systematycznie) czy ze względu na czynność charakterystyczną (doraźną)? Czy w formacji *sóloběžkyně* ważniejszy jest aspekt czynnościowy (bieganie) czy jakościowy (bieganie pojedynczo, bez towarzystwa)? Pomimo tych drobnych wątpliwości podział na wspomniane 5 grup znaczeniowych daje pewne wyobrażenie o specyfice każdego języka (por. Tabela 2).

Tabela 2. Grupy znaczeniowe feminatywów (dane podane w procentach w odniesieniu do całości materiału: CZ – 227 jednostek, PL – 69 jednostek)

	Zawód, profesja	Czynność charakterystyczna	Rola/pozycja społeczna	Cecha charakterystyczna	Grupa zwolenników
Język czeski	34,4	14,5	18,5	28,2	1,3
Język polski	24,6	52	21,7	0	0

W języku polskim *-ini/-yni* służy do określania kobiet ze względu na charakterystyczną czynność przez nie wykonywaną. W grupie tej znalazło się 36 jednostek, a więc ponad połowa całego zebranego polskiego materiału. Z kolei w materiale czeskim wyróżniają się przede wszystkim określenia atrybutywne kobiet, wskazujące na jakąś ich cechę charakterystyczną lub wartościowanie. Formy typu *otužilkyně*, które znajdują oparcie zarówno w rzeczowniku męskoosobowym (*otužilec*), jak i w motywującej go podstawie (*otužilý*) przyczyniają się do usamodzielniania formantu *-(k)yňě* – może on łączyć się bezpośrednio z podstawą, bez pośrednictwa rzeczowników męskoosobowych (np. *špekyně* < *špek*), a pierwiastek atrybutywny staje się równie ważny jak feminatywny.

Wyrazista semantycznie, lecz nieliczna, jest także w materiale czeskim grupa nazw zwolenniczek politycznych. Grupa ta i poprzednia nie mają odpowiedników w materiale polskim.

Wspólne natomiast dla obu języków jest występowanie analizowanych formantów w nazwach kobiet określających ich zawód/profesję oraz rolę/pozycję społeczną.

Przechodząc do podsumowania, należy podkreślić, że formanty *-(k)yně* oraz *-ini/-yni* zachowały odziedziczony z prasłowiańszczyzny potencjał do tworzenia żeńskich nazw zawodów oraz pozycji społecznych od męskich odpowiedników. Drugą istotną grupą są nazwy znamionujące, przy czym w czeszczyźnie częściej wskazuje się na cechę odrzeczownikową lub odprzymiotnikową (*odvážlivkyňe*), w polszczyźnie natomiast wskazuje się na czynność charakteryzującą wykonawcę (*kłamaczyni*). Odmienne wygląda także typ rzeczowników motywujących derywaty z rozważanymi sufiksami. Użytkownicy języka polskiego chętniej tworzą formacje od męskich rzeczowników na *-ca* (*pracodawczyni*), użytkownicy języka czeskiego – od podstaw na *-ec* (*umělkyně*). Cechą wspólną obu języków są z kolei feminatywy od niepodzielnych słowotwórczo nazw męskich (*minižákyně*, *žakini*).

Oba sufiksy nie są więc zagrożone w swej pozycji środka do tworzenia nazw żeńskich. Trzeba jednak przyznać, że w świetle wykorzystanego materiału język czeski charakteryzuje większa produktywność formacji z *-(k)yně*. Przemawiają za tym dane liczbowe oraz mniejsze ograniczenia stylistyczne. W polszczyźnie derywaty z *-ini/-yni* często mają nacechowanie książkowe, urzędowe lub prawnicze, podczas gdy w czeszczyźnie tworzy się wiele formacji o charakterze potocznym (od użyc neutralnych po takie o zabarwieniu emocjonalnym). Jako że odmiana potoczna jest podstawową w komunikacji człowieka zakładać można dalszy przyrost derywatów z *-(k)yně* w języku czeskim.

Literatura

- Bura R., 2005, *Czeskie i polskie feminatywa*, [w:] H. Mieczkowska, B. Suchoń-Chmiel (red.), *Język i literatura słowacka w perspektywie słowiańskiej. Studia słowacko-polskie ofiarowane prof. Marii Honowskiej*, Kraków, s. 71–74.
- Dickins T., 2001, *Gender Differentiation and the Asymmetrical Use of Animate Nouns in Contemporary Czech*, „The Slavonic and East European Review”, Vol. 79, No. 2 (Apr.), s. 212–247.
- Gregor A., 1956, *Přechylování v staročeštině*, „Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity. A. Řada jazykovědná”, vol. 4, A4, s. 37–44.

- Grochowska M., Wierzbicka A., 2015, *Produktywne typy słowotwórcze nazw żeńskich we współczesnej polszczyźnie*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” 49, s. 45–55.
- Hołojda-Mikulska K., *Dyskusje o feminatywach na łamach »Języka Polskiego« w latach 1945–1989*, „Język Polski” 2016, 96/2, s. 89–97.
- Kleszczowa K. (red.), 1996, *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice.
- Kołodziejek E., 2022, *Normatywne aspekty komunikacji inkluzywnej*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny” 21, s. 23–34.
- Krysiak P., Małocha-Krupa A., 2020, *Feminatywum, feminatyw, nazwa żeńska, żeńska końcówka – problemy terminologiczne*, „Oblicza Komunikacji” 12, s. 229–238.
- Kubiszyn-Mędrala Z., 2007, *Żeńskie nazwy tytułów i zawodów w słownikach współczesnego języka polskiego*, „LingVaria” 2/1, s. 31–40.
- Laskowski R., 1962, *Kontynuanty prasłowiańskiego przyrostka *-ynji w języku polskim*, „Język Polski” 42/3, s. 171–187.
- Łaziński M., 2006, *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-plciowa*, Warszawa.
- Rogozhnikova S., 2020, *Problémy při přechylování názvů povolání v češtině a ruštině*, „Nová čeština doma a ve světě” 2, s. 38–44.
- Svobodová D., 2011, *K aktuální situaci v oblasti přechylování apelativ v češtině*, w: *Vidy jazyka a jazykovedy*, Prešov, s. 257–262.
- Szpyra-Kozłowska J., 2019, *Premiera, premiera czy pani premier? Nowe nazwy żeńskie i ograniczenia w ich tworzeniu w świetle badań ankietowych*, „Język Polski” 99/2, s. 22–40.
- Szpyra-Kozłowska J. 2021, *Nianiek, ministra i japonki. Eseje o języku i płci*. Kraków.
- Valdrová J., 2023, *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*, Praha.
- Ziková M., 2003, *K podstatě slovo tvorného procesu přechylování*, „Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity. A. Řada jazykovědná” 52, A51, s. 125–132.

**Female diminutives
in English Translations of Czech Texts
(based on the examples from Michal Ajvaz *Druhé
město* and Karel Čapek *Válka s mloky*
using the Czech corpora)**

Keywords: female diminutives, comparative translation study, Czech texts, English translations

Abstract

This article is devoted to female diminutives in English Translations of Czech texts. The research for this article was conducted using the Czech corpora (korpus.cz) where the author created a query to analyze two texts originally written in Czech. The author briefly describes the struggle of translating Czech diminutives to English, as these two languages have quite different stylistic forms. The subject of the analysis is female Czech diminutives in the texts *Druhé město* by Michal Ajvaz and *Válka s mloky* by Karel Čapek and the measure of equivalence used when translating said diminutives to English.

While Czech, unlike West European languages, does not possess a very diversified tense system, it can be compensated through aspectual prefixes or temporal adverbials. Because many stylistic forms are not available in Czech, the translator must seek other features to omit a cold, colourless and insensitive style (Levý, 2011). Diminutives are just but one example of such features. They are an under-valued (and under-used by less creative translators) resource of Czech. Contrary to English, diminutives in Czech (as well as other Slavic languages) are a common phenomenon (Levý, 2011). In English *proper diminutives*, as in those that evoke an emotional response or refer to the size of the specified object, are practically non-existent. So, while being a useful

tool when translating from English to Czech, they might become troublesome the other way round. This paper will investigate translations of diminutives from Czech original texts to English based on the Czech Corpora tool. I will discuss the results of my research and try to answer what functions they have and what consequence the translation strategy used in the investigated works has for the text.

In this research, I have only included works of fiction, as diminutives are not used in technical literature unless they are technical terms, but then they are of no significance to my project. The novels I used were both originally written in Czech, and I compared them to the English translations. In my research, I focused on Michal Ajvaz's *Druhé město* (1993) and Turner's translation of it (2009) as well as Karel Čapek's *Válka s mloky* (1966) and its translation by Osers (1999). I chose to work with the translation of Ajvaz's book because Turner was a personal translator to Václav Havel, therefore I was interested to learn about his approach. Interestingly, he is British but uses American English in his translations. The reason I chose Čapek's work specifically is that he is known to use a lot of diminutives in his works, therefore I thought there was a lot of room for different translation methods.

The query I created for this research was quite limited, as I only worked with feminine noun diminutives. If I were to analyse a broader criterion, I would perhaps write a whole book on it. In my research I worked with two corresponding corpora: InterCorp v14 – Czech and InterCorp v14 – English. As mentioned before, I only worked with Czech original texts, therefore my source language was Czech. To find relevant and significant hits, I looked up the feminine nouns containing the lemma *ič*. With this query, I got 132 hits, with 11 of those being irrelevant to my research (e.g., *angličtina*).

As to why I created my query in such a way, perhaps it would be fitting to explain how the diminutives are usually created in Czech. They are mostly formed by suffixes which include the consonant *č*, specifically *-ček* (masculine nouns), *-čka* (feminine nouns), and *-čko* (neuters) (Schmiedtová, 2007). There are several Czech diminutives

formed without the consonant *c* (instead of with *-ek/-nek* to name but two), but for the sake of this research, I decided to only focus on those containing it. In English these diminutive suffixes have their counterpart in the suffix *-ie*, *-let* etc. (e.g., *birdie*, *doggie*, *rivulet*) (Schmiedtová, 2007). In Polish it could be *-ek*, *-ka*, *-ko* etc. (e.g., *domek*, *usteczka*, *miasteczko*) (Dlugosz, 2009).

Before I discuss the results of my research, it would be best to define what I was looking for specifically. I wanted to find out what measure of equivalence is used when translating diminutives. There are generally three levels of equivalence, variously referred to, but for the sake of this article I will stick to just one, introduced by Gouws (2002) in his discussion of equivalent relations. Gouws (2002) made a distinction between full equivalence, partial equivalence and zero equivalence. Full equivalence is characterised by a one-to-one equivalence on the lexical, pragmatic, and semantic levels where both source language (SL) and target language (TL) have the same meaning. It implies that the translation equivalent can substitute the lemma in all its uses (Gouws, 2002). We shall keep in mind Jakobson's idea that ordinarily there is no full equivalence between code units (when we talk about interlingual translations), although messages may serve as adequate interpretations (Jakobson, 1959). As he (1959) suggests "translation involves two equivalent messages in two different codes". Most commonly, we come across partial equivalence, which is characterised by a one to more than one relationship between SL and TL forms. It suggests that for a given lemma, there will be more than one translation equivalent (Gouws, 2002). At the last level, zero equivalence occurs where there is not a one-to-one equivalence between SL and TL. This is also not uncommon, as lexical gaps exist in any given language (Gouws, 2002). We shall keep in mind that, even if a provision of an equivalent lemma is not possible, there are various strategies to compensate for it. The lack of a dictionary equivalent does not necessarily mean that the lexical item is untranslatable (Vrbinc, 2017). Among solutions in the case of the zero equivalence, Svensén (2009, cited in:

Vrbinc 2017) names borrowing, loan translation, new coinage, encyclopaedic explanations, etc.

As mentioned before, I only focused on feminine noun diminutives in my research and analysed just two texts. I will discuss them separately first. In Ajvaz's *Druhé město* I got a total of 72 relevant hits and most of them were repeated words. Additionally, 4 hits were irrelevant to my research. One of the most repeated terms was "lasička", which was usually translated into a simple "weasel" or even just "animal", as in this example [1]:

- [1]
Přede mnou nesýčí žádná lasička. (Ajvaz, 1993)
I had no animal hissing in front of me (Ajvaz, 2009)

None of the translations of the weasel, however, suggested that there was a diminutive used in the ST. What's more, we would not read from the translation that it was a female weasel. The adjectives "small" or "little" were used mostly when "malý" (or its equivalents) were also used in the source text (ST) or target text (TT) as in the following example [2]:

- [2]
nad jemným pískem plulo hejno MALÝCH lesklých rybiček (Ajvaz, 1993)
a shoal of LITTLE shiny fish swimming above the fine sand (Ajvaz, 2009)

There were two hits in which an adjective suggesting a smaller size appeared, as presented in examples [3] and [4]:

- [3]
tiché pleskání mnoha NOŽIČEK (Ajvaz, 1993)
the pattering of many LITTLE FEET (Ajvaz, 2009)
[4]
Vtáhl jsem z kapsy LAHVÍČKU (Ajvaz, 1993)
I took out of my pocket the SMALL PHIAL (Ajvaz, 2009)

Other than the examples above, the diminutive was ignored. In most cases, we cannot read from the translated text that there was a di-

minutive in the ST. Even though diminutives are used quite often in the ST, the TT omits them most of the time. The adjectives suggesting a smaller size only appear when it is pointed out in the ST as well, as shown in example [2].

Since Čapek is well known for using a lot of diminutives, I was very curious to see the approach in the translation of his work. From *Válka s mloky* I got a total of 60 relevant hits, which were overall much more diverse than in the previous text, though with some repetitions anyway. Other than those, 7 hits were irrelevant to my research. Here again, the diminutive was mostly ignored, although less often than in *Druhé město*. Often, the translation itself did not include an adjective such as “small” or “little”, but the context would suggest that anyway, as shown in example [5]:

[5]

Lovil tlustými prsty v kapsičce u vesty' (Čapek, 1966)

He fished with his fat fingers in his waistcoat pocket (Čapek, 1999)

In the example above, the pocket is not translated as a “small pocket”. However, with the “fat hands” pointed out, we can imagine that the pocket was considerably smaller as he struggles with it. Sometimes the adjective “little” was added to the translation so as to suggest a smaller size, as shown in example [6]:

[6]

Po celém těle mu vyrazily KRUPÍČKY husí kůže (Čapek, 1966)

LITTLE PIMPLES of gooseflesh erupted all over his body (Čapek, 1999)

There were a few examples where a diminutive was translated as “little N” and then continued as just “N”. There again, we could read it from the context that the noun was small.

The following table [1] presents the results of my research. The first column discusses *Druhé město*, the second one *Válka s mloky* and the third one summarizes them both. The first row outlines the number of hits in which the diminutive was ignored *or* there was a possibility of reading it from the context. In *Druhé město* it was 63 out of 72 rele-

vant hits (87,5%), and in *Válka s mloky* it was 47 out of 60 relevant hits (78,3%). In total, 110 hits out of 121 relevant ones showed that the diminutive was either ignored or read from the context. The second row presents that there was only one instance of adding “small” to translate a diminutive in *Druhé město* and it made 0,83% of all the relevant hits. The third row shows that the adjective “little” was added only once in *Druhé město* and 10 times in *Válka s mloky* (16,7%). The last row describes the instances where the ST contained “small” or “little” along with a diminutive, so it was translated with that. In *Druhé město* it was 7 out of 60 relevant hits (9,72%), and in *Válka s mloky* it was 2 out of 60 relevant hits (5%). Overall, these instances made 8,26% of the 121 relevant hits.

Table 1.

Out of 121 relevant hits	Druhé místo (% of 72)	Válka s mloky (% of 60)	Overall (% of 121)
Deminutive ignored or we might read from the context	63 (87,5%)	47 (78,3%)	110 (90,0%)
Added “small”	1 (1,39%)	0 (0%)	1 (0,83%)
Added “little”	1 (1,39%)	10 (16,76%)	11 (9,09%)
The original had “small” or “little” along with a diminutive so it was translated with that	7 (9,72%)	3 (5,0%)	10 (8,26%)

As we can see, the discussed texts were translated mainly using zero equivalence. On the other hand, if we investigate the TT as a whole, we will notice that the translators used various techniques to enrich the TT in other ways. The TT does lack the diminutives, but mostly because they are almost non-existent in the English language. As discussed above, what one language lacks, can be compensated for in other ways. A translation can only try to convey a message but will always differ from the ST and the way the readers perceive it. Quite surely though, most readers of the English translation would not even sense a “lack of diminutives” in the translation. Since in English the “proper diminutives” practically do not exist, the reader will not crave

them. All in all, the research shows that the existence of diminutives in Czech original texts was usually ignored in the discussed texts. It does not necessarily mean that the translations are bad – every translator has a different aim and focuses on different aspects. Diminutives are simply not recognised as one of the most necessary tools in English, as they are not commonly used in everyday speech either.

Bibliography

- A j v a z, Michal (1993). *Druhé město*, Prague: Mladá fronta. ISBN 80-204-0378-7.
- A j v a z, Michal (2009). *The Other City*, Illinois. ISBN 978-1-56478-491-9. Translated by Gerald Turner.
- Č a p e k, Karel (1966). *Válka s mloky*, Prague. ISBN 01-092-65.
- Č a p e k, Karel (1999). *War with the Newts*, New Jersey: Catbird press. ISBN 0-945774-10-9. Translated by Ewald Osers.
- Český národní korpus, <https://www.korpus.cz>.
- D ł u g o s z, Natalia (2009). Porównanie wybranych typów słowotwórczych w zakresie rzeczownikowych formacji deminutywnych z różnymi formantami w języku polskim i w języku bułgarskim, *Linguistica Copernicana*, 2(2), 273–286.
- G o u w s, Rufus H. (2002). Equivalent relations, context and cotext in bilingual dictionaries. *HERMES – Journal of Language and Communication in Business*, 15(28), 195–209.
- J a k o b s o n, Roman (1959). On linguistic aspects of translation, in: Venuti, L. (Ed.), *The Translation Studies Reader*, London: Routledge, 113–118.
- L e v ý, Jiří (2011). *The Art of Translation*, Amsterdam/Philadelphia. Translated by Patrick Corness; edited with a critical foreword by Zuzana Jettmarová.
- S c h m i e d t o v á, Vera (2007). *Statistical Detection of Diminutives in Czech*.
- V r b i n c, Marjeta (2017). Approaches to the Treatment of Zero Equivalence in a Bilingual Dictionary. *Lexikos 27* (AFRILEX-reeks/series 27: 2017): 522–539

Kristýna BŘEZINOVÁ

DOI: 10.14746/bo.2024.4.3

Jarmila MÁDROVÁ

Agata RECLIK

Ostravská univerzita

Kolokační analýza českých rodných jmen z diachronní perspektivy¹

Keywords: anthroponyms, personal names, first names, Czech National Corpus, diachronic analysis, hypocorisms, collocation analysis

Klíčová slova: antroponyma, osobní jména, křestní jména, Český národní korpus, diachronní analýza, hypokoristika, kolokační analýza

Abstract

The study deals with the most common Czech first names in a developmental/diachronic perspective, (the 1993–2013 period). The material for the frequency analysis (always the three most frequent female and male first names for the years 1993, 1998, 2003, 2008, and 2013) is drawn from the data of the Ministry of the Interior of the Czech Republic and the Czech Statistical Office. We will subject the obtained set of personal names to a collocation analysis in the field of journalism of the Czech National Corpus SYN, version 11. The first goal is to analyse the socio-cultural contexts associated with personal names. The second goal is to find out in which thematic areas of the field of journalism the basic forms of the names and their hypocoristic forms are used, based on the comparison of the collocations of the basic forms and those of their hypocoristic forms.

Předkládaná studie se zabývá kolokační analýzou tří nejčastějších českých rodných jmen v diachronní perspektivě, konkrétně v letech 1993, 1998, 2003, 2008 a 2013. Data pochází z údajů Ministerstva vnitra České republiky a Českého statistického úřadu. Jako nástroj pro analýzu dat jsme využili Český národní korpus SYN, verze 11; zaměřili jsme se na pět nejčastějších kolokací zvolených jmen v publicis-

¹ Studie vznikla s podporou grantového projektu SGS s názvem *OnomOs – Ostravský korpus vlastních jmen* (reg. č. SGS02/FF/2023, řešeno na Filozofické fakultě Ostravské univerzity).

tických textech. Výzkum ukázal, že základní podoby rodných jmen se uplatňují převážně v oblastech politiky a státních institucí. Jejich hypokoristické varianty, které se nevyznačují vysokými frekvencemi, jsou u žen spojovány s odkazem na mladistvé, u mužů pak s oblastí zábavy, umění a sportu.

1. Úvod

Předmětem zájmu předkládané studie je korpusová diachronní analýza českých rodných jmen, která mají v České republice k příslušnému roku (období 1993–2013) největší počet žijících nositelů. Jedná se o tři ženská jména a jejich hypokoristické podoby a tři mužská jména a jejich hypokoristické podoby. Z vymezeného období jsme se zaměřili na konkrétní roky, jimiž jsou 1993, 1998, 2003, 2008 a 2013.² Vybraná antroponyma jsme podrobili kolokační analýze na publicistických textech *Českého národního korpusu* (dále jen ČNK), *SYN verze II* (Křen a kol. 2022; dále jen SYN v11). Vytyčili jsme si přitom dva základní cíle, a to analýzu společensko-kulturního kontextu pojícího se s těmito proprii a srovnání tematických oblastí publicistiky, v nichž se nejčastěji používá základní podoba rodného jména se situacemi, kdy je preferována jeho hypokoristická forma. Předpokládali jsme, že nejčastějšími kolokáty u základních podob zkoumaných antroponym budou výrazy odkazující na politiku, oficiální funkce a instituce. U hypokoristických variant jsme očekávali nejčastější kolokace v prostředí zábavy, popř. kultury obecně.

2. Vlastní jména a korpusové badání

Obecně lze konstatovat, že korpus nabízí zcela nové možnosti lingvistického zkoumání. Můžeme díky němu pracovat se značným množstvím dat, ta je možné měřit, komparovat a intersubjektivně ana-

² Zkoumaný materiál jsme omezili podle dat v příslušných letech s tím, že jsme jako počáteční zvolili rok 1993, který se váže ke vzniku České republiky a následně jsme pokračovali vždy po pětiletí. Obdržený statistický materiál končí rokem 2015.

lyzovat. Nejen v zahraničí, ale i v českém prostředí je korpus využíván stále více i pro analýzu proprii. V současné české onomastice se lingvisté zaměřují především na čtyři oblasti výzkumu vlastních jmen (viz David, Klemensová, Místecký 2022; přehledově David, Místecký 2023). Jedná se o analýzu proprii pomocí korpusových nástrojů – kolokace, frekvence, klíčová slova, tematická slova atd. (např. Drkošová, Místecký 2022; David, Klemensová, Místecký (eds.) 2022, s. 126–143), dále o popis gramatických charakteristik proprii (např. Tušková 2011) či jejich detekci a desambiguaci (např. Osolsobě, Žižková 2021) a nejnověji jejich stylistické a stylometrické vlastnosti (např. Cvrček a kol. 2020). Největší překážkou ve výzkumu vlastních jmen v českých korpusech je to, že ve většině z nich propria nejsou anotována, což souvisí rovněž s obtížnou formální klasifikací samotného vlastního jména jako lexikální skupiny či jeho druhů (otázky transonymizace a homonymie, srov. Tušková 2019).

3. Východiska a metodologie zkoumání

Co se týká východisek zkoumání, využili jsme data pocházející z databázi Českého statistického úřadu (dále jen ČSÚ) a Ministerstva vnitra České republiky. Jelikož seznamy nejčastějších rodných jmen nejsou v dnešní době již veřejně dostupné, požádali jsme o ně Jiřího Trexlera, pracovníka ČSÚ, který v roce 2016 provedl statistický výzkum zaměřený na počty nositelů rodných jmen v jednotlivých letech. Z tohoto seznamu jsme vybrali rodná jména, jež měla nejvyšší počet žijících nositelů v příslušných letech (1993, 1998, 2003, 2008, 2013). V případě ženských jmen se jedná o *Janu*, *Marii*, *Evu* a *Hanu*, u mužských jmen pak o *Jiřího*, *Petra* a *Jana*. Hypokoristické podoby těchto jmen jsme čerpali z publikace Miloslavy Knappové *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* (2017), která ovšem nezohledňuje frekventovanost daných forem. Pro každé rodné jméno jsme proto vybrali jeho nejčastější hypokoristikum podle frekvenčního průzkumu v ČNK. Pro ženská jména to jsou podoby *Janička*, *Maruška*, *Evička* a *Hanka* a pro mužská jména *Jirka*, *Pěta*, *Honza*. Zmíněná hypokoristika

jsme zadávali pomocí dotazu v jazyce CQL typu [lemma="Maruška"&tag="..F.*"].

Pomocí korpusového rozhraní *KonText* jsme provedli kolokační analýzu vybraných rodných jmen a jejich hypokoristických forem. Kolokační analýza se zaměřuje na ustálená sousloví, tj. slova, která se nejčastěji pojí se zkoumaným výrazem (viz Brezina, McEnery, Wattam 2015, s. 139–173). Zvolili jsme tento korpus, protože jsme se chtěli zaměřit na publicistiku,³ která nejvíce odráží živý jazyk a je pravděpodobně nejvíce čtena (Křen a kol. 2022). Byli jsme si zároveň vědomi, že se v tomto korpusu vyskytují různé frekvence, pokud se jedná o srovnání základních podob jmen s příslušnými domácími formami. Například jméno *Jiří* v roce 1993 má 7187 výskytů (viz tab. 9), ale hypokoristikum *Jirka* má pouze 171 výskytů (viz tab. 10), což způsobuje zároveň to, že u hypokoristických variant se objevují slabší kolokační vazby. Uvědomujeme si také, že složení zvoleného subkorpusu obsahuje různé typy periodik, která ovlivňují výskyt jmen, což neodráží fungování jmen v celé populaci. Nelze proto stanovit závazné závěry – v našem výzkumu jsme se chtěli spíše zaměřit na trendy a příznaky spojené se zkoumanými jmény, a to i v diachronní perspektivě, tedy ve sledovaném dvacetiletí.

Při analyzování příslušného jména jsme pracovali s dotazem typu [lemma="Marie"&tag="..F.*"]. V rámci kolokační analýzy jsme pracovali s kolokačním oknem od -5 do 5 (z důvodu požadovaného širšího kontextu) a zohledňovali jsme pouze kolokáty a kolokace, které se objevily s minimální frekvencí 3, přičemž jsme se zaměřili na pět nejsilnějších kolokátů. Jako asociační míru jsme zvolili *logDice* (dále jen ID), která vyhledává exkluzivní kolokace nezávislé na frekvenci; zároveň není obtížná pro lingvistickou interpretaci (Brezina 2018; Cvrček 2019; Drkošová, Místecký 2022, s. 102).

³ Jedná se o psanou publicistiku, což na jedné straně omezuje používání hypokoristik typických pro děti a mládí (Pleskalová 2011, Knappová 2017), ale současně nabízí možnost sledovat případy, kdy jsou tyto příznakové formy použity.

4. Kolokační analýza – ženská rodná jména

V následující části se soustředíme na kolokační analýzu tří nejfrekventovanějších ženských jmen v letech 1993, 1998, 2003, 2008 a 2013. Jedná se o základní podoby osobních jmen a jejich hypokoristické formy, jejichž relativní korpusovou frekvencí⁴ prezentují tabulky č. 1 a 2; jména jsou přitom řazena dle dostupných dat ČSÚ. Jednotlivé výsledky kolokační analýzy v korpusu SYN v11 jsou shrnuty v tabulkách č. 3 až 10.

Tabulka 1. Tři nejčastější ženská jména – základní podoba

SYN v11, publicistika									
1993		1998		2003		2008		2013	
Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.
Marie	62,82	Jana	70,89	Jana	102,93	Jana	37,46	Jana	147,42
Jana	52,86	Marie	90,6	Marie	107,67	Marie	101,86	Marie	110,75
Eva	44,26	Eva	65,12	Eva	83,05	Hana	67,76	Hana	69,14

Tabulka 2. Tři nejčastější ženská jména – hypokoristika

SYN v11, publicistika									
1993		1998		2003		2008		2013	
Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.
Maruška	1,9	Janička	0,4	Janička	0,38	Janička	0,59	Janička	0,94
Janička	0,06	Maruška	1,23	Maruška	1,97	Maruška	2,3	Maruška	3,79
Evička	1,01	Evička	0,25	Evička	0,15	Hanka	6,26	Hanka	7,93

4.1 Kolokační analýza prvního nejčastějšího ženského jména

4.1.1 Základní podoba rodných jmen

Analýza provedená v publicistických textech korpusu SYN v11 ukázala, že pět prvních kolokátů zvolených ženských jmen jsou

⁴ Zvolili jsme jednotku i.p.m., která uvádí počet výskytů na milion pozic (Kovaříková 2021).

příjmení. Základní podoby nejfrekventovanějších proprií v letech 1993 (*Marie*), 2008 (*Jana*) a 2013 (*Jana*) se očekávatelně pojí nejčastěji s příjmeními osob zaměstnaných v různých státních institucích, např. *Decreux* (ředitelka Francouzského ústavu pro výzkum ve společenských vědách, tab. 3: 1993), *Pondělíčková* (mluvčí havířovského magistrátu, tab. 3: 2008), *Kroutilová* (jihlavská policejní mluvčí, tab. 3: 2013). V roce 1998 se rodné jméno *Jana* vyskytuje nejčastěji v kontextu sportovkyň, např. *Novotná* (tenistka, tab. 3: 1998), *Šaldová* (běžkyně na lyžích, tab. 3: 1998). Výrazy, které obklopují nejfrekventovanější rodné ženské jméno v roce 2003 (*Jana*), zase odkazují na oblast publicistiky, např. *Havliigerová* (hospodářská novinářka, tab. 3: 2003), *Kasalová* (programová ředitelka TV Prima, tab. 3: 2003). V jednom případě, tj. u kolokátu *Andretti* vyskytujícího se v roce 1993 (tab. 3: 1993), se jedná o chybné korpusové značkování – výskyty se týkají italsko-amerického pilota Formule 1 *Maria Andrettiho*. V korpuse se totiž příjmení *Andretti* pojí s lemmatem ženského rodného jména *Marie*, správně by mělo být označeno jako substantivum mužského rodu (podle jména *Mario*).

Tabulka 3. Kolokační analýza prvního nejčastějšího ženského jména – základní podoby

SYN v11, publicistika									
1993 (<i>Marie</i>)		1998 (<i>Jana</i>)		2003 (<i>Jana</i>)		2008 (<i>Jana</i>)		2013 (<i>Jana</i>)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
<i>Stiborová</i>	8,29	<i>Vargová</i>	8,96	<i>Havliigerová</i>	8,78	<i>Bartíková</i>	9,14	<i>Nagyová</i>	10,27
<i>Strubová</i>	7,51	<i>Novotná</i>	8,94	<i>Hybášková</i>	8,61	<i>Pondělíčková</i>	8,69	<i>Bobošíková</i>	10,05
<i>Brůčková</i>	7,37	<i>Klusáková</i>	8,39	<i>Kasalová</i>	8,14	<i>Tomková</i>	8,51	<i>Kroutilová</i>	9,18
<i>Ducreux</i>	7,23	<i>Marcová</i>	8,21	<i>Kameníková</i>	8,02	<i>Bobošíková</i>	8,40	<i>Fischerová</i>	8,49
<i>Andretti</i>	7,10	<i>Šaldová</i>	7,90	<i>Bobošíková</i>	7,97	<i>Šípková</i>	8,30	<i>Macalíková</i>	8,19

4.1.2 Hypokoristika

V letech 1993, 2003, 2008 a 2013 je v publicistice korpusu SYN v11 dominantní spojení sledovaných hypokoristických forem *Maruška* a *Janička* s výrazy, které odkazují na děti nebo lidi charakteristické svým mládím, např. *Kudeříková* (mladá protinacistická odbojářka, tab. 4: 1993), *holčička* (devítiletá oběť násilí, 2003), *prdelka* (přezdívka dítěte, tab. 4: 2003), *Císařová* (účastnice dětské soutěže „Princezna Berounského deníku“, tab. 4: 2013). V roce 1998 je nejsilnějším kolokátem příjmení *Kopecká*, které patří české herečce (tab. 4: 1998). Rovněž další kolokáty jmen pocházejících z tohoto období se vážou ke kontextu filmového umění – *vyprávět a moc* (tab. 4: 1998).

Tabulka 4. Kolokační analýza prvního nejčastějšího ženského jména – hypokoristika

SYN v11, publicistika									
1993 (<i>Maruška</i>)		1998 (<i>Janička</i>)		2003 (<i>Janička</i>)		2008 (<i>Janička</i>)		2013 (<i>Janička</i>)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
<i>Kudeříková</i>	6,11	<i>Kopecká</i>	2,73	<i>devítiletý</i>	1,57	<i>prdelka</i>	6,62	<i>Štochllová</i>	7,23
<i>valčík</i>	3,18	<i>vyprávět</i>	-2,15	<i>holčička</i>	-0,13	<i>řečnění</i>	5,24	<i>Císařová</i>	7,01
<i>Maruška</i>	2,69	<i>moc</i>	-4,58	<i>maminka</i>	-2,1	<i>pošeptat</i>	4,38	<i>Vildová</i>	6,56
<i>někdo</i>	-4,25	!	-5,08	<i>smrt</i>	-3,08	<i>visící</i>	3,64	<i>Švestková</i>	6,29
...	-4,76	<i>malý</i>	-5,37	<i>vidět</i>	-5,01	<i>Žilková</i>	3,57	<i>Daník</i>	6,18

4.2 Kolokační analýza druhého nejčastějšího ženského jména

4.2.1 Základní podoba rodných jmen

V případě základních podob druhého nejfrekventovanějšího ženského jména (*Jana*, *Marie*) analýza ukázala, že nejčastějšími kolokáty jsou opět příjmení, ale také související substantiva. Ze zmíněných substantiv jsou to *panna* a *nanebevzeť*, která se neodmyslitelně pojí s náboženskou tematikou, stejně jako samotné proprium *Marie* (tab. 5: 1998, 2003, 2008, 2013). Dále jsou druhá nejčastější antroponyma v letech 1993 (*Jana*), 2003 (*Marie*), 2008 (*Marie*) a 2013 (*Ma-*

rie) příjmení, která odkazují na osoby, jež působí ve státních institucích, např. *Foltinová* (ředitelka odboru hygieny Ministerstva vnitra, tab. 5: 1993), *Bohatá* (zastupující generální ředitelka Eurostatu, tab. 5: 2003), *Štrbáková* (olomoucká policejní mluvčí, tab. 5: 2013). V neposlední řadě se také rodná jména pojí s oblastí umění a literatury. Jsou to například kolokáty *Štroblová* (česká překladatelka a spisovatelka, tab. 5: 1993), *Uchytlová* (sochařka, tab. 5: 1998) a *Rottrová* (zpěvačka, tab. 5: 2008, 2013). Značné zastoupení mají rovněž kolokáty poukazující na politickou oblast. Jsou to: *Noveská* (poslankyně, tab. 5: 1998), *Součková* (ministryně zdravotnictví, tab. 5: 2003) a *Benešová* (státní zástupkyně, tab. 5: 2013). V minimálních počtech se pak vyskytovaly kolokáty pojící se s oblastmi žurnalistika, historie a zábava.

Tabulka 5. Kolokační analýza druhého nejčastějšího ženského jména – základní podoby

SYN v11, publicistika									
1993 (Jana)		1998 (Marie)		2003 (Marie)		2008 (Marie)		2013 (Marie)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
<i>Klusáková</i>	8,13	<i>panna</i>	8,96	<i>Součková</i>	10,56	<i>panna</i>	9,72	<i>Štrbáková</i>	10,14
<i>Rybská</i>	7,77	<i>nanebevzetí</i>	8,94	<i>nanebevzetí</i>	8,9	<i>nanebevzetí</i>	9,62	<i>panna</i>	9,78
<i>Štroblová</i>	7,48	<i>Uchytlová</i>	8,39	<i>panna</i>	8,7	<i>Masaříková</i>	8,35	<i>nanebevzetí</i>	9,52
<i>Ramešová</i>	7,46	<i>Plotěná</i>	8,21	<i>Bohatá</i>	8,54	<i>Rottrová</i>	8,21	<i>Rottrová</i>	8,56
<i>Foltinová</i>	7,46	<i>Noveská</i>	7,90	<i>Masaříková</i>	8,39	<i>Terezie</i>	7,93	<i>Benešová</i>	8,56

4.2.2 Hypokoristika

V případě hypokoristických podob druhého nejčastějšího ženského jména nebylo možné provést kolokační analýzu propria *Janička* (1993), jelikož tato podoba měla v korpusu pouze jeden výskyt. Analyzovali jsme proto jen hypokoristikum *Maruška*, jehož nejčastější kolokáty (1998, 2003, 2008 a 2013) odkazovaly na děti a mladistvé,

např. *dvojčátko* (jedno z dvojčat zpěvačky Báry Basikové, tab. 6: 2003), *Klumparová* (dítě mateřské školy, tab. 6: 2013). Dalším oblastí bylo umění a literatura, např. *měsíčky* (pohádka *O Dvanácti měsíčkách*, zde postava Marušky, tab. 6: 2013). Objevil se také odkaz na sport, a to v podobě kolokátů *RK0201* (sportovní výsledky *Marušky Jánské*, tab. 6: 2008) a *RK0197* (sportovní výsledky *Marušky Foglové*, tab. 6: 2008). I v případě této analýzy jsme objevili chybné tagování, a to u kolokátů *Knietel*, *Lafata* (tab. 6: 1998), *Vyskoč* a *Kordík* (tab. 6: 2003). Proprium *Maruška* v korpusu bylo chybně považováno za podobu ženského jména, jedná se ovšem o mužské příjmení (*Pavel Maruška* – fotbalista). Uvedené kolokáty jsou pak příjmení jeho spoluhráčů.

Tabulka 6. Kolokační analýza druhého nejčastějšího ženského jména – hypokoristika

SYN v11, publicistika									
1993 (Janička)		1998 (Maruška)		2003 (Maruška)		2008 (Maruška)		2013 (Maruška)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
–	–	<i>Knietel</i>	7,7	<i>Kudeřínková</i>	8,47	<i>Kudeřínková</i>	9,01	<i>Kudeřínková</i>	7,35
–	–	<i>Kudeřínková</i>	6,42	<i>hrošice</i>	8,28	<i>Zachovalová</i>	7,81	<i>Kovalecká</i>	6,58
–	–	<i>Rottrová</i>	3,45	<i>Vyskoč</i>	7,34	<i>RK0201</i>	7,65	<i>Klumparová</i>	6,44
–	–	<i>Lafata</i>	2,42	<i>Kordík</i>	5,2	<i>RK0197</i>	7,65	<i>Trtková</i>	6,26
–	–	<i>stařenka</i>	1,94	<i>dvojčátko</i>	4,06	<i>Hustáková</i>	7,42	<i>měsíčky</i>	6,17

4.3 Kolokační analýza třetího nejčastějšího ženského jména

4.3.1 Základní podoba rodných jmen

Třetí nejčastější jméno, které jsme v korpusu SYN v11 podrobili analýze, bylo v letech 1993, 1998 a 2003 jméno *Eva* a v letech 2008 a 2013 jméno *Hana*. Analýzou jsme opět potvrdili, že nejčastějšími kolokáty pojícími se se základními formami jmen, jsou příjmení. Základní podoba výše uvedených rodných jmen se nejčastěji v roce

1993 objevovala v oblastech žurnalistiky, např. kolokáty *Bobůrková* (novinářka, tab. 7: 1993) nebo *VY MY* (sekce časopisu *Reflex*, redaktorka *Eva* Valentová, tab. 7: 1993). V roce 1998 dominovalo sportovní prostředí, např. *Háková* (reprezentantka v biatlonu, tab. 7: 1998) nebo *Celbová* (volejbalistka, tab. 7: 1998). Pro rok 2003, 2008 a 2013 byly charakteristické odkazy na zaměstnance státních institucí, např. *Miklíková* (policejní mluvčí, tab. 7: 2003) nebo *Kroftová* (policejní mluvčí, tab. 7: 2013).

Tabulka 7. Kolokační analýza třetího nejčastějšího ženského jména – základní podoby

SYN v11, publicistika									
1993 (<i>Eva</i>)		1998 (<i>Eva</i>)		2003 (<i>Eva</i>)		2008 (<i>Hana</i>)		2013 (<i>Hana</i>)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
<i>VY</i>	9,95	<i>Háková</i>	8,89	<i>Miklíková</i>	9,83	<i>Bašová</i>	9,08	<i>Burianová</i>	9,14
<i>MY</i>	9,16	<i>Celbová</i>	8,47	<i>Plíhalová</i>	9,22	<i>Kotková</i>	9,06	<i>Zagorová</i>	8,95
<i>Štěpančíková</i>	8,23	<i>Urbanová</i>	8,45	<i>Tomšovicová</i>	8,72	<i>Hegerová</i>	9,02	<i>Szotkowská</i>	8,92
<i>Bobůrková</i>	8,19	<i>Perónová</i>	8,45	<i>Holubová</i>	8,51	<i>Moudrá</i>	8,87	<i>Moudrá</i>	8,82
<i>Olmerová</i>	8,14	<i>Brodská</i>	8,44	<i>Kmentová</i>	8,40	<i>Pohanová</i>	8,86	<i>Kroftová</i>	8,68

4.3.2 Hypokoristika

V letech 1993, 1998 a 2003 se hypokoristická varianta *Evička* objevila zejména s odkazem na děti nebo mladistvé, např. *dcera* (studentka umělecké průmyslovky, tab. 8: 1998). Asociace tohoto jména a kolokátu byla velmi slabá. V letech 2008 i 2013 dominovala oblast zábavy, např. *Mašliková* (modelka, tab. 8: 2008), *Kynychová* (provozní fitness klubu, tab. 8: 2008, 2013) a *Panka* (travesti skupina Hany Panky, tab. 8: 2013). Dále se v těchto obdobích objevil kolokát *Rabenhauptová* směřující do oblasti politiky (místostarostka města Prahatice, tab. 8: 2008, 2013). Vyskytl se zde velmi zajímavý rozdíl mezi kolokáty jmen *Evička* a *Hanka*, což zřejmě souvisí s jejich rozdílným chápáním. Hypokoristikum *Evička*, je asociováno s dětmi,

blízkými, příbuznými; *Hanka* je běžnou fungující zdrobnělinou. U jména *Evička* se neobjevují žádná příjmení, ale spíše odkazy na rodinné vztahy (*dcera*), a osobní identitu (*já*).

Tabulka 8. Kolokační analýza třetího nejčastějšího ženského jména – hypokoristika

SYN v11, publicistika									
1993 (<i>Evička</i>)		1998 (<i>Evička</i>)		2003 (<i>Evička</i>)		2008 (<i>Hanka</i>)		2013 (<i>Hanka</i>)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
<i>rád</i>	-4,68	<i>dcera</i>	-2,42	<i>já</i>	-6,97	<i>Rabenhauptová</i>	9,13	<i>Panka</i>	10,11
<i>já</i>	-6,97	<i>řici</i>	-6,23	<i>už</i>	-7,21	<i>Kynychová</i>	8,95	<i>Kynychová</i>	9,12
:	-7,45	<i>nový</i>	-6,68	<i>mít</i>	-8,15	<i>Mašliková</i>	8,77	<i>Tonča</i>	9,02
<i>on</i>	-8,07	<i>když</i>	-6,69	<i>o</i>	-8,37	<i>Smržová</i>	8,38	<i>Michopulu</i>	8,01
<i>že</i>	-8,68	<i>já</i>	-6,97	<i>ten</i>	-8,67	<i>Pressburg</i>	7,46	<i>Rabenhauptová</i>	7,84

5 Kolokační analýza – mužská jména

Ve druhé části výzkumu jsme se soustředili na kolokáty tří nejčastějších mužských jmen pocházejících z let 1993, 1998, 2003, 2008 a 2013 (viz tabulky č. 9 až 18). Připomeňme, že kolokační analýzu základních podob zkoumaných antroponym a jejich hypokoristik jsme provedli pomocí nástroje *KonText*, a to v publicistice korpusu *SYN v11*. Přehled nejfrekventovanějších rodných jmen a jejich absolutní korpusovou frekvenci představují tabulky č. 9 a 10.

Tabulka 9. Tři nejčastější mužská jména – základní podoba

SYN v11, publicistika									
1993		1998		2003		2008		2013	
Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.
<i>Jiří</i>	426,36	<i>Jiří</i>	459,31	<i>Jiří</i>	456,18	<i>Jiří</i>	486,33	<i>Petr</i>	444,77
<i>Petr</i>	293,36	<i>Petr</i>	398,64	<i>Petr</i>	428,31	<i>Petr</i>	495,56	<i>Jiří</i>	501,99
<i>Jan</i>	466,23	<i>Jan</i>	506,07	<i>Jan</i>	444,27	<i>Jan</i>	460,42	<i>Jan</i>	478,08

Tabulka 10. Tři nejčastější mužská jména – hypokoristika

SYN v11, publicistika									
1993		1998		2003		2008		2013	
Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.	Jméno	i.p.m.
<i>Jirka</i>	10,14	<i>Jirka</i>	11,11	<i>Jirka</i>	17,29	<i>Jirka</i>	19,59	<i>Pěťa</i>	2,81
<i>Pěťa</i>	0,71	<i>Pěťa</i>	0,77	<i>Pěťa</i>	1,12	<i>Pěťa</i>	2,18	<i>Jirka</i>	23,96
<i>Honza</i>	10,62	<i>Honza</i>	11,96	<i>Honza</i>	17,68	<i>Honza</i>	22,79	<i>Honza</i>	31,71

5.1 Kolokační analýza prvního nejčastějšího mužského jména

5.1.1 Základní podoba rodných jmen

V roce 1993 patří mezi kolokáty s nejvyšší dosaženou hodnotou dle zvolených parametrů výrazy odkazující na nositele daného jména jako na osobu, která plní vysokou státní funkci, např. *Šetina* (generální prokurátor, tab. 11: 1993), *Hronovský* (ředitel Generálního ředitelství cel ČR, tab. 11: 1993). Pro roky 1998, 2008 a 2013 jsou charakteristické kolokáty ve formě příjmení, které se pojí s tehdejší významnou politickou osobností, např. *Skalický* (politik, tab. 11: 1998), *Paroubek* (bývalý premiér, tab. 11: 2008), *Fiala* (ministr, tab. 11: 2013). Výraznou složku pro rok 2003 tvoří jednotky označující sportovce, např. *Kotrba* (fotbalista, tab. 11: 2003), *Hudler* (hokejista, tab. 11: 2003). Je zajímavé, že se ve zkoumaných obdobích objevují rovněž odkazy spojené s historickou postavou (kolokát *Poděbrady* fungující nejčastěji jako složka toponyma či chrématonyma vzniklého transonymizací, např. král *Jiří z Poděbrad* náměstí *Jiřího z Poděbrad*, tab. 11: 2008) a uměním a literaturou, např. *Bezruč* (básník, tab. 11: 2013).

Tabulka 11. Kolokační analýza prvního nejčastějšího mužského jména – základní podoby

SYN v11, publicistika									
1993 (<i>Jiří</i>)		1998 (<i>Jiří</i>)		2003 (<i>Jiří</i>)		2008 (<i>Jiří</i>)		2013 (<i>Petr</i>)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
<i>Šetina</i>	10,15	<i>Skalický</i>	8,73	<i>Kotrba</i>	8,66	<i>Čunek</i>	9,74	<i>Nečas</i>	9,83

<i>Rulf</i>	7,58	<i>Pehe</i>	7,95	<i>Hudler</i>	7,91	<i>Paroubek</i>	9,51	<i>Fiala</i>	7,81
<i>Hronovský</i>	7,45	<i>Menzel</i>	7,83	<i>Jarošík</i>	7,81	<i>Šulc</i>	7,81	<i>Bezruč</i>	7,65
<i>prokurátor</i>	7,30	<i>Křovák</i>	7,82	<i>Rusnok</i>	7,67	<i>Pospíšil</i>	7,51	<i>Bendl</i>	7,58
<i>Honajzer</i>	7,15	<i>Kotrba</i>	7,80	<i>Šneberger</i>	7,62	<i>Poděbrady</i>	7,27	<i>Gazdik</i>	7,57

5.1.2 Hypokoristika

Hypokoristické formy sledovaných mužských rodných jmen se v publicistice nejčastěji vyskytují v kontextu umění, literatury a sportu. Rok 1993 je vyváženě zastoupen kolokáty, které odkazují na oblast filmovou, divadelní a sportovní, např. *Parma* (skokan na lyžích, tab. 12: 1993), *Jiřík* (herec, který vytvořil roli *ovčáka Jirky*, tab. 12: 1993). Charakteristickým rysem dalších zkoumaných období, tj. 1998 a 2003, je odkaz na sportovní prostředí, např. *Hřebec* (tenista, tab. 12: 1998), *Vitásek* (veslař tab. 12: 2003). V roce 2008 do popředí vystupují dva typy vazeb – kolokáty se pojí s prostředím zábavy, např. *Zonyga* (vítěz show X Factor, tab. 12: 2008), nebo s výrazy charakterizujícími povahu člověka, např. *floutek* (lehkomyslný, rozmařilý mladík, tab. 12: 2008). Výraznou složku posledního zkoumaného roku (2013) tvoří výskyty, které lze vnímat jako kolokáty spojené s kulturní oblastí, např. *Prokofjevův*, *Prokofjev* (autor symfonické pohádky *Pěťa a Vlk*, tab. 12: 2013).

Tabulka 12. Kolokační analýza prvního nejčastějšího mužského jména – hypokoristika

SYN v11, publicistika									
1993 (<i>Jirka</i>)		1998 (<i>Jirka</i>)		2003 (<i>Jirka</i>)		2008 (<i>Jirka</i>)		2013 (<i>Pěťa</i>)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
<i>Spalek</i>	8,77	<i>Vochoška</i>	7,76	<i>Koběřský</i>	6,73	<i>Zonyga</i>	7,99	<i>Razím</i>	7,49
<i>Parma</i>	3,78	<i>kvestor</i>	7,01	<i>Vitásek</i>	6,52	<i>Floutek</i>	6,86	<i>Prokofjevův</i>	6,51
<i>Jiřík</i>	2,82	<i>Hřebec</i>	6,97	<i>Jarošík</i>	6,39	<i>Mádl</i>	6,60	<i>Štochlová</i>	6,36
<i>Lábus</i>	2,75	<i>Barbořík</i>	6,78	<i>kvestor</i>	6,31	<i>Podvodníček</i>	6,60	<i>Bajza</i>	6,31
<i>Kotrba</i>	2,38	<i>euro-poučka</i>	6,34	<i>párový</i>	6,22	<i>Doleček</i>	6,30	<i>Prokofjev</i>	6,17

5.2 Kolokační analýza druhého nejčastějšího mužského jména

5.2.1 Základní podoba rodných jmen

Kolokační analýza základní podoby druhého nejčastějšího mužského jména (*Petr*, *Jiří*) odhalila, že v letech 1998, 2003, 2008, 2013 převládají odkazy na osoby působící v politické sféře. Jsou to například kolokáty *Pithart* (předseda Senátu ČR, tab. 13: 1998, 2003), *Nečas* (ministr, tab. 13: 2008), *Dienstbier* (politik, syn politika Jiřího Dienstbiera staršího, tab. 13: 2013). Další častou oblastí bylo umění a literatura – *Bezruč* (básník, tab. 13: 1998, 2003), *Zelenka* (scénárista a režisér, tab. 13: 2008), *Menzel* (režisér, tab. 13: 2013). Celkem 3 kolokáty poukazují na sportovní oblast, jsou to: *Korda* (tenista, tab. 13: 1998), *Uličný* (fotbalista, tab. 13: 1998, 2003) a *Rada* (fotbalista, tab. 13: 2008). Pouze pro rok 1993 je typická oblast žurnalistiky, zde např. *Jedinák* (fotograf časopisu Reflex, tab. 13: 1993), *Janyška* (novinář, diplomat, tab. 13: 1993).

Tabulka 13. Kolokační analýza druhého nejčastějšího mužského jména – základní podoby

SYN v11, publicistika									
1993 (<i>Petr</i>)		1998 (<i>Petr</i>)		2003 (<i>Petr</i>)		2008 (<i>Petr</i>)		2013 (<i>Jiří</i>)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
<i>Jedinák</i>	9,84	<i>Korda</i>	9,36	<i>Pithart</i>	8,86	<i>Rada</i>	8,63	<i>Rusnok</i>	9,88
<i>Pit'ha</i>	8,92	<i>Pithart</i>	8,89	<i>Bezruč</i>	8,53	<i>Bendl</i>	8,52	<i>Dienstbier</i>	9,27
<i>Janyška</i>	8,13	<i>Bezruč</i>	8,88	<i>Mareš</i>	8,08	<i>Gandalovič</i>	8,19	<i>Zimola</i>	8,05
<i>Wohl-hmut</i>	7,56	<i>Moos</i>	8,37	<i>Uličný</i>	7,80	<i>Zelenka</i>	7,98	<i>Menzel</i>	7,83
<i>Broulík</i>	7,34	<i>Uličný</i>	8,13	<i>Ibl</i>	7,67	<i>Nečas</i>	7,88	<i>Pospíšil</i>	7,52

5.2.2 Hypokoristika

U hypokoristických podob druhého nejčastějšího mužského jména jsme do podrobnější analýzy nezahrnuli rok 1993, jelikož tyto výsledky nebyly pro náš výzkum relevantní, jedná se totiž o interpunkční

znaménka, předložky a spojky. Co se tedy týče zbylých let, výrazné zastoupení zde měly kolokáty vztahující se k oblasti zábavy – např. *golet* (název rockového klubu, tab. 14: 1998), *tygřík* (loutková pohádka, tab. 14: 2003), *Jardův* (postava přítele z filmové komedie *Poslední plavky*, tab. 14: 2008), *Hadaš* (dětský bavič, kouzelník, tab. 14: 2013) – a také umění a literatury, např. *Bajza* (protagonista knihy *Bylo nás pět*, tab. 14: 1998), *vlk* (součást názvu symfonické pohádky Sergeje Prokofjeva *Pěť a vlk*, tab. 14: 2003), *Tázok* (slovenský rapper, tab. 14: 2008). Pro rok 2013 byly typické kolokáty vztahující se ke sportu, např. *Štajner* (fotbalista, tab. 14: 2013), *Magál* (běžec na lyžích, tab. 14: 2013), *Lalák* (hokejista, tab. 14: 2013).

Tabulka 14. Kolokační analýza druhého nejčastějšího mužského jména – hypokoristika

SYN v11, publicistika									
1993 (<i>Pěť a</i>)		1998 (<i>Pěť a</i>)		2003 (<i>Pěť a</i>)		2008 (<i>Pěť a</i>)		2013 (<i>Jirka</i>)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
(	-7,52	<i>Neználek</i>	7,65	<i>tygřík</i>	6,21	<i>Tázok</i>	8,21	<i>Hadaš</i>	7,36
)	-7,55	<i>golet</i>	6,28	<i>Budišov</i>	3,71	<i>Prokofjevův</i>	7,35	<i>Štajner</i>	6,51
<i>s</i>	-8,91	<i>rockotěka</i>	6,11	<i>krycí</i>	1,81	<i>Jardův</i>	7,3	<i>Magál</i>	6,29
<i>a</i>	-9,66	<i>Bajza</i>	5,88	<i>symbolický</i>	1,04	<i>Korman</i>	7,23	<i>Lalák</i>	6,24
<i>se</i>	-9,93	<i>Crazy</i>	4,1	<i>vlk</i>	1,04	<i>Řičář</i>	7,07	<i>Povr</i>	6,17

5.3 Kolokační analýza třetího nejčastějšího mužského jména

5.3.1 Základní podoba rodných jmen

Třetím nejčastějším jménem bylo ve všech pěti zkoumaných letech jméno *Jan*. V roce 1993 se nejvíce objevovalo v kolokacích spojených se žurnalistikou, např. *Šibík* (fotoreportér, tab. 15: 1993) nebo *Foll* (filmový publicista, tab. 15: 1993). V letech 1998, 2003 a 2013 dominovaly kolokace spojené s politickou oblastí, např. *Kavan* (politik a diplomat, tab. 15: 1998), *Zahradil* (poslanec Poslaneckého sněmovny Parlamentu ČR, tab. 15: 2003) nebo *Fischer* (statistik a politik, tab. 15: 2013). V roce 2008 a 2013 byla taktéž výrazná historicko-náboženská sféra, např. *Nepomucký* (světec, jeden z českých

zemských patronů, tab. 15: 2013) nebo *Palach* (student, který se v roce 1969 upálil na protest proti srpnové okupaci, tab. 15: 2013).

Tabulka 15. Kolokační analýza třetího nejčastějšího mužského jména – základní podoby

SYN v11, publicistika									
1993 (Jan)		1998 (Jan)		2003 (Jan)		2008 (Jan)		2013 (Jan)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
<i>Mihaliček</i>	9,35	<i>Ruml</i>	10,49	<i>Koller</i>	8,49	<i>Švejnar</i>	9,93	<i>Fischer</i>	9,1
<i>Šibík</i>	8,9	<i>Koukal</i>	9,41	<i>Hřebejk</i>	8,49	<i>Nepomucký</i>	8,23	<i>Palach</i>	8,3
<i>Kryčer</i>	8,59	<i>Kavan</i>	9,02	<i>Werich</i>	8,46	<i>Koller</i>	7,97	<i>Nepomucký</i>	8,15
<i>Foll</i>	8,58	<i>Kasal</i>	8,53	<i>Kavan</i>	8,38	<i>Křtitel</i>	7,7	<i>Křtitel</i>	7,53
<i>Petránek</i>	8,43	<i>Fencl</i>	7,88	<i>Zahradil</i>	8,04	<i>Palach</i>	7,66	<i>Burian</i>	7,46

5.3.2 Hypokoristika

Hypokoristikum *Honza*, tj. varianta třetího nejfrekventovanějšího jména, se nejčastěji objevovalo v oblasti umění a sportu. Ve všech zvolených letech kromě roku 2013 dominuje odkaz na umělecké zaměření dané osoby, např. *Svěrák* (režisér a scenárista, tab. 16: 1993), *Vyčítal* (hudebník, kreslíř-karikaturista, tab. 16: 1998) nebo *Muchow* (skladatel, hudební producent, tab. 16: 2003). V těchto letech je výrazné rovněž spojení se zábavní oblastí, např. *Dědek* (novinář a hudební publicista, na TV Prima vysílá od roku 2012 pořad *7 pádů Honzy Dědka*, tab. 16: 2013), *křupan* (Křupani – volné sdružení muzikantů, které vede *Honza Křupan*, tab. 16: 1998). V roce 2013 se nejčastěji vyskytuje odkaz na sportovní prostředí, např. *Nezmar* (fotbalista, tab. 16: 2013).

Tabulka 16. Kolokační analýza třetího nejčastějšího mužského jména – hypokoristika

Syn v11, publicistika									
1993 (<i>Honza</i>)		1998 (<i>Honza</i>)		2003 (<i>Honza</i>)		2008 (<i>Honza</i>)		2013 (<i>Honza</i>)	
Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID	Kolokát	ID
<i>Zábrana</i>	5,33	<i>Vyčítal</i>	8,09	<i>PALDĚ</i>	7,74	<i>Vyčítal</i>	7,06	<i>Dědek</i>	6,45

<i>Malíř</i>	3,94	<i>křupan</i>	7,37	<i>Vyčítal</i>	7,23	<i>Lušovský</i>	6,43	<i>Nezmar</i>	6,43
<i>Hajný</i>	3,16	<i>Drdův</i>	6,92	<i>Kultra</i>	6,92	<i>Topinka</i>	6,24	<i>Vyčítal</i>	6,25
<i>kameraman</i>	1,4	<i>Carolina</i>	6,64	<i>Muchow</i>	6,37	<i>floutek</i>	6,12	<i>Strmiska</i>	6,23
<i>Svěrák</i>	1,38	<i>BMG</i>	6,37	<i>Kutra</i>	6,36	<i>zajetý</i>	5,88	<i>Trousil</i>	6,21

Závěry

Pomocí korpusového nástroje KonText jsme provedli kolokační analýzu vybraných ženských a mužských rodných jmen a jejich hypokoristických podob v publicistice korpusu SYN v11 v období 1993 až 2013. Cílem bylo analyzovat společensko-kulturní kontext a vyexcerpovat nejčastější oblasti, se kterými se daná jména pojí.

Jak již bylo řečeno výše, analýze jsme podrobili tři ženská jména a tři mužská jména, která měla ve vybraných letech (1993, 1998, 2003, 2008 a 2013) nejvyšší počet žijících nositelů (*Marie, Jana, Eva, Hana a Jiří, Petr, Jan*). Rovněž jsme analyzovali jejich hypokoristické varianty (*Maruška, Janička, Evička, Hanka a Jirka, Pěťa, Honza*). Nejčastějšími kolokáty základních podob rodných jmen ženských i mužských byla dle našich očekávání příjmení. Co se týče převažujících tematických oblastí výskytu, byla to zejména sféra politiky, státních institucí a žurnalistiky. V politice se častěji vyskytovala mužská jména, ale naopak v oblasti státních institucí dominovala ženská jména. V prostředí žurnalistiky bylo zastoupení proprií (podle rodu jména) rovnoměrné. Hypokoristické varianty jmen ženských i mužských se nejčastěji objevovaly ve sféře umění a zábavy, kde měla hypokoristika rovnoměrné zastoupení jak mezi ženami, tak mezi muži. Další oblastí byl sport, kde převládaly mužské varianty jmen, a odkaz na děti a mládí, kde měla majoritní zastoupení ženská hypokoristika.

Pokud se na výsledky zkoumání podíváme z diachronní perspektivy, zjistíme, že v letech 1993, 2003 a 2013 významně převažují ženská propria v oblastech s odkazem na zaměstnance státních institucí. Roky 1998 a 2008 se vyznačují různorodostí, jde např. O prostředí sportu, náboženství, umění, ale i politiky. Mužská propria se v roce

1993 nejčastěji objevila v oblasti žurnalistiky, ale od roku 1998 až po poslední zkoumaný rok (2013) dominuje sféra politiky a sportu.

Hypokoristické varianty se v průběhu let nevyznačovaly velkými frekvencemi. Co se týče oblastí výskytu, u ženských forem převažoval odkaz na mladistvé, u mužských hypokoristik pak spojení s uměním a zábavní oblastí.

Hypotézy předpokládající výskyt základních podob rodných jmen s kolokáty souvisejícími s politickou sférou a státními institucemi lze považovat za udržitelné. Standardizované podoby rodných jmen se pak občasné objevily v prostředí sportu a zábavy. Stejně jsme ověřily předpoklad výskytu hypokoristik v prostředí zábavy. Výjimečně jsme pak zaznamenali domácké varianty rodných jmen ve sféře politiky a státních institucí. Do budoucna by bylo záhodno prozkoumat vedle nejčastějších kolokací také variabilitu jmen, jelikož se sledovaná jména mohou lišit v tom, jak variabilní je jejich okolí.

Literatura

- Brezina V., McEnery T., Wattam S., 2015, *Collocations in Context. A New Perspective on Collocation Networks*. „International Journal of Corpus Linguistics“ 20(2), s. 139–173.
- Brezina V., *Statistics in Corpus Linguistics. A Practical Guide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cvrček V., 2019, *Asociační (kolokační) míry. Wiki – Český národní korpus*. Online: https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:asociacni_miry [cit. 14. 11. 2023].
- Cvrček V. a kol., 2020, *Registry v češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- David J., Klemensová T., Místecký M., 2022, *Od etymologie ke krajině: onomastika pro 21. století*. Brno: Host / Ostrava: Ostravská univerzita.
- Knappová M., 2017, *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* Praha: Academia.
- Kováříková D., 2021, *i.p.m.* Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:ipm> [cit. 14. 11. 2023].
- Křen M., Cvrček V., Hnátková M., Jelínek T., Kocek J., Kovářková D., Křivan J., Milička J., Petkevič V., Procházka P., Skoumalová H., Šindlerová J., Škrabal M., 2022, *Korpus SYN, verze 11*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <https://www.korpus.cz> [cit. 14. 11. 2023].

- Místecký M., Drkošková V., 2022, *Od patvaru k superstar: frekvenční a kolokační analýza názvu Česko v korpusové publicistice z let 1990–2018*. „Acta onomastica“ 63(1), s. 99–115.
- Osolsobě K., Žižková H., 2021, *Homonymie mezi oikonymy a antroponymy za-končenými na -slav/-slava jako problém automatické morfologické analýzy*. „Acta onomastica“ 62 (2), s. 377–403.
- Pleskalová J., 2011, *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*. Brno: Masarykova univerzita.
- Tušková J. M., 2019, *Korpusy češtiny a výzkum (gramatických vlastností) proprií*. In: A. Chomová, J. Krško, I. Valentová (eds.). *Konvergence a divergence v propriální sféře*. Bratislava: Veda, s. 126–137.
- Tušková J. M., 2011, *Deklinací systém femininních oikonym v češtině. Synchronní pohled na základě Českého národního korpusu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Recept na politický guláš: konceptuální sféra JÍDLO v metaforách českého politického diskurzu

Keywords: conceptual sphere, conceptual metaphor, political discourse, political communication, linguistic picture of the world, manipulation, FOOD

Klíčová slova: konceptuální sféra, konceptuální metafora, politický diskurz, politická komunikace, jazykový obraz světa, manipulace, JÍDLO

Abstract

Conceptual metaphors are essential in political discourse because they facilitate politicians' communication with the public. These metaphors help explain complex political issues and present them in a way that makes them more understandable. Moreover, they create emotional bonds between the politician and the audience, increasing the message's attractiveness. A powerful and apt metaphor can convince listeners of the correctness of a certain political opinion or measure. One of the most used areas for conceptual metaphors in political discourse is the conceptual sphere of FOOD. National cuisine is one of the oldest parts of people's culture and their linguistic image of the world. In modern Czech political discourse, the names of typical products and dishes of Czech cuisine are widely used as conceptual metaphors (e.g. POLITICS IS A STEW, POWER IS A CAKE, etc.). An important feature of conceptual metaphors with the source sphere FOOD in Czech political discourse is the speaker's attempt to show his negative attitude towards a situation or phenomenon.

Konceptuální metafory hrají v politickém diskurzu zásadní roli, protože usnadňují komunikaci politiků s veřejností. Tyto metafory pomáhají vysvětlit složité politické problémy a prezentují je pro recipienta srozumitelnějším způsobem, vytvářejí emocionální spojení mezi politikem a publikem a posilují atraktivitu sdělení, protože použití silné a výstižné metafory může posluchače přesvědčit o správnosti určitého politického postoje nebo opatření. Jednou z nejproduktivnějších konceptuálních sfér v politickém diskurzu je sféra JÍDLO. Národní kuchyně je nejstarší součástí kultury lidí a jejich jazykového obrazu světa. V moderním českém politickém diskurzu se jako konceptuální metafory hojně používají názvy typických potravin a pokrmů české kuchyně (např. POLITIKA JE GULÁŠ, MOC JE KOLÁČ atd.). Důležitým rysem používání konceptuálních metafor se zdrojovou sférou JÍDLO v českém politickém diskurzu je snaha mluvčího ukázat svůj negativní postoj k situaci nebo jevu.

1. Úvod

Konceptuální metafora je klíčovou mentální operací, která formuje naše vnímání okolního světa (Lakoff, Johnson 1980; Johnson 1987). Proces metaforizace spočívá v interakci mezi znalostními strukturami dvou konceptuálních domén – *cílové* (často abstraktnější nebo méně známé), která je vysvětlována pomocí domény *zdrojové* (Lakoff 1993, Nebeská 2005, Kövecses 2010). Toto propojení mezi pojmovými doménami (mapování) je zakořeněno v tělesné a každodenní zkušenosti člověka (Lakoff 1993), proto je považováno za základní aspekt kognitivního potenciálu metafory.

Konceptuální metafory hrají v politickém diskurzu¹ důležitou roli, protože usnadňují komunikaci politiků s veřejností, pomáhají vysvětlit složité politické problémy a představit je ve srozumitelnější podobě, vytvářejí emocionální spojení mezi politikem a publikem a posilují atraktivitu sdělení (Rycheva 2023, Rycheva 2024). Použití silné a výstižné metafory může posluchače přesvědčit o správnosti určitého politického postoje nebo opatření² (Charteris-Black 2019), výběr té či oné konceptuální metafory v politické komunikaci tedy hraje manipulativní³ roli. Pravidelné opakování určitých *rámců* a metafor aktivuje u příjemce to či ono chápání jevu bez ohledu na to, zda jednotlivec tato

¹ Diskurz je komplexem předaných a zamýšlených záměrů, které se týkají jak toho, co sděluje tvůrce, tak toho, jak sdělení interpretuje adresát. Přenašeč (mluvčí – poznámka autora) očekává, že příjemce bude obeznán s pravidly používání konkrétního jazyka, komunikačními strategiemi a sociokulturním kontextem. Individuální chápání diskurzu záleží na reinterpretacích a je významně ovlivněno kontextem (Svobodová 2020, s. 12).

² Britští politici používali pro vysvětlení podstaty Brexitu různé metafory. Například v projevech stoupenců Brexitu najdeme metaforu „potápějící se lodi“, kterou aktivovali u publika řadu negativních asociací spojených s Titanikem (Charteris-Black 2019, s. 15).

³ Podle Krause je cílem manipulace „vytvořit předpoklady pro to, aby adresát vykonával činnosti (nebo si alespoň vytvořil dispoziice pro vykonávání činností), které autorovi manipulativního diskurzu přinášejí užitek“ (Kraus 2003, s. 21).

slova popírá nebo je zpochybňuje (Lakoff 2009, s. 15). Metafory ovlivňují, jakým způsobem je určitý problém publikem vnímán, to znamená, že prostřednictvím metafor probíhá *rámování* politického diskurzu.⁴ Mluvčí v procesu komunikace zdůrazňuje určité aspekty problému a některé naopak ignoruje (vědomé nebo nevědomé), čímž buduje určitý pohled na politickou realitu.⁵ Rámce můžou být aktualizované pomocí určitých klíčových slov, frází či stereotypních obrázků, které poskytují tematicky posilující shluky faktů nebo úsudků o tématu (Entman 1993, s. 52–53). Stejná politická témata lze pomocí metafor popsat různými způsoby⁶, což ovlivňuje řešení problémů, proces rozhodování a legitimaci politických kroků (Gibbs 2015, s. 266). Rámování tedy utváří kontext, ve kterém publikum rozumí určitému tématu.

Metafory spojené s konceptuální sférou JÍDLO patří v politickém diskurzu k nejrozšířenějším, protože kuchyně je nejstarší součástí kultury⁷. Politici volí tyto metafory kvůli jejich jednoduchosti pro pochopení širšího publika a emocionálnímu a expresivnímu potenciálu, což z nich činí účinné nástroje pro předávání komunikačního sdělení. Zdrojovou oblastí jsou pro metafory různé aspekty prototypové kuchyně: aktéři, potraviny, kuchyňské náčiní, nominace pokrmů, proces přípravy a konzumace jídla (Vepeva a kol. 2019, s. 246). Současně lze některé metafory nazvat „univerzálními“, což znamená, že jsou charakteristické pro politický diskurz různých zemí a zprostředkovávají podobnou představu o jevech reality. Například metafory spojené

⁴ Například rámování ZLOČIN JE VIRUS vede lidi k zamyšlení se nad jeho šířením kvůli podmínkám, které usnadňují jeho přenos (léčíme nemoc), a rámování ZLOČIN JE ZVÍŘE nabádá recipienty k přemýšlení o posílení role policie a zavření zločinců do vězení (bojujeme se zvířetem) (Thibodeau, Boroditsky 2011).

⁵ Metafora může mít nebezpečnou sílu, pokud ji mluvčí použije k povzbuzení posluchače k projevům agrese (Musolf 2004, s. 168).

⁶ Včetně použití různých metaforických scénářů [poznámka autora].

⁷ Zde vycházíme z tvrzení Bartmiňského, že jazyk je „základem národní svěbytnosti, průvodcem po světě a prostředníkem mezilidských vztahů, a v kontextu kultury je tedy i sám o sobě autonomní hodnotou“ (Bartmiński 2016, s. 20).

se *způsoby vaření*⁸ jsou stejně jako metafory *polévky* a *kaše* podobné v ruštině, finštině a mongolštině (Vepeva a kol. 2019, s. 253). Politici však v procesu komunikace s publikem používají i kulturně specifické metafory, protože jídlo a způsoby jeho úpravy odrážejí historii, geografii a tradice národa a jsou důležitou složkou jazykového obrazu světa⁹. Součástí kulturního dědictví jsou tradiční recepty, které formují národní identitu, pocit sounáležitosti a jednoty mezi lidmi. Mimo jiného jsou pokrmy národní kuchyně součástí různých rituálů a oslav, které jsou zakotveny v lidových tradicích a které se dodnes promítají do každodenního života moderního člověka. Kupříkladu v průběhu belgické ústavní krize v letech 2007–2011 belgičtí politici používali metafory *masné ryby na pánvi* (požadavek významné institucionální reformy) a *majonézy* (kompromis je/není v procesu přípravy – „majonéza houstne... nebo se sráží“) (Cammaerts 2012). Politici tedy používají metafory spojené s typickými produkty nebo pokrmy místní kuchyně tak, aby rezonovaly s konkrétním publikem a apelovaly na jeho kulturní tradice a vnímání reality.

2. Materiál a metody

Článek se zabývá analýzou konceptuálních metafor, které patří ke sféře JÍDLO, v českém politickém diskurzu. Pro analýzu byly vybrány

⁸ Lingvisté poznamenávají, že metafory spojené s procesem přípravy jídla přenášejí v politické komunikaci především negativní pragmatické významy (špinavá, nevzhledná činnost, jejíž výsledky jsou někdy nekvalitní) (Vepeva a kol. 2019, s. 253).

⁹ Jazykový obraz světa je verbalizovaným výkladem reality, který může být vyjádřen v podobě souboru posudků o světě (Bartmiński 2007, s. 12). Obraz světa odráží konkrétní lidskou zkušenost, národní historii a kulturu a v širším měřítku veřejnou kulturu (Bartmiński 2007, s. 14). Jinými slovy, jazykový obraz světa je způsob, jakým je svět interpretován v jazyce, tedy specifické vnímání reality v myšlení člověka nebo skupiny lidí, které lze odhalit na základě jazykových dat a textů (Vaňková 2017). Jazykový obraz světa je přitom „vývojově dynamický“, tj. může se v čase měnit (Vaňková 2007, s. 59). Prototypové obrazy však závisí i na osobnostních charakteristikách konkrétního jedince, jeho životní strategii a ideálech formovaných konkrétní kulturou (Balowski 2018).

jak „univerzální“ konceptuální metafory (KUCHAŘ, VAŘENÍ, RECEPT), tak i metafory související s českou kuchyní (HOUBY, MED, OMÁČKA atd.). Materiál pro tuto studii byl sbírán metodou kontinuálního vzorkování na základě přepisů projevů politiků a článků v médiích a na oficiálních stránkách politických stran (v letech 2010 až 2024). Sestavený korpus analyzovaného materiálu činí 602 jednotek. Studie je provedena v souladu s teorií konceptuální metafory a využívá metody etnolingvistiky a kognitivní lingvistiky, metodu kritické analýzy metafory, interpretační metodu, kontextovou metodu a metodu analýzy slovníkových definic.

3. Analýza konceptuálních metafor, spojených s konceptuální sférou JÍDLO

3.1 Kuchař

V politickém diskurzu přirovnává mluvčí podle kontextu dotyčné politiky ke zkušeným kuchařům (případně i šéfkuchařům) nebo kuchařům nezkušeným (kuchařům-amatérům). Zkušení kuchaři a šéfkuchaři (zkušení politici) mají odpovídající dovednosti a znalosti, které jim umožňují efektivně řešit složité problémy. Mimo jiného mají vůdčí schopnosti a mohou koordinovat tým a práci ostatních (efektivně řídit proces rozhodování a politických iniciativ). Nezkušení kuchaři (nezkušení politici) naopak postrádají kompetence pro efektivní řešení praktických otázek, nejsou schopni řídit proces přípravy jídla a dělají velké množství chyb, které ovlivňují kvalitu pokrmů.

V politickém diskurzu použití té či oné metafory poukazuje na osobní kvality a odborné zkušenosti jednotlivých politiků, proto může metafora POLITIK JE KUCHAŘ sloužit jak k sebe prezentaci, tak i k diskreditaci oponentů. V následujícím výroku se konceptuální metafora POLITIK JE KUCHAŘ používají k vyjádření kritického pohledu na roli Miloše Zemana v české politice:

U prezidenta Miloše Zemana byla vždy patrná touha být režisérem či šéfkuchařem povolebního dění (*Zemanův povolební guláš už zapáchá*; <https://www.ods.cz/clanek/6066-zemanuv-povolebni-gulas-uz-zapacha>).

Zeman jako tehdejší prezident je přirovnán k šéfkuchaři, který se snaží být hlavním tvůrcem dění, jeho dominantní figurou, a mít rozhodující vliv na celkovou přípravu jídla (tedy na politické procesy a rozhodnutí).

Občas se konceptuální metafora POLITIK JE KUCHAŘ používají k ospravedlňování chybných rozhodnutí, která politici udělali při řešení nových nebo složitých problémů. V tomto případě je proces hledání řešení přirovnáván k přípravě nového jídla a politik je přirovnán ke kuchaři, který připravuje jídlo poprvé:

[...] poměrně často se teď stává, a musel to teda dělat i Andrej Babiš se svojí vládou, že některé věci se řešily poprvé a nikde nebyl žádný vzor. To znamená, že jste našel nějaký řešení a navrhl jste ho a ono nebylo správně. **Jako doma, když děláte něco poprvé, tak to neuděláte správně, když jsem já poprvé něco vařil, tak to teda se to nedalo ani sníst** (DVTV: *Takový způsob dehonestace jsem nezažil. Kampaně nevede Nagyová, ale Babiš*; <https://www.ods.cz/clanek/23585-dvtv-takovy-zpusob-dehonestace-jsem-nezazil-kampan-nevede-nagyova-ale-babis>).

Pomocí konceptuálních metafor mluvčí recipientovi ukazuje, že v politice mohou při zavádění nových řešení vzniknout nečekané problémy a chyby a že nedokonalý výsledek je součástí procesu učení.

3.2 Úprava pokrmu

V politickém diskurzu se používají metafory, které odkazují na různé způsoby tepelné úpravy pokrmu (vaření, smažení, pečení, dušení atd.) pro ilustraci aspektů politiky. Využití těchto konceptuálních metafor pomáhá politikovi vysvětlit podstatu složitých politických procesů¹⁰ prostřednictvím známých a jednodušších představ o přípravě jídla, což přispívá k lepšímu porozumění a zapamatování si informace příjemcem.

¹⁰ Podle Semino jsou nejčastěji používané metafory založeny na základních senzomotorických zážitcích (Semino 2021, s. 51), tedy na naší zkušenosti interakce s realitou. Například setkání s agresivní osobou nebo zvířetem aktivuje ve vědomí člověka „problémový“ scénář, který je spojen se silnými emocionálními asociacemi. Tento scénář v metaforickém smyslu lze následně použít v souvislosti s překonáním nemoci nebo zármutku (Semino 2021, s. 51).

Konceptuální metafora POLITICKÁ AKCE JE VAŘENÍ implikuje dlouhý proces přípravy a realizaci politického programu, ve které se nápady a návrhy „vaří“, dokud nejsou hotové:

Já si myslím, že by spíš morální bylo, aby paní ministryně dotáhla do konce to svoje funkční období, aby **dovařila tu polévku, kterou začala vařit** (*Události, komentáře: Výměna na ministerstvu školství*; <https://www.ods.cz/clanek/13687-udalosti-komentare-vymena-na-ministerstvu-skolstvi>).

V daném kontextu se konceptuální metafora používá pro poukázání na složitost politických procesů a zdůrazňuje zodpovědnost politiků za jejich rozhodnutí a jednotlivé politické kroky.

V procesu politického jednání jsou „ingrediencemi“ názory a návrhy různých politických stran a jednotlivých politiků, kteří musí spolupracovat, aby dosáhli dobrých výsledků. V následujícím výroku se například mluvčí metaforicky odkazuje na hotový pečený pokrm, který už nelze žádným způsobem upravit (na rozdíl od pokrmů připravovaných jiným způsobem):

Já musím říci, že ta představa, že nejdříve si všechno koalice předjednává u sebe a pak to projednává s opozicí, myslím tím detailně, je mylná, tak to není. **Není to tak, že by si někdo něco upekla a pak se s vámi bavil** (*Partie CNN Prima News: Jsme v autobusu, co se řítí do zdi. ANO je jedno, zda bude za 30 let na duchody. 12. února 2023*; <https://www.ods.cz/clanek/24049-partie-cnn-prima-news-jsme-v-autobusu-co-se-riti-do-zdi-ano-je-jedno-zda-bude-za-30-let-na-duchody>).

Metafora POLITICKÁ AKCE JE PEČENÍ tedy slouží k podtržení důležitosti otevřeného dialogu a spolupráce všech politických stran, naopak prezentace hotového řešení bez obecné diskuse je odsuzována, neboť není spravedlivá a správná.

Metafora POLITICKÁ AKCE JE SMAŽENÍ se používá k poukázání na intenzivní problematický proces, který přináší potíže a nepříjemné prožitky. V následujícím příkladu mluvčí pomocí této metafory naznačuje, že existující velké komplikace jsou výsledkem vlastních činů nebo rozhodnutí členů politické strany:

Pane Zaorálku, z vašeho pohledu, z pohledu opoziční ČSSD, je to situace, kterou vítáte, že se díváte s takovým uspokojením na to, jak se koalice a hlavně tedy ODS

smaží teď ve vlastní šťávě (*Ozvěny dne*; <https://www.ods.cz/profil/marek-benda/clanek/3382-ozveny-dne>).

Ve *Slovníku spisovného jazyka českého* je frazém *vařit se ve vlastní šťávě* definován jako „být bez pomoci, v tísní, zpravidla vlastní vinou“ (SSJČ). Metafora u recipienta evokuje představu o negativních procesech probíhajících uvnitř zmíněné politické strany, které způsobují velké komplikace a vyžadují obnovu důvěry u voličů.

V českém politickém diskurzu se používají metaforické scénáře ze známých literárních děl, které slouží k vybavení recipienta konkrétními emočními reakcemi a hodnocením. Například ve výroku „Program ANO připomíná pohádku o tom, **jak pejsek s kočičkou vařili dort**. Pouze není jasné, kdo ten **dort** zaplatí“¹¹ mluvčí odkazuje k příběhu, který se odehrál v pohádce *O pejskovi a kočičce. Jak si dělali dort* Josefa Čapka. Odkaz na tento příběh se běžně používá k popisu situace, kdy se do něčeho (v tomto kontextu do politického programu) přidává mnoho nesouvisejících a náhodných věcí bez promyšleného plánu, což vede k neuspokojivému, nežádoucímu a chaotickému výsledku. Odkazem na známý scénář mluvčí vyjadřuje kritiku a skepsi vůči programu strany ANO, který postrádá obsah a strategii. Pomocí této metafory mluvčí představuje obraz politické strany jako nekonzistentní a nespolehlivé, což vyvolává u příjemce obavy z důsledků realizace jejího programu. Kromě toho mluvčí rozvíjí tuto metaforu („*kdo ten dort zaplatí*“) a poukazuje na nejistotu ohledně finančních strategií strany, což intenzifikuje negativní hodnocení strany ANO příjemcem.

3.3 Recept

Jednotlivá řešení a opatření jsou v politickém diskurzu představena jako ingredience receptu, která nejsou náhodná, ale jsou součástí

¹¹ ODS: Program hnutí ANO v kostce – odvolávám, co jsem odvolal a slibuji, co jsem slíbil; <https://www.ods.cz/clanek/14119-ods-program-hnuti-ano-v-kostce-odvolavam-co-jsem-odvolal-a-slibuji-co-jsem-slibil>.

promyšleného plánu. Použití konceptuální metafory ZAVEDENÍ POLITICKÝCH OPATŘENÍ JE RECEPT vytváří u příjemce dojem, že jednotlivé kroky mají svůj specifický účel a jsou součástí ucelené strategie (ingredience musí být podle receptu správně zkombinovány). Tato metafora zjednodušuje pochopení politických opatření, prezentuje je formou promyšleného postupu, a proto pomáhá vytvořit dojem koherence politických strategií.

V následujícím příkladu se metafora ZAVEDENÍ POLITICKÝCH OPATŘENÍ JE RECEPT používá k vysvětlení procesu, jakým se mohou totalitní režimy dostat k moci. Pomocí této konceptuální metafory mluvčí poskytuje kritický pohled na politické dění a zjednodušuje pochopení složitých procesů: politická strategie je představena jako recept na pečení, který se stává z několika jednoduchých kroků, které je snadné uchopit. Mluvčí nepřímě odkazuje na nezkušené politiky¹² („kuchaře-amatéry“), kteří se dostali k moci a vytvořili totalitní režimy:

Recept, podle kterého se totalita peče, se jmenuje; „Jak snadno a rychle ovládnout civilizovaný národ“. **Postup je tak jednoduchý,** že podle něj dokázali pracovat i **kuchaři-amatéři**, jako třeba jistý truhlář z Dědic u Vyškova nebo jeden malíř z Braunau. **K upečení totality je třeba zvládnout jen čtyři snadné úkony:** 1. umlčíte elity národa. 2. ovládnete média. 3. koupíte si většinu (nebo ji můžete učinit závislou na státu, ale ono to vyjde nastejno). 4. a získáte kontrolu nad tou částí společnosti, která je na státu nezávislá (to jsou podnikatelé, živnostníci, sedláci a rolníci) (*Jak se peče totalita*; <https://www.ods.cz/clanek/10856-jak-se-pece-totalita>)

Použitá metafora zvyšuje povědomí recipienta o tom, jak snadno mohou totalitní režimy vznikat, a proto varuje publikum a motivuje ho k aktivní obraně demokratických principů.

3.4 Konceptuální metafory, spojené s názvy potravin

Pokrmy národní kuchyně jsou úzce spjaté s dostupnými a rozšířenějšími surovinami. V moderním českém politickém diskurzu se hoj-

¹² V tomto kontextu je „truhlář z Dědic u Vyškova“ narážkou na Klementa Gottwalda a „malíř z Braunau“ je narážkou na Adolfa Hitlera.

ně používají konceptuální metafory založené na představě člověka o typických potravinách, užívaných v české kuchyni (*houby, jablko, mák, med, máslo, švestka* atd.). Používání těchto metafor slouží ke sebezprezentaci politika a k poukázání na užší spojení jeho názorů a zájmů s národní identitou a kulturními hodnotami určité země. Jinými slovy, pomocí těchto metafor mluvčí ukazuje, že sdílí stejné hodnoty a lidové stereotypy s recipientem, což může v očích voličů zvýšit politickou popularitu a důvěryhodnost.

3.4.1 Houby

Houby jsou rozmanitou skupinou organismů, které představují důležitou složku ekosystému a mají široké využití v hospodářství (potravinářství, medicína, biotechnologie, ekologie a rekreační cestovní ruch). Sběrání hub a jejich příprava jsou důležitou součástí české kultury¹³ (*Češi jsou národ houbařů*). Houbaření jako tradiční česká činnost se začalo formovat ve druhé polovině 19. století (Langová 2011, s. 13), i když první zmínky o konzumaci hub v českých zemích pocházejí již z 11. století (Mikulcová 2006, s. 36). Abeceda českých realit uvádí, že přibližně 70 procent obyvatel České republiky rádo pravidelně chodí do lesa na houby (AČR). V české kuchyni se houby používají nejen jako dochucovadlo k masu nebo do různých omáček a polévek (bramboračka, kulajda), ale také jako hlavní jídlo (smaženice (praženičky), houbový kuba, houbové řízky aj.). Houbaření není jen oblíbenou českou volnočasovou aktivitou. Houby hrají důležitou roli v rodinném rozpočtu (nasbírané houby se v domácnostech často suší, zavařují nebo mrazí na pozdější použití) a mají velký význam pro potravinářský a farmaceutický průmysl země.

Ve *Slovníku spisovného jazyka českého* má lexém *houba* význam „1. skupina bezcévných nezelených rostlin vyživujících se organickými látkami (plísňe, houby vřeckaté, houby stopkovýtrusné, lišejníky),

¹³ Eisner kupříkladu považuje metafory spojené s houbami za typicky české (Eisner 1948, s. 143).

2. dužnatá plodnice hub vřeckatých a stopkovýtusných“ (SSJČ). Slovo *houba* je v českém jazyce komponentem mnoha frazeologických jednotek:

[...] pít jako houbu, je to měkké jako houbu, být mokřý jako houbu, roste jako houbu po dešti (SČFIa),

[...] být ještě na houbách, být někomu houby platný, dát někomu houby s octem, houby si s někoho dělat¹⁴, dostat houby s voctem, dělat houby s voctem (SČFIc),

[...] být na houby, stát za houby (ASSČ).

V českém politickém diskurzu se konceptuální metafora se zdrojovou sférou HOUBA zakládá na představě člověka o nízké ceně a hodnotě hub, protože jsou vnímány jako běžné, jednoduché a snadno dostupné potraviny:

Tak jsem se z velmi oblíbeného a uznávaného starosty stal pro spoustu lidí poslancem z Prahy, který už má imunitu, bere obrovské peníze, určitě jede v nějaké korupci, **houby** tam **dělá** a jenom se hádá (Petr Gazdík: *Ještě mě zvou na panáka*; <https://www.starostove-nezavisli.cz/info-a-media/komentare/petr-gazdik-jeste-me-zvou-na-panaka>).

Mluvčí používá výraz *dělat houby* s významem „nedělat nic“ (ASSČ) k vyjádření kritického názoru, že jeho výkon je z pohledu veřejnosti nedostatečný a neefektivní. Konceptuální metafora se zdrojovou sférou HOUBA intenzifikuje expresivitu a emocionalitu projevu a pomáhá prezentovat hodnocení výkonu politika pomocí známého a pro pochopení jednoduchého obrazu.

V následujícím prohlášení mluvčí používají frazeologickou jednotku *dostat houby s octem* s významem „vůbec nic“ (SČFIc) pro poukázání na velmi špatný nebo neuspokojivý výsledek:

Pokud si naše generace a generace našich dětí nebude spořit nebo investovat od mládí desítky procent z platu – dostaneme pouze státní... **houby s octem** (*Bidný důchod v 65 letech*; <https://www.ods.cz/clanek/12651-bidny-uchod-v-65-letech>);

¹⁴ Je třeba poznamenat, že se slovo *houby* na základě fonetické podobnosti používá jako eufemismus k lexému *hovno* (Stěpanova 1996, s. 84), viz frazeologismus *houby/hovno si z někoho/něčeho dělat* s významem „přezíravě nerespektovat nebo nebát se někoho; vůbec nedbat na něco, ničím se netrápit“ (SČFJb, s. 212).

Měla snad Nečasova vláda přesnější podklady? **Houby s octem**. Právě naopak (Zaorálek: *Jak Ústavní soud potěšil paní Hanákovou*; <https://www.parlamentnilist.cz/arena/politici-volicum/Zaoralek-Jak-Ustavni-soud-potesil-pani-Hanakovou-273817>).

Metaforický význam frazeologismu se opírá o představu člověka o jednoduchosti, dostupnosti a levnosti tohoto pokrmu (houby s octem), jehož příprava nevyžaduje žádné větší dovednosti ani finanční náklady. Používání této metafory v politickém diskurzu umožňuje mluvčímu vyjádřit silnou kritiku a nesouhlas s jednáním svých oponentů a zdůraznit nutnost přijmout určitá opatření.

Politici používají frazeologismus *být na houby* s významem „1. vůbec se nehodit, nemít vůbec žádný význam, 2. nebýt vůbec užitečný, nepomáhat, 3. být velmi špatný“ (ASSČ) pro vyjádření negativního postoje k nějakému jevu nebo situaci:

Jestli mohu opravdu něco doporučit, používejte prosím u vyjednávání mozek a zkušenosti. Emoce **jsou** vám **na houby** (*Umění vyjednávání*; <https://www.starostove-nezavisli.cz/regiony/jihomoravsky-kraj/aktuality/umeni-vyjednavani>).

Pomocí této metafory mluvčí naznačuje, že volba kandidáta na základě emocí není žádoucí, proto musí recipient brát v úvahu jen racionální kritéria.

3.4.2 Med

Včelařství patří mezi nejstarší hospodářské činnosti. Chov včel v českých zemích existoval už od roku 993 (Žídková 2015, s. 15). Zpočátku lidé využívali hlavně med a vosk, postupem času však začali oceňovat i další včelí produkty (Veselý et al. 2013). Med měl v životě venkovských obyvatel nezastupitelnou roli, protože se díky svým unikátním vlastnostem používal především při přípravě svátečních pokrmů a v lidovém léčitelství. Větší množství medu si ale mohla dříve dovolit jen šlechta a bohatší měšťané, kvůli čemuž byl med obecně vnímán jako symbol hojnosti, prosperity a blahobytu. Od 19. století se stal hlavním sladidlem kvůli průmyslové výrobě cukru, med ale zůstal dražší pochoutkou a tradičním lidovým lékem (Gruna 2009). Med

a různé pokrmy z medu jsou součástí české gastronomie (například medové perníčky, medovník, medové koláče, medovina atd.) a českého kulturního a hospodářského dědictví.

Ve *Slovníku spisovného jazyka českého* má slovo *med* význam „hustá sladká šťáva připravená včelami z rostlinných šťáv a z pylu, které včely v útrokách přeměňují a ukládají do buněk plástů“ (SSJČ). Lexém *med* je komponentem velkého množství frazeologických jednotek, v jejichž významu se zdůrazňují specifické chuťové vlastnosti medu:

[...] být sladký jako med, je to sladké jako med, jedem jako s medem, mluví jako by medu ukrájoval (SČFIa),

[...] být samý med, mazat někomu med kolem huby, mít medy, nebýt žádný med, být medový (SČFIc) aj.

V českém politickém diskurzu se často používá frazeologismus *mazat někomu med kolem (okolo) úst (huby)* s významem „lichotit“ (SSJČ), pomocí kterého politik poukazuje na nečestné a neupřímné chování svých oponentů a jejich snahu přilákat voliče na svou stranu díky falešným informacím a prázdným (ale pro voliče příjemným a žádoucím) slibům. Metafora POLITICKÉ SLIBY JSOU MED evokuje ve vědomí recipienta asociace a emoce spojené s hlavními vlastnostmi medu, jakými jsou sladkost a přitažlivost (politické sliby jsou lákavé). Obraznost frazému se zakládá na představě, že jedinec někým záměrně manipuluje ve svůj prospěch (med se záměrně aplikuje jen na povrchu), aby získal jeho přízeň, což vyvolává u příjemce pocit zklamání (prázdné politické sliby nemají žádnou podstatu).

Konceptuální metafora POLITICKÉ SLIBY JSOU MED se používá nejen k diskreditaci politických oponentů, ale i k sebe prezentaci:

Nejsme žádné hnutí, které vám bude **mazat med kolem úst** a říkat bezobsažná líbivá lákadla (*ODS, KDU-ČSL a TOP 09 jdou do toho SPOLU a vyzývají občany: Pojďte s námi!*; <https://www.top09.cz/co-delame/tiskove-zpravy/ods-kdu-csl-a-top-09-jdou-do-toho-spolu-a-vyzyvaji-obcany-pojdte-s-nami-27978.html>).

Nedělám politiku, abych lidem **mazal med kolem úst** (Marian Jurečka (KDU-ČSL): *Chci, aby se zatraktivnil třetí pilíř z hlediska výnosů*; [https://www.kdu.cz/aktualne/z-medii/marian-jurecka-\(kdu-csl\)-chci-aby-se-zatraktivnil](https://www.kdu.cz/aktualne/z-medii/marian-jurecka-(kdu-csl)-chci-aby-se-zatraktivnil)).

V těchto prohlášeních mluvčí podtrhují, že slova jejich oponentů nemají skutečnou hodnotu, protože nejsou podložena skutečnými činy, a jen slouží k tomu, aby uspokojily momentální potřebu voličů. Pomocí konceptuální metafory POLITICKÉ SLIBY JSOU MED mluvčí vytváří kontrast mezi svými pozitivními vlastnostmi (upřímnost, čestnost, otevřenost) v porovnání s jinými politiky, a tím prezentuje svou činnost v pozitivním světle.

V politickém diskurzu mluvčí používají různé transformace frazeologických jednotek k expresivitě a emocionalitě svých projevů a také k vytváření jedinečné obraznosti. V následujícím výroku například politik rozšiřuje obsah frazeologismu pomocí doplnění komponentu, aby co nejpřesněji vyjádřil svůj negativní postoj k chování svých oponentů, a tím účinně ovlivnil vědomí příjemce:

Bohužel rok musíme začít výzvou všem občanům se zdravým rozumem. Nenechte **si mazat jedovatě med okolo pusy** „šedým“ stínem, který obchází obcí a mlží o stavu obce, školy a kdo ví o čem ještě (*Pozvánka na akce a zasedání obce*; <https://www.top09.cz/regiony/jihocesky-kraj/regionalni-organizace/ceskobudejovic-ko/mo-dobra-voda-u-ceskych-budejovic/pozvanka-na-akce-a-zasedani-obce-19791.html>).

Pomocí přidání slova „jedovatý“ do uzusového frazeologismu mluvčí mění jeho obraznost a naznačuje, že politické sliby jeho oponentů jsou nejen klamavé, ale také nebezpečné a pro společnost škodlivé. Kromě toho politik varuje publikum před nebezpečnými manipulacemi ze strany „šedého stínu“, který reprezentuje osobu nebo skupinu, která šíří falešné zprávy s cílem nenápadně ovlivnit politickou realitu a prosadit své zájmy. Použitím těchto metafor mluvčí zdůrazňuje nutnost kritického přístupu k informacím, které publikum dostává v předvolebním období, a vytváří u recipienta pocit nebezpečí, proti kterému by se měl otevřeně a aktivně bránit.

Frazeologická jednotka *to není žádný med* s významem „nepříjemná věc, práce, činnost“ (SSJČ) se používá pro poukázání na náročnost

nějaké činnosti a odpovědnost osob, které se jí zabývají. Například ve výroku „Být starostou v dnešní době **není žádný med**. Ti, kdo budou zvoleni do starostovských funkcí, nečeká žádné lehké řemeslo“¹⁵ politik poukazuje na to, že funkce starosty přináší spoustu nepříjemných výzev a úkolů. Kromě toho metafora ŘÍDÍCÍ POZICE NENÍ MED také slouží k vyjádření respektu politikovi ve funkci starosty, protože tato práce vyžaduje od jedince značné úsilí, kompetence, odhodlání a schopnost řešit složité problémy.

3.5 Konceptuální metafory, spojené s názvy pokrmů české kuchyně

Metafory spojené s národní kuchyní jsou efektivním nástrojem pro vysvětlení abstraktních pojmů a složitých myšlenek, protože usnadňují pochopení a zapamatování si sdělení recipientem. Mimo jiného použití metafor vztahujících se k tradiční kuchyni slouží k vyjádření ironického postoje mluvčího k situaci nebo konkrétní osobě. Ironie v tomto případě může snížit emoční napětí nebo naopak ukázat kritický postoj mluvčího vůči svým oponentům. V moderním českém politickém diskurzu se hojně používají metafory, vztahující ke vlastnostem populárních pokrmů české kuchyně (*svíčková, guláš, koláč, knedlík, rohlík, omáčka* atd.). V této části podrobněji ukažeme vlastnosti používání konceptuálních metafor se zdrojovými sférami GULÁŠ, KOLÁČ a OMÁČKA.

3.5.1 Guláš¹⁶

Guláš je původně maďarský pokrm, který se připravuje z velkého množství nakrájeného hovězího masa, zeleniny a různého koření. Je to

¹⁵ TOP 09 a Starostové a nezávislí získali přes 3800 mandátů. Online: <https://www.top09.cz/co-delame/tiskove-zpravy/top-09-a-starostove-a-nezavisli-ziskali-pres-3800-mandatu-4532.html>.

¹⁶ Nutno podotknout, že v českém politickém diskurzu existuje fenomén tzv. „volebního guláše“, což znamená doslova servírování zadarmo tradičního guláše (nebo jiných pokrmů) pro potenciální příznivce strany či politika během jejich předvolební kampaně s cílem přilákat co nejvíce lidí.

velmi vydatné jídlo, které se vaří pomalu a obsahuje směs různých ingrediencí, které se během vaření změkčují a absorbují navzájem všechny chutě. V české kuchyni existuje několik variant guláše, které se přizpůsobily místním tradicím (například hospodský (vídeňský) guláš, segedínský guláš, Havlův guláš atd.).

Ve Slovníku spisovného jazyka českého je *guláš* definován jako „pokrm připravený z masa nakrájeného na kostky a dušeného na cibulce s paprikou a s různými přísadami“ (SSJČ). Tento lexem je součástí frazeologických jednotek *mít z něčeho guláš*, *mít v něčem guláš*, *udělat z něčeho guláš* (SČFIC).

Konceptuální metafora POLITIKA JE GULÁŠ se zakládá na představě o tom, že guláš obsahuje mnoho různých ingrediencí (předvolební kampaň zahrnuje řadu různých slibů, opatření a návrhů), které jsou dobře smíchané, a proto není snadné je v tomto pokrmu rozpoznat (opatření se mísí dohromady, což může vytvářet dojem zmatku).

Mluvčí pomocí metafory POLITIKA JE GULÁŠ představuje politické kampaně jako směs různorodých (dokonce nesourodých) slibů a opatření, které nejsou vždy dobře propojené:

Politická scéna dneška je, promiňte mi ten výraz, „gulášoidní“. Guláš někdy převařený poslaneckými platy, kuriózně uzavřenými koalicemi, nedodržováním slibů, hrou na vlastním písečku a vzájemným osočováním na místech nejvyšších (*Malé vánoční zamyšlení*; <https://www.ods.cz/os.zlin/clanek/8819-male-vanocni-zamyshleni>).

V tomto výroku mluvčí vyjadřuje kritický postoj k politické situaci a prezentuje ji jako chaotickou nebo nekonzistentní, což způsobuje zmatek v rozhodovacím procesu, poškozuje a zpomaluje rozvoj celé země.

Politici poukazují na to, že jejich oponentům může zmatek („guláš“) v politice prospívat, protože některé osoby ho využívají k prosazování svých vlastních zájmů:

Nejsou jasně stanoveny bližší ochranné podmínky, a tak je ve všem „guláš“, kterého pak zneužívají aktivistické skupiny k nabourávání všeho (*Jedinou šancí pro klid na Šumavě je platný zákon*; <https://www.ods.cz/os.tabor/clanek/7521-jedinou-sanci-pro-klid-na-sumave-je-platny-zakon>).

Pomocí metafory POLITIKA JE GULÁŠ mluvčí prezentuje svůj názor, že současná politická situace postrádá pořádek a spravedlnost, což může vést k manipulacím a zneužívání a může také ovlivnit stabilitu a efektivitu politického systému.

Metafora POLITIKA JE GULÁŠ pomáhá politikům ukázat negativní postoj k určitým aspektům politického systému, které podle jejich názoru vyžadují změnu. V následujícím příkladě mluvčí pomocí metafory prezentuje obtíže v byrokratických procesech (složitost, chaos a nejednotnost):

Samozřejmě není to jediná příčina, podívejme se, co se na nás valí – ano, schválně volím toto slovo – z Bruselu a jak tomu musíme neustále přizpůsobovat naši legislativu a dohromady z toho máme **obrovský byrokratický guláš**, ve kterém se už nikdo nevyzná (*Rozhovor pro Právý břeh: Potřebujeme antibyrokratickou revoluci*; <https://www.ods.cz/clanek/13183-rozhovor-pro-pravy-breh-potrebujeme-antibyrokratickou-revoluci>).

Mluvčí poukazuje na velký zmatek existující v administrativních a legislativních procesech, a tímto evokuje u příjemce pocit frustrace a únavy z neefektivního a nefunkčního politického systému. Celkově použití konceptuální metafory POLITIKA JE GULÁŠ vytváří obraz problematického stavu v současné politice a poukazuje na potřebu provedení reformy.

3.5.2 Koláč

Koláče jsou důležitou součástí české kuchyně a jsou symbolem bohatství, prosperity a pohostinnosti. Koláč je tradičně spojován pro lidi s důležitými událostmi a svátky: v minulosti byl koláč často připravován především pro slavnostní příležitosti a byl součástí mnoha tradičních slavností a obřadů (svatby, křtiny atd.), což tomuto pokrmu dodává v české kultuře zvláštní význam. Mimo jiného se recept na koláče může lišit v závislosti na určitém regionu (například valašský frgál, chodský koláč, hluchýnský koláč, pražský koláč, krkonošský koláč aj.) a předává se z generace na generaci.

Ve *Slovníku spisovného jazyka českého* lexem *koláč* má význam „jemnější bílé pečivo okrouhlého tvaru“ (SSJČ). Slovo *koláč* je komponentem ustálených výrazů *ujídat z národního koláče*, *bez práce nejsou koláče* (SSJČ).

Získání moci je hlavním cílem politiky (Musolff 2016, Svobodová 2017), protože umožňuje jednotlivým politikům nebo stranám prosazovat své zájmy a agendy, implementovat reformy, ovlivňovat zákony a získat přístup k finančním zdrojům. V politickém diskurzu *koláč*¹⁷ představuje moc nebo rozpočet jako hodnotný pokrm, který láká různé lidi (politiky) a který lze mezi ně rozdělit. Pomocí metafory MOC JE KOLÁČ mluvčí poukazuje na rozdělení moci (celého koláče) na jednotlivé sféry a podílů vlivu (části koláče) a vyjadřuje postoj k volebním výsledkům:

Co platí ve velké politice, platí také na komunální úrovni. Ani zde nejde v první řadě o to, kdo koho a jak sesadí, kdo se s kým chytře spolčí a **v jakém poměru si rozdělí mocenský koláč** (*Strana bez vize nemá budoucnost*; <https://www.ods.cz/clanek/3050-strana-bez-vize-nema-budoucnost>).

Metafora MOC JE KOLÁČ reflektuje konkurenční povahu politického procesu, v němž různé strany bojují o co největší podíl moci:

Dobře, opozice by asi **dostala větší část koláče**, tentokrát v severních Čechách (*Rozklad mezi občany a státem je nejhlubší od roku 1989. Začal to puč policejních plukovníků*; <https://www.ods.cz/clanek/20950-rozklad-mezi-obcany-a-statem-je-nejhlubsi-od-roku-1989-zacal-to-puc-policejnich-plukovniku>).

Jinými slovy se „rozdělení koláče“ (rozdělení moci) mezi jednotlivé politické strany uskuteční podle toho, kolik hlasů ve volbách získají.

Konceptuální metafora vztahující ke zdrojové sféře KOLÁČ pomáhá mluvčímu zdůraznit omezení finančních prostředků:

¹⁷ Například Charteris-Black zdůrazňuje metaforu „koláče“/„dortu“ (angl. *cake*) jako jednu z klíčových metafor používanou britskými politiky k vysvětlení potřeby implementace Brexitu nebo naopak jeho negativních důsledků pro zemi (Charteris-Black, 2019, s. 3–7).

Investiční „koláč“ by mohl být i větší – peníze nám ale bohužel berou provozní výdaje, zejména růst mandatorních výdajů v oblasti platů v našich příspěvkových organizacích a akciových společnostech (*STAROSTOVÉ a NEZÁVISLÍ k rozpočtu Královéhradeckého kraje na rok 2019*; <https://www.starostove-nezavisli.cz/regiony/kralovehradecky-kraj/starostove-a-nezavisli-k-rozpocet-kralovehradeckeho-kraje-na-rok-2019>).

Místo aby někdo **udělal koláč peněz a pak ho překrojl a dal část** do krajů, tak je financování absurdně složité (*Hejtmani si vydupali miliardy navíc*; <https://www.starostove-nezavisli.cz/regiony/stredocesky-kraj/aktuality/hejtmani-si-vydupali-miliardy-navic>).

V následujícím příkladu se konceptuální metafora se zdrojovou sférou KOLÁČ používá v kontextu nabytí a rozdělování finančních prostředků a vlivu mezi různé politické subjekty:

Vidina **velkých drobků z velkého rozpočtového koláče** bledne před zadlužením, které zůstalo po Davidu Rathovi a které činí snad až 10 miliard korun (*Porcování anorektického medvěda*; <https://www.ods.cz/os.kutna.hora/clanek/3434-porcovani-anorektickeho-medveda>).

Mluvčí využívá obraz koláče, který je obvykle vnímán jako něco pozitivního a žádoucího, ale vyjadřuje svůj negativní postoj k dané situaci díky sémantickému kontrastu – získání malého podílu (*drobků*) z velkého rozpočtu (*koláče*). Pomocí konceptuální metafory ROZPOČET JE KOLÁČ politik zdůrazňuje rozdíl mezi pozitivním očekáváním a realitou a tímto způsobem vyjadřuje svůj negativní postoj k současné finanční situaci. Tato konceptuální metafora v politickém diskurzu prezentuje silnou konkurenci mezi různými aktéry, kteří se snaží získat co největší část „koláče“, a tímto poukazuje na nečestné chování politiků zaměřené na získání větší moci a vlivu ve společnosti.

3.5.3 Omáčka

Omáčky jsou důležitou součástí české kuchyně, protože jsou často podávány s tradičními českými pokrmy (knedlíky, maso, vařené brambory) a jsou důležitou součástí českého kulinářského dědictví.

Mezi tradiční české omáčky patří rajska, houbová, koprová, svíčková, křenová a další.

Ve *Slovníku spisovného jazyka českého* omáčka je definována jako „polotekutý pokrm, který se připravuje k masu nebo k jinému jídlu, aby zvýšil jeho chuť“ (SSJČ). Slovník také uvádí přenesený význam tohoto lexému „nabubřelý slovní doprovod, prázdné, plané mluvení, povídání, tlachání, psaní“ (SSJČ), který je založen na představě, že podobně jako omáčka může změnit skutečnou chuť jídla, můžou nepodstatné informace skrýt nedostatek obsahu v komunikaci. Slovo *omáčka* je komponentem frazeologických jednotek *vařit se* (*dusit se, smažit se*) *ve vlastní omáčce*, *dostat se z omáčky* (ČRFS).

Konceptuální metafora se zdrojovou sférou OMÁČKA se používá k vyjádření názoru mluvčího, že něco není podstatné nebo nemá velký smysl, protože bylo přidáno k základnímu obsahu (například, detaily nebo nepodstatné informace, které nejsou nezbytně nutné a odvádějí pozornost od hlavní podstaty problému. V politickém diskurzu se konceptuální metafora se zdrojovou sférou OMÁČKA může používat k popisu různých aspektů situace, kdy se k politickým řešením přidávají další prvky, které mohou ovlivnit jejich vnímání nebo prezentaci pro veřejnost (podobně jako omáčka může změnit a vylepšit chuť celého pokrmu). Kupříkladu v prohlášení „Domácí legislativa **vylepšená bruselskou omáčkou** jim dává spoustu příležitostí“¹⁸ se používá metafora „bruselská omáčka“ pro poukázání na evropské normy a regulace, které jsou dodatečně implementovány do české zákonodárné moci. Mluvčí pomocí této metafory kritizuje určité skupiny politiků, protože využívají evropské regulace pro prosazování vlastních zájmů, což vede ke značným komplikacím (zpoždění výstavby dálnice D8).

V následujícím výroku odkazuje konceptuální metafora se zdrojovou sférou OMÁČKA na politickou rétoriku, která komplikuje rozhodování a zkresluje podstatu vyjednávání:

¹⁸ *Eko-teroristé útočí na dálnici D8*. Online: <https://www.ods.cz/clanek/1946-eko-teroriste-utoci-na-dalnici-d8>.

Kdybychom si odpustili **domácí politickou omáčku** a to, že to nebylo dobře komunikované, je to, co bylo vyjednáno, vlastně česká pozice z doby, kdy do vyjednávání šla a schvalovala to Babišova vláda (*Koalice s hnutím ANO je nadále nemožná*; <https://www.ods.cz/clanek/24668-mf-dnes-koalice-s-hnutim-ano-je-nada-le-nemozna>).

Pomocí konceptuální metafory mluvčí zdůrazňuje, že obsah vyjednávání v podstatě odpovídá českým zájmům a postojům tak, jak byly definovány předchozí vládou, ale kvůli zbytečným a nedůležitým detailům zůstává tato skutečnost pro veřejnost méně nápadná.

Závěr

Konceptuální metafory se zdrojovou sférou JÍDLO se používají k vysvětlení složitých politických jevů, k diskreditaci politických oponentů a sebe prezentaci. V českém politickém diskurzu se jako konceptuální metafory hojně používají názvy typických produktů a pokrmů české kuchyně. Provedená analýza nám umožňuje znázornit mapování zdrojové sféry JÍDLO následujícím způsobem (Tabulka 1):

Tabulka 1. Metaforické mapování zdrojové sféry JÍDLO v českém politickém diskurzu

Zdrojová sféra: JÍDLO	Cílová sféra: POLITIKA
1. Aktéři 1.1 Zkušeni kuchaři (šéfkuchaři) 1.2 Nezkušeni kuchaři (kuchaři-amatéři)	1. Aktéři 1.1 Zkušeni politici 1.2 Nezkušeni / nekompetentní politici
2. Úprava pokrmů	2. Příprava politického programu / opatření
3. Recept	3. Realizace politického programu / opatření
4. Ingredience/potraviny 4.1 Houby 4.2 Med	4. Působení politiků 4.1 Špatný výkon 4.2 Prázdné politické sliby
5. Pokrmy 5.1 Guláš 5.2 Koláč 5.3 Omáčka	5. Různé aspekty politiky 5.1 Chaotická politická situace nebo nekonzistentní politický program 5.2 Moc, rozpočet 5.3 Dodatečné opatření, nepodstatné informace

Použití konceptuálních metafor se zdrojovou sférou JÍDLO pomáhá politikům zintenzivnit expresivitu a emocionalitu projevu, dodat mu jedinečnou obraznost a také aktualizovat ve vědomí recipienta srozumitelné obrazy spojené s národní kulturou, každodenním životem a zkušeností.

Zkratky slovník a informačních zdrojů

AČR	<i>Abeceda českých reálií</i> . Online: https://www.abczech.cz .
ASSČ	<i>Akademický slovník současné češtiny</i> . Online: https://slovníkcestiny.cz .
ČRFS	M o k i e n k o Valerij, W u r m Alfréd, 2002, <i>Česko-ruský frazeologický slovník</i> . Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
SČFIa	Č e r m á k František a kol., 2009, <i>Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přírovnání</i> . Praha: Leda.
SČFIb	Č e r m á k František a kol., 2009, <i>Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné</i> . Praha: Leda.
SČFIc	Č e r m á k František a kol., 2009, <i>Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné</i> . Praha: Leda.
SSJČ	<i>Slovník spisovného jazyka českého</i> . Online: https://ssjc.ujc.cas.cz .

Literatura

- B a l o w s k i Mieczysław, 2018, *Obraz świata w polskich frazeologizmach (wybrane zagadnienia)*. Poznań: Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu.
- B a r t m i n s k i Jerzy, 2016, *Język w kontekstu kultury. Dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Karolinum.
- B a r t m i n s k i Jerzy, 2007, *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- C a m m a e r t s Bart, 2012, *The strategic use of metaphors by political and media elites: the 2007-11 Belgian constitutional crisis*. In: *International journal of media & cultural politics* 8 (2/3), pp. 229–249.
- C h a r t e r i s - B l a c k Jonathan, 2019, *Metaphors of Brexit: No Cherries on the Cake*. Palgrave Macmillan.
- E i s n e r Pavel, 1996, *Čeština poklepem a poslechem*. Praha: Pražské nakladatelství Jiřího Poláčka.
- E n t m a n R. M., 1993, *Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm*. In: *Journal of Communication*, 43, s. 51–58.
- G i b b s Raymond W. Jr., 2015, *The allegorical character of political metaphors in discourse*. „*Metaphor and the Social World*” 5 (2), s. 264–282.

- Gruna Bronislav, 2009, *Včelařství v proměnách času*. „Veronika“, č. 2, s. 8–10. Online: <http://www.casopisveronika.cz/clanek.php?id=817>.
- Johnson Mark, 1987, *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. University of Chicago Press.
- Kövecses Zoltán, 2010, *Metaphor – a practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kraus Jiří, 2003, *Vyjadřování polemičnosti a významových opozic v politickém diskurzu*. In S. Čmejrková, J. Hoffmannová (eds.), *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, s. 13–39.
- Lakoff George, Johnson Mark, 1980, *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff George, 2009, *The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics*. New York: Penguin Books.
- Lakoff George, 2016, *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*. The University of Chicago Press.
- Langová Lucie, 2011, *Houbaři a ochrana přírody: Vztah členů Mykologického klubu Brno k přírodě a její ochraně*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Mikulcová Milada, 2006, *Výchova houbařů v Čechách, aneb co v atlasech nenajdete: povídání pro všechny, kdo milují houby nejen na talíři*. Praha: Olympia.
- Musolf Andreas, 2016, *Political Metaphor Analysis: Discourse and Scenarios*. Bloomsbury Publishing.
- Musolf Andreas, 2004, *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. Palgrave Macmillan.
- Nebeská Iva, 2005, *Metafora a metaforičnost*. In: Irena Vaňková a kol.: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, s. 92–106.
- Rycheva Ekaterina, 2023, *Je česká politika nemocná, nebo zdravá?, konceptuální sféry NEMOC a ZDRAVÍ v českém politickém diskurzu*, „Jazykovědné aktuality“ 1-2, s. 4–21.
- Rycheva Ekaterina, 2024, *Who is the pike in the Czech political pond? Or the Conceptual Metaphor POLITICS IS A POND in Czech Political Discourse*. „Etnolingvistika“ 36, s. 113–128.
- Semino Elena, 2021, *»Not soldiers but fire-fighters« – Metaphors and Covid-19*. „Health Communication“ 36(1), s. 50–58.
- Stěpanová Ludmila, 2004, *Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty*. Olomouc.
- Svobodová Jindřiška, 2020, *Discourse and its critical reading*. In: Jindřiška Svobodová a kol.: *The Power of Speech: A Critical Reading of Media and Political Texts*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 10–24.

- Thibodeau P.H., Boroditsky L., 2011, *Metaphors we think with: The role of metaphor in reasoning*. „PloS one“ 6(2), e16782.
- Vaňková Irena, 2007, *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha.
- Vepřeva Irina a kol., 2019, *Čto varjat na političeskoj kuchně: aksiologičeskij potencial kulinaro-gastronomičeskoj metafory v publicističeskom diskurse*. „Izvestija Uralskogo federalnogo universiteta. Ser. 2, Gumanitarnye nauki“ 21, q 2, 187, s. 241–257.
- Veselý Vladimír a kol., 2013, *Včelařství*. Praha: Brázda.
- Žídková Veronika, 2015, *Historie včelařství v ČR a jeho význam pro cestovní ruch*. Bakalářská práce. Jihlava: Vysoká škola polytechnická.

Sfera piękna w języku polskim, słowackim i czeskim (w utrwaleniu jednostek wielowyrazowych z komponentami *piękno*, *piękny* itp.)

Keywords: beauty, the Polish language, the Slovakian language, the Czech language, multiword units, expressing beauty, explicit indicators of beauty.

Słowa kluczowe: piękno, język polski, język słowacki, język czeski, jednostki wielowyrazowe, wyrażanie piękna, eksplicytne wykładniki piękna

Abstract

The article illustrates the linguistic sphere of beauty in Polish, Slovakian and Czech on the basis of multiword units. The investigations in a comparative approach – in accordance with the assumed aim, which is to detect and illustrate that what is beautiful – were conducted with regard to beauty captured in units with explicit lexical components of beauty, including a complementary indication of beauty – non-beauty within the analysed word compounds. The considerations made on the recording of beauty in such dimensions provide an important presentation of regularities of universal and specific linguistic nature.

W artykule dokonuje się zobrazowania językowej sfery piękna w języku polskim, słowackim i czeskim na podstawie jednostek wielowyrazowych. Dociekania w podejściu porównawczym – zgodnie z założonym celem, którym jest wykrycie i zilustrowanie tego, co jest piękne – przeprowadzono odnośnie do piękna uwiecznionego w jednostkach z eksplicitnymi komponentami leksykalnymi piękna wraz z uzupełniającym wskazaniem na piękno – niepiękno w obrębie analizowanych związków wyrazowych. Dokonane rozważania utrwalenia piękna w tych wymiarach dają istotne przedstawienie prawidłowości o charakterze uniwersalnym i specyficznojęzykowym.

Wprowadzenie

Piękno, obok m.in. dobra, prawdy i sprawiedliwości, uznawane jest za wartość wyższego rzędu — wartość z kategorii ideałów. Istotnie, bywa traktowane jako wartość absolutna, ontologiczna (zob. Puzynina 1992, s. 32)¹. Wśród rodzajów wartości wyznacza się pięknu przynależność do kategorii estetycznej (zob. Dyczewski 2001, s. 36)², z trojakim znaczeniem: piękna w najszerszym pojmowaniu – zgodnie z pierwotnym greckim pojęciem, czyli obejmującego „również piękno moralne, a więc dziedzinę nie tylko estetyki, ale także etyki”, piękna w znaczeniu wyłącznie estetycznym – sprowadzającego się jedynie do tego, co wywołuje przeżycia estetyczne, które obejmuje „wszystko, co takie przeżycie wywołuje – czy to będzie barwa, dźwięk czy myśl”, wreszcie piękna w znaczeniu estetycznym – jednak odbieranym wyłącznie wizualnie, toteż „w tym znaczeniu piękne mogły być jedynie kształt i barwa” (Tatarkiewicz 2005, s. 139–140).

W kontekście tego, że zarówno języki starożytne, jak nowożytne rozporządzają przynajmniej dwoma wyrazami tego samego źródłosłowu – rzeczownikiem i przymiotnikiem: *kallos* i *kalan*, *pulchritudo* i *pulcher*, *bellezza* i *bella*, *piękno* i *piękny*, przy czym „rzeczowniki są właściwie potrzebne dwa: dla oznaczenia konkretnej rzeczy pięknej i abstrakcyjnej cechy piękna”³ (Tatarkiewicz 2005, 137), przybliżyć trzeba – ze względu na podejmowane tu rozważania poświęcone właśnie pojęciu piękna oraz że jako podstawę materiału językowego obiera się polski, słowacki i czeski – zakres znaczeniowy ‘piękna’ poświadczany w opracowaniach leksykograficznych tych języków w ujęciu rzeczowników:

¹ Ale też jako wartość instrumentalna wobec hedonistycznej, tj. „odczucia przyjemności, szczęścia przy percypowaniu tego, co piękne” (Puzynina 1992, s. 32).

² Harmonia bowiem, ład, piękno „to, co wzbudza zachwyt, ekscytuje i porusza, dostarcza podniosłych przeżyć i stymulujących do twórczości. Wartości estetyczne sprawiają, że życie człowieka jest pełne uroku, radosne i twórcze” (Dyczewski 2001, s. 36).

³ Należy nadmienić, że w języku polskim wyraz „piękno” pełni obie funkcje (zob. Tatarkiewicz 2005, s. 137).

piękno 1. ‘ogół cech, które wywołują przyjemne wrażenia estetyczne lub zmysłowe’; 2. ‘szczególna wartość moralna’; 3. ‘ogół rzeczy, które wywołują przyjemne wrażenia estetyczne lub zmysłowe’ (zob. Żmigrodzki (red.) 2007–, dostęp: 22.01.2024);

krása 1. ‘vlastnost’ niečoho (veľmi) pekného, krásneho’, 2. ‘čo je pekné, krásne’ (zob. Kačala (red.) 1989);

krása 1. ‘vlastnost toho, co je krásné, co vzbuzuje pocit libosti a obdivu; sličnost’, 2. ‘osoba, něco krásného, krásné věci’ (*Slovník spisovného jazyka českého*, dostęp: 22.03.2024);

a także w ujęciu przymiotników:

piękny 1. ‘wywołujący przyjemność, kiedy się na niego patrzy’; 2. ‘uważany za bardzo wartościowy pod jakimś względem’; 3. ‘ironicznie o czymś, co budzi niechęć mówiącego’ (zob. Żmigrodzki (red.) 2007–, dostęp: 22.01.2024);

krásny ‘ľudskými zmyslami al. intelektom vnímaný ako veľmi pekný; veľmi príjemne pôsobiaci na zmysly al. intelekt človeka, veľmi pekný’ (*Slovník súčasného slovenského jazyka* A – G, H – L, M – N, O – Pn z r. 2006, 2011, 2015, 2021, dostęp: 22.11.2023);

krásný 1. ‘(při pohledu, poslechu ap.) působící velmi libě, esteticky, působící krásou, líbíci se, velmi hezký, velmi pěkný; spanilý, sličný’, 2. ‘vzbuzující plně uspokojení svou hodnotou, nejlepší, jaký je možno si přát’, 3. ‘expr. veliký, značný’, 4. ‘expr. vyjadřuje jen náladové oživení situace’ (*Slovník spisovného jazyka českého*, dostęp: 22.03.2024).

Zastosowawszy podejście porównawcze badań środków językowego wyrażenia piękna – leksykalnych w bogatym zasobie wyrazowym, a także leksykalno-frazeologicznych – w rozlicznych jednostkach ponadwyrazowych, na potrzeby niniejszego opracowania wybrano związki wielowyrazowe, konkretnie: jednostki ze składnikiem leksykalnym wyrażającym eksplicytnie znaczenie piękna (z komponentami: *piękny, piękno, piękność, pięknie, ładnie, ładny*⁴; *krása, krásny, peknost’, peknota, pekný, pekne; krásný, krása, pěkný, hezký*⁵).

⁴ Por. konstatację w związku z analizą słownictwa estetycznego Cypriana Norwida: „Piękny jako „wyraz wewnętrzny i duchowy” (w przeciwieństwie do „ściśle formalnego” wyrazu ładny). Piękny jako określenie wypowiedzi, listu, utworu itp. odnosi się do formy lub treści wypowiedzi” (Chojak (red.) 1994, s. 110).

⁵ Sporadycznie też związki z komponentami synonimicznym do wymienionych. W niektórych wypadkach poświadczenia połączeń wyrazowych z nadmienionymi

Prymarny przedmiotowy zakres niniejszych dociekań stanowi sfera piękna zawarta w jednostkach z komponentami-nazwami piękna. Celem zaś w obranym zakresie materiałowym jest wykrycie i zilustrowanie tego, co piękne w językowym utrwaleniu polszczyzny, słowaczyny i czeszczyzny.

W dwóch segmentach dalszej części rozważań podjęte zostanie odtworzenie językowego przedstawienia piękna w różnotypowych związkach wielowyrazowych, języka polskiego, słowackiego i czeskiego na podstawie jednostek z eksplicytnym elementem wyrażającym piękno oraz przez wskazanie odniesienia piękno – niepiękno, dążąc – zgodnie z założonym celem – do opisanego utrwalonej językowo płaszczyzny piękna wraz z wypełniającymi ją obiektami łączonymi z pięknem.

Dążąc do wykrycia jak najpełniejszej reprezentacji obiektowej owego związania, a tym samym przedstawienia jak największej „gęstości usieciowienia” w badanej sferze, uwzględnia się – jako że „większość jednostek języka to nie pojedyncze wyrazy” (Bogusławski 1976, s. 357) – różnorodne jednostki wielowyrazowe „obecne” w rejestracji słownikowej. Chodzi mianowicie o kolokacje rozumiane najogólniej jako połączenia „dwóch lub więcej wyrazów”, a ze względu na określający je typ połączenia: przede wszystkim frazemy, tj. „takie połączenia wyrazów, dla których klasy substytucyjne, przynajmniej jednego komponentu są zamknięte”, ale też „niestałe połączenia wyrazów, produkty językowe, w których człony określający i określane należą do klasy substytucyjnej otwartej”, czyli „takie zwroty i wyrażenia, które powstają doraźnie i o których kształcie w równym stopniu decyduje ich semantyka, co gramatyka” (zob. Müldner-Nieckowski 2007, s. 33, 133). Mając na względzie „jednostki języka, a więc obiekty, którymi posługujemy się jako gotowymi całościami” (Bogusławski 1976, s. 359), podnosi się zarazem istotną kwestię: „Czy nie można patrzeć na język, zarówno na język – kod, jak i język – zbiór tekstów”, a więc „jako na twór ludzkiej społeczności zawie-

komponentami podawane są w zakreślonych (reprodukowanych w użyciu językowym) wypowiedzeniach.

rający w sobie i piękno słowa, i prawdę trafnego nazywania, ujawniania jakichś elementów i aspektów rzeczywistości [...]?” (Puzynina 1997, s. 113). Spożytkowanie kolokacji w szerokim ujęciu (głównie utartych, a okazjonalnie połączeń o mniejszym ustabilizowaniu jednakże w pełni przewidywalnej łączliwości) przyczynia się do zapewnienia wspomnianego przedstawicielstwa obiektowego, jednocześnie w kontekście przeprowadzanej analizy semantycznej umożliwia „wyłoni[enie] połącze[ni] wyrazow[ych], które są: 1. najczęstsze, 2. poznawczo istotne dla semantyki badanego wyrazu” (Przybylska 2020, s. 44), poświadczają też rzeczywisty układ kolokacyjności w tym zakresie – ukazuje realną siłę, moc „przyciągania się wyrazów nawzajem, czyli ich łączliwości” (Przybylska 2020, s. 46).

Ujmowanie i wyrażanie piękna. Piękno ukazane wprost

W rozpatrywanym materiale⁶ zaznacza się kategoria piękna, por. *pojęcie piękna*, *idea piękna*, *idea krąsy*, obszar cechujący się pięknem, wyróżniający się pod względem piękna, por. *sfera piękna*, określona cechą, aspekt czegoś pięknego, por. *piękna strona* {czego}. Znajdujemy w nim utrwaloną powszechność piękna (także w uznaniu, że wszystko w danym miejscu, określonej sytuacji jest piękne), por. *wszystko jest takie piękne*; *všetko je také krásne*. Niezależnie od takiego zgeneralizowania stwierdza się sprowadzenie doznań piękna określonych do wymiarów, ogółu rzeczy, faktów, wydarzeń, okoliczności, spraw, idei, do głównych płaszczyzn skupiających obiekty uznawane za piękne: fizyczności, por. *piękno fizyczne*; *fyzická krása*; cielesności, por. *piękno cielesne*; *telesná krása*; *tělesná krása*; zewnątrz, por.

zewnętrzne piękno; wnętrza, por. *wewnętrzne piękno*; pozacielesności, duchowości, por. *duševná krása*; *prirodzená krása*, *beztlésná krása*; *duševní krása*; *duchovitá krása*; architektoniki (architektury) budowli, por. *architektonické piękno*, *klasyczne piękno architektury*; *klasická krása architektury*, a także do podstawowych domen tego, co jest piękne: zjawisk – ładnych, osobliwych, interesujących zdarzeń, przejawiających się, ukazujących się fenomenów, por. *piękne zjawisko*; *krásny zjav*; *krásný zjev*; wyobrażeń, wartości – wzniosłych, szlachetnych ideałów, zamierzeń, por. *piękna idea*; *piękne idee*; *piękna myśl*; chwalebnych rzeczy, por. *piękna rzecz*. Uwidaczniają się typowe skojarzenia z pięknem, odniesienia do piękności, np. dziewczyny, por. *krásota dievčatá*; *dívčí krása*; kobiety, por. *kobiece piękno*; *ženská krása*⁷; człowieka, por. *piękno człowieka*; ciała, por. *piękno ciała*; wyglądu, por. *piękny wygląd*; *pěkně vypadá*; ustrojenia, por. *pěkně ustrojený*; pozycji, sytuacji, por. *mít pěkné postavení*; świata, por. *piękno świata*; stworzenia, por. *piękno stworzenia*; natury, por. *piękno natury*; przyrody, por. *piękno przyrody*; *krása/krásota přírody*; *přírodné krásy*; *krásna příroda*; *přírodní krásy*; *štědrý přírodních krás*; *čarovně krásná jarní příroda*; kwiatów, por. *piękno kwiatów*; jesieni, por. *jesienne piękno*; zimy, por. *zimowe piękno*; barw, por. *piękno barw*; miłości, por. *piękno miłości*; *piękna miłość*; duszy, por. *piękno duszy*; gry, por. *piękno gry*; kompozycji, por. *piękno kompozycji*; języka por. *piękno języka*. Korpus materiałowy upoważnia do wysnuęcia wniosku, że płaszczyzna językowej ewokacji piękna w jednostkach wielowyrzowych zawierających komponent ze znaczeniem piękna jest rozległa. Wymiar ten egzemplifikują wyszczególnione dalej obszary.

⁶ Poświadczenia materiałowe pochodzą z następujących źródeł leksykograficznych: Buffa 1998; Čermák, Hronek, Machač (hl. red.) 1988; Jurczak-Trojan, Mieczkowska, Orwińska, Papierz 2005; Kačala (red.) 1989; Kłosińska, Sobol, Stankiewicz. (oprac.) 2005; Mrhačová, Balowski 2009; Müldner-Nieckowski, Müldner-Nieckowski 2022; Oliva 1994; Orłoś (red.) 2009; Pietrak-Meiser 1993; Siatkowski, Basaj 2002; Skorupka 1967; *Slovník spisovného jazyka českého* (dostęp: 22.03.2024); *Slovník súčasného slovenského jazyka A – G, H – L, M – N, O – Pn z r. 2006, 2011, 2015, 2021* (dostęp: 22.11. 2023); Smiešková 1977; Tvrdý (sost.) 1933; Żmigrodzki (red.) 2007– (dostęp: 22.01.2024).

⁷ Por. też *pleć piękna*; *krásne pohlavie*; *krásné pohlaví*; *piękniejsza połowa rodzaju/rodu ludzkiego*; *krajšia polovička ľudstva*. Zauważa się, że „Przypisanie kobietom miana płci pięknej jest od dawna uwarunkowane nie tylko konwencją kulturową. Uroda kobieca bowiem jest jednym z ważniejszych elementów, który mężczyzna postrzega u kobiety. Bazuje to na słabości człowieka wobec piękna w ogóle” (zob. Balowski 2018, s. 85).

⁸ W takim znaczeniu piękność utożsamiana jest z urodą, por. *krása – piękno*, *uroda*, *peknota – piękno*, *uroda*, *piękno – krása*, *uroda – krása*.

Odnosi się to zwłaszcza do cech zewnętrznych człowieka, por. *piękny człowiek; krásny človek; osoba pekná; člověk o ładnym wyglądzie/o ładnej powierzchowności; človek pekného vidu*, a dotyczy wyglądu, prezencji, urody⁸:

- *dziewczynki*, por. *krásnučké dievčatko; pěknoučké děvčátko*; dziewczęcia, por. *piękne dziewczę*;
- *dziewczyny*, por. *ładna/piękna dziewczyna; pekné dievča; krásna deva/dievčina/dievka/devucha; dívčina krásná; hezká dívka; hezké děvče; sáfientsky hezké děvče; šlakovitě hezké děvče; to je zpropadeně hezké děvče; to je zatroleně hezká holka!; to je proklatě hezká holka*;
- *panienki*, por. *šliczna panienka*⁹; *krásna panenka*;
- *panny*, por. *panna słynna z piękności; piękna panna; krásna panna, pěkná panna*;
- *kobiety, pani*, por. *piękna/przepiękna/olśniewająco piękna kobieta; kobieta cudnej urody; krásna/olsnivo krásna žena; neodolatelne/neskonale krásna žena; démonicky krásna žena; pekná mladá žena; krásná/překrásná žena; krásná signorina*;
- *baby, babeczki*, por. *pekná baba; to je hezká bába; hezká babka*¹⁰;

⁹ W związku z połączeniami wyrazowymi z elementem *šliczny* należy zauważyć, że „Wyrazy *piękny* i *šliczny* są typowymi wyrazami bliskoznacznymi”, toteż „Prawie o każdej rzeczy, która jest piękna, mógłby ktoś powiedzieć, że jest *šliczna* i odwrotnie. Przymiotnik *šliczny* ma charakter trochę bardziej subiektywny, a przez to mniej konwencjonalny niż *piękny*” (Doroszewski 1968, s. 324). Por. w tym względzie znane już w XVII wieku wyrażenia *pleć piękna, pleć šliczna* (zob. Tokarski 1984, s. 76).

¹⁰ Por. też *pěkná kost/kůstka* ‘żona, dívka vzbuzující mužský obdiv a zájem’; *pěkná kůstka* ‘super babka; dziewczyna super’; *hezká bába* ‘ładna dziewczyna’, ‘ładny kociak/nieźla laska’ wobec *stará nádhera* ‘už nemláďa, starší, stará žena, která se nápadně a nevhodně k svému věku obléká’. Jak poświadczają podane tu i wyżej przykłady z rozpatrywanych języków, zasadniczo „Wygląd kobiety przechowywany we frazeologizmach odnosi się do młodej kobiety” (w języku czeskim „Najbardziej uniwersalnym jej określeniem jest *prima holka / žena / ženská* ‘pekné děvče’, *čupr holka* ‘pěkné, hezké, hbité děvče’”, zob. Balowski 2018, s. 85; więcej o pięknie jako stereotypowej cesze kobiety zob. tamże, s. 85–87).

- *córki*, por. *piękna córka*;
- *żony*, por. *piękna żona*;
- *dziecka*, por. *šliczne dziecko; překrásné dítě; krásnoučké děťátko*;
- *młodzieńca*, por. *piękny młodzieniec; krásné rostlý junák*;
- *kawalera*, por. *hezký chasník*;
- *mężczyzny*, por. *piękny mężczyzna*.

Piękno osoby sprowadza się do wskazania:

- *pięknego wyglądu w ogóle*, por. *pięknie wyglądać; piękny wygląd; být hezký/krásny*;
- *ładnego wyglądu wraz z podkreśleniem zgrabności*, por. *ładna i do tego/przy tym zgrabna; pekná a nadto šikovná*;
- *wyróżniania się urodą, pięknością, ładnym wyglądem, przystojnością*, por. *być urodziwym; oplývať krásou; odznaczać się urodą; vynikať krásou*;
- *bycia znanym z piękności*, por. *słynąć z piękności; słynna/sławna piękność; vychýrená krásavica*;
- *kobiety wyróżniającej się spośród innych szczególnie urodą*, por. *kráľova krásy; krásna kráľovná krásy; krásna krásy*;
- *piękności (lalki) salonowej*, por. *salónni krasavice*;
- *lepszego mniemania o swojej urodzie, niż na to rzeczywisty wygląd wskazuje, kogoś lubiącego zwracać na siebie uwagę swoją urodą, łasego na pochwały dotyczące urody*, por. *prózna krásnotka; márnivá kráska*.

W rejestracji językowej znaleźć można odniesienia do pięknych kobiet pracujących przy obsłudze gości w karczmie – *urodziwej, ponętnej karczmarczki*, por. *pekná krčmáročka*.

Piękno w obrębie zewnątrz człowieka sprowadza się do:

- *budowy anatomicznej*: powabne, estetyczne ciało, por. *piękne ciało*; odznaczanie się harmonijną budową ciała, por. *mieć piękny akt*; zgrabna postura, postawa, por. *piękna sylwetka; piękne kształty; piękny profil; krásny profil; pekná postava; ma zgrabną*

figuru; má peknú postavu; má pěknou postavu; mít pěknou kostru; szczupły stan, wcięcie w pasie, por. *piěkna talia*;

- konkretnych części ciała: otwarte czoło, por. *piěknie sklepiene czoło*; śliczna, przyciągająca twarz, por. *piěkna/przepiěkna twarz; piěkna fizjonomia; piěkne oblicze; pekné líca; neklasický pekná tvár; nadzemsky krásna tvár; nebesky krásna tvár; milokrásná tvár*; twarz harmonijna, por. *piěknie ukształtowana twarz; pekne sformovaná tvár; klasický pekná tvár; hezká larva* ‘ładna buźka’; twarz ładnie opalona, por. *pekne opálená tvár*; twarz dziewczęca, por. *krásna tvár dievčaťa*; pełne blasku, wyraziste oczy, oczka¹¹, por. *piěkne/przepiěkne oczy; nevýslovne krásne oči; śliczne oczka; krásná očka*; oczy brązowe, por. *pekné hnedé oči*; harmonijne usta, por. *ładnie wykrojone usta; usta piěknie wykrojone; pekne krojené/vykrojené ústa*; kształtne wargi, por. *ładnie wykrojone wargi; wargi piěknie wykrojone; pekne krojené pery*; ładne zęby, por. *piěkne zęby; pěkné zuby*; kształtne, subtelne rysy, por. *piěkne rysy*; ładne, kształtne piersi, por. *piěkne piersi*; cudowne włosy¹², por. *piěkne włosy*; kształtne, delikatne ręce, por. *piěkne ręce*; zgrabne nogi, por. *piěkne nogi*; gładka, delikatna, o ładnym kolorze skóra, por. *piěkna skóra*.

Piękno współlistnieje z reakcją na bodźce, zazwyczaj zewnętrzne:

- u ś m i e c h u: ładny, uroczy uśmiech, por. *piěkny úsmiech; úsmiechať się piěknie*;
- ś m i e c h u: miły, przyjemny śmiech, por. *piěkny śmiech*.

Znajdziemy piękno w cechach przydanych człowiekowi od urodzenia:

- g ł o s u: przyrodzone walory głosowe, por. *obdarzony piěknym głosem; piěkny głos; krásny hlas; ma zdumiewająco/zaskakująco ładny głos; má prekvapujúci pekný hlas; jedinečné krásny hlas*; obdarzenie przez naturę określonym głosem, por. *mieć piěkny tenor*.

¹¹ Por. też odniesienia do kobiet o pięknych oczach, także określonego koloru: *krásnooká pani*; żartobliwie – *majitelka krásných očí*.

¹² Por. też odniesienia do czarnowłosych kobiet: *krásná černovlása*.

Piękno łączy się też ze stanem fizjologicznym snu – do tego, co się ładnego i przyjemnego śni człowiekowi śpiącemu, ładnych, ślicznych, miłych obrazów widzianych w czasie spania, por. *piěkny sen; pekné sny/sničky* (w życzeniu przed spaniem).

Piękno odnoszone jest do istnienia i nieżycia:

- ż y c i a: wszystko doskonale się układa; przyjemnie jest żyć, por. *życie jest piěkne; piěkno życia; piěkne życie; krásne žitie*;
- ł a t ż y c i a: okresu młodości, por. *prekrásný čas mladosti*; sędziwego wieku, por. *piěkny wiek*;
- ś m i e r c i: naturalnej, spokojnej, por. *piěkna śmierć*.

Procesy poznawcze, cechy psychiczne, życie psychiczne, stosunek człowieka do życia lub określonych zjawisk dotyczą piękna:

- o d b i o r u, p e r c e p c j i, w r a ż l i w o ś c i: odczuwać, rozumieć piękno, por. *zmysl piěkna; zmysel pre krásu; smysl pro krásu; poczuć piěkna; cit krásy/pre krásu; cit pro krásu*; wysoce rozwinięte poczucie piękna; potrafić docenić piękno, też: wartość artystyczną czegoś, por. *ktos wrażliwy na piěkno*; niewrażliwość na piękno, nieodczuwanie piękna, por. *nieczuły na piěkno*; subtelne doznanie, por. *piěkne przeżycie; pekný zážitok*; wysublimowany, estetyczny styl, por. *piěkny styl*;
- d o z n a w a n y c h, o d c z u w a n y c h w r a ż e ń, por. *wynosić piěkne odczucia; odnášať si pekné dojmy*;
- o d b i o r u ś w i a t a, por. *świat wydaje się mu/jawi mu się piěknym; svet sa mu javí krásny*;
- u s p o s o b i e n i a, o s o b o w o ś c i: szlachetny, zacny charakter, por. *piěkno charakteru; piěkny charakter*;
- u c z u ć: szlachetne, wzniosłe uczucie, por. *piěkne uczucie*;
- m i ł o ś c i: dobrej, wzniosłej, płomiennej miłości, por. *piěkna miłość*;
- p o s t a w y, z a p a t r y w a n i a, w i z j i: przedstawiać coś optymistycznie, por. *w piěknych kolorach malować; malować {coś} w piěknych barwach/kolorach; kreślić {coś} w piěknych barwach/kolorach; w piěknych kolorach przedstawiać/przedstawić; przedstawiać/ukazywać {coś} w piěknych barwach/kolorach; maľovať {niečo} krásnymi farbami; zapatrywać się na co optymistycznie, por. *widzieć {co} w piěknych kolorach*; prognozować optymistycz-*

na przyszłość, por. *malovanie pięknej przyszłości; maľovanie krásnej budúcnosti; rozsnúť obraz pięknej budúcnosti pred {kým}; rozvinout obraz krásné budoucnosti před {kým};*

- *przeżyć*, por. *mať krásne zážitky*;
- *tego, co sobie ktoś przypomina*, wywoływanych w pamięci, odżywanych obrazów przeszłości, por. *wynosiť piękne wspomnienia; odnášať si pekné spomienky; piękne wspomnienie; pekná spomienka*.

Piękno dotyczy wolitywności, pragnień, oczekiwań, dążeń, decyzji:

- *zamierzeń, pomysłów, planów*: chwalebny zamysł, por. *piękny zamysł; piękny zamiar; piękne zadanie; pekné predsavzatie*;
- *rojeń, oczekiwań*: dobre, potrzebne, chęci, plany zamierzenia, por. *piękne marzenie/marzenia*;
- *zapowiedzi, wizji czegoś*: zapowiadać pomyślny rozwój, świetną przyszłość, por. *piękna nadzieja; rokować jakieś piękne nadzieje*;
- *ewentualnego narażania się*, ryzykowania tylko w sprawie ważnej, która jest tego warta: grzeszenia, gdy to jest tego warte, por. *když do pekla, tak na pekném koni*.

Wskazuje się na piękno zachowywania się, postępowania, por. *krásně se chovat*; zachowań, relacji międzyludzkich, postępowania, obcowania z innymi, odniesień do innych: – *wspaniałości*: szlachetny, dobry czyn, uczynek, por. *piękny czyn; pekny skutok*; gest godny pochwały, pożyteczny; taki, który się podoba, por. *piękny gest*; czynienie czegoś bezinteresownie, bez zysku, bez korzyści, za darmo, por. *na/na {czyjeś} piękne oczy; dla/dla {czyichś} pięknych oczu kogoś; pre pekné oči {niekoho}*; – *szczodrości, hojności*: piękno w dawaniu, por. *každa ruka piękna, co daje*.

W kręgu piękna jest umiejętność odpowiedniego zachowania się, wyrobienie towarzyskie:

- *zachowania, ogłada, konwenanse, savoir-vivre*: postąpienie w sposób właściwy, stosowny, bez zarzutu, por. *zachoval siä wobec nas ładnie; prejavil sa voči nám pekne*; sposób zachowania się, maniery, por. *piękne ułożenie; człowiek pięknego*

ułożenia; piękne maniery; uprzejmy skłon, por. *piękny ukłon*; składanie ukłonu z szacunkiem albo teatralnie, por. *kłaniać się pięknie*.

- *zachowania mowne, formy etykietałne*: podziękowania: składać uprzejme, wielkie podziękowanie, por. *pięknie dziękować; dziękuję pięknie; ďakujem pekne; pěkně děkuji; děkuji pěkně*; zwroty grzecznościowe, por. *prosím pekne; prosím pěkně*; przywitania: witać serdecznie, por. *pekne vítám!; pěkně vítám*.

Mówi się o pięknie rodowodu, pochodzenia: rodu, wywodzenia się: osoba szlacheckiego, arystokratycznego rodu, pochodzenia, por. *pięknego urodzenia*.

Piękno odnoszone jest do zachowania siebie dla pamięci potomnych, utrwalenia się czegoś, przechodzenia z pokolenia na pokolenie:

- *istnienia, trwania*: możliwość, perspektywa wejścia, wpisanie się czegoś w historię, por. *coś otwiera piękną kartę w historii*; wpisanie się, obecność, istnienie czegoś w historię, por. *coś stanowi piękną kartę w historii; mieć piękną kartę w historii*; upamiętnienie się, uwiecznienie się czymś w czymś (np. w historii, w dziejach) na trwałe, por. *zapisać piękną kartę w czymś*; zachowanie po sobie dobrego sądu, por. *zostawić po sobie piękne imię*;
- *tradycji*: chwalebnej, napawającej dumą, dobrze ocenianej, chętnie kultywowanej lub przyjmowanej, por. *piękna tradycja*; tradycja, która nie jest zapomniana, która przetrwała, por. *zachowała się piękna tradycja; zachovala sa pekná tradícia*;
- *zwyczaj*: ważny, uświęcony czasem trwania zwyczaj, por. *piękny zwyczaj*.

Są wskazania na poczucie piękna, elegancji, smaku w doborze garderoby, gustowności stylu ubierania się, odziewania się: ładny, elegancki strój, zwłaszcza kobiecy, por. *piękny ubiór/strój, piękna toaleta/szata/suknia; krásny кроj; pekné šaty*; włożyć ładne, eleganckie ubranie, w którym się dobrze wygląda, por. *ładnie/pięknie się ubrać; pekne sa obliekať; hezky se obléci; obléká/oblíká pěkně svou dceru*; ubierać się elegancko, stroić się, por. *robić się na piękność*; dobrze dopasowana i dobrana marynarka, w której ktoś dobrze wygląda, por. *pěkně mu ten kabát padne*.

W związku z pięknem pozostają sprawności i umiejętności w jakiejś dziedzinie, zdolności do wykonywania określonych czynności, dobrego opanowania i wyćwiczenia w czymś:

- d e k l a m a c j i: wyrazistej, pełnej ekspresji recytacji, przykuwającego czytania na głos, por. *pięknie mówi* (deklamuje, recytuje); *má pěkný přednes*; *umět pěkně předčítati*;
- d y k j i: dobra, wyraźna artykulacja, por. *piękna wymowa*;
- m o w y, m ó w i e n i a, por. *krásně mluvit*;
- j ę z y k a: język bogaty i ładnie brzmiący (odpowiadający kryteriom piękna), por. *piękny język*; *piękno języka*; nienaganna, niebanalna polszczyzna, por. *piękna polszczyzna*; doskonała czeszczyzna, por. *mluviti krásnou češtinou*;
- s ł ó w: udatne sformułowanie, słowo, por. *piękne wyrażenie*; *piękny wyraz*; słowa serdeczne, uprzejme, por. *pekné slovo*; komplementy, por. *piękne słowa/słówka*; frazesy, czcze obietnice, por. *piękne słówka*; racja pięknych słów; *pięknobrzmiące frazesy*, *pięknobrzmiące słówka*; *hovoril jej krásne slová*;
- e p i s t o l o g r a f i i: umiejętnie, z dużym talentem, znakomicie napisane listy, także interesujące, zajmujące, wzruszające, por. *dostávať pekné listy*;
- ś p i e w u: uzdolnienie wokalne, por. *piękny śpiew*; *ładnie/pięknie/przepięknie/ślicznie śpiewać*; *pekne/krásne/prekrásne spievať*; *pěkně/krásně zpívat*; *zpívat árii s krásným přednesem*;
- c h a r a k t e r u p i s m a: czytelny, wyraźny, dokładny sposób pisania, por. *ładne/piękne pismo*; *obzvlášť krásné písmo*; *krásně psát*; sposób pisania wyraźny, czytelny, według prawideł kaligrafii, por. *pisać kaligraficznie*; *písať krasopisom*; *mieć piękne pismo*; *mať pekný rukopis*; *mít kaligrafické/kaligrafický písmo*; sztuka wyraźnego i jednocześnie pięknego pisania, por. *pismo kaligraficzne*; *krasopisné písmo*;
- t a ń c a: sprawność, elegancja tańczenia, por. *pięknie tańczyć/tańcować*;
- celności strzelania: trafny strzał (w myślistwie, w sporcie), por. *piękny strzał*.

Piękno łączy się ze wskazaniem takiego jak należy, odpowiedniego, właściwego, dokładnego zrobienia czegoś:

- dobrze wykonanej, zwykle pożytecznej pracy, por. *piękna praca/robota*; *to je krásna/pekná robota!*; *udělat/udělal pěkný kus práce*;
- haftu, por. *pekná výšivka*; *pěkně pracovaná výšivka*;
- ładnego, zwracającego uwagę uczesania, fryzury, por. *pekný účes*; *mít pěknou ondulaci*;
- starannie zagrabionych grządek, por. *ładnie pograbané grządki*; *pekne pohrabané hriadky*;
- dobrego połowu, złowienia dużej, okazałej ryby, por. *pěkný kousek*;
- idealnie przyrządzonej potrawy, doskonałego wypieku: upieczonego placka, por. *placek ładnie się upiekł*; *koláč sa pekne upiekol*; *koláč v rúre pekne ozlatol*; upieczonej rolady, por. *závin se v troubě pěkně zabarvil*; pieczonej, upieczonej gęsi, por. *husa se pěkně opéká*; *husa se pěkně do červena vypekla*;
- nienagannie wyprasowanej koszuli, por. *ładnie wyprasowana koszula*; *pekne vyžehlená košeľa*.

Skorelowanie piękna z należytością, odpowiedniością przeprowadzenia czegoś dotyczy: – właściwie zorganizowanego pogrzebu, mającego stosowny przebieg i nastrój, por. *mať pekný funus*.

Pięknem odznaczają się:

- formy działalności artystycznej oraz wytwory takiej działalności, por. *piękno sztuki*;
- wyróżniające się ze względu na walory estetyczne określone dziedziny sztuki, przeznaczone do odbioru za pomocą wzroku, wywołujące wrażenia wzrokowe, por. *sztuki piękne*; *krásná umění*;
- dzieła malarskie: ładne, urzekające dzieło plastyczne, por. *ładny/piękny obraz*; *hezky obraz*; *pěknoučký obrázek*;
- muzyka: ładna, zachwycająca muzyka, por. *piękno muzyki*; *piękna muzyka*¹³; *krásna hudba*; *krásná hudba*; *podmanitelský krásná hudba*;

¹³ W odniesieniu do obszaru i wytworów sztuki trzeba podkreślić cechę swoistą sztuki, którą jest to, że wytwarza piękno (zob. Tatarkiewicz 2005, 40).

- m e l o d i a: mająca przyjemną, porywającą linię melodyczną, przyjemnie brzmiąca, przyjemna dla ucha melodia, por. *piękna melodia*; *krásna melódie*;
- p i e ś Ń: zachwycający utwór wokalny do tekstu poetyckiego, por. *krásna píseň*; *hezka píseň*; – określony utwór muzyczny lub jego część, por. *krásné frázování sonáty*; *arie s krásnou koloraturou*;
- l i t e r a t u r a: twórczość artystyczna wyrażona w słowie pisanym, obejmująca prozę, poezję i dramat, por. *literatura piękna*; *krásna literatura*; *krásná literatura*¹⁴; piśmiennictwo, poezja, proza artystyczna, por. *krásné písemnictví*; prozy artystycznej, por. *krásná próza*;
- p o w i e ś ć: dobrze napisany, zajmujący dłuższy utwór epicki pisany prozą, por. *pekný román*;
- w i e r s z: o przykuwającym układzie – dobraniu – słów ze względu na rytm lub rym oraz ułożeniu w wersy wiersz, także wywołujący wielkie wzruszenie, por. *piękny wiersz*; *pekná báseň/básnička*;
- p o e z j a: doskonała artystycznie, bardzo wzruszająca, o znaczącym przesłaniu, por. *piękno poezji*;
- p r z e d s t a w i e n i e: zachwycające widowisko, por. *piękne widowisko*;
- f i l m: wyróżniające się pod względem estetycznym, zachwycające dzieło filmowe, por. *pekný film*.

Z pięknem, niejako z założenia, kojarzona jest wędrówka, wyprawa głównie krajoznawcza, turystyczna:

- u d a n a, i n t e r e s u j ą c a w y c i e c z k a, por. *piękna wycieczka*; przejażdżki saniami dla przyjemności, jeżdżenie na sankach:
- s a n n a, por. *letos byla pěkná sanice*.

Piękna upatruje się w warunkach życia, bytowaniu:

- s y t u a c j i, o k o l i c z n o ś c i, w k t ó r y c h k t o ś ż y j e: zapewnić komuś dobre warunki życia, por. *ładnie/pięknie* {kogoś} *urządzić*;

¹⁴ Należy zwrócić uwagę na szyk komponentu *piękna* w tym wyrażeniu, mianowicie „*literatura piękna*” to pewien typ literatury, np. w odróżnieniu literatury naukowej, wyrażenie *piękna literatura* zawierałoby moment subiektywnej oceny” (Kurkowska, Skorupka 2001, s. 213).

- u r z ą d z e n i a m i e s z k a n i a, d o m u: dobrze zagospodarować, wyposażać, umeblować, por. *ładnie/pięknie* {kogoś} *urządzić*;
- o k a z a ł o ś c i, f u n k c j o n a l n o ś c i, d o b r e g o w y p o s a ż e n i a d o m u, m i e s z k a n i a, ale też gustowności ich urządzenia, panującego miłego nastroju wewnątrz: mieć śliczny dom, por. *piękny dom*; *pekný dom*; mieć piękne mieszkanie, por. *pięknie mieszkać*; *pěkně zařízený kvartýr*.

Odnotowuje się piękno jako kwalifikator: układania się w życiu:

- b a r d z o d o b r e g o p o w o d z e n i a s i ę, b y t u, por. *má se moc pěkně*; zasobu finansowego:
- p o s i a d a n i a p i e n i ę d z y: okazała ilość pieniędzy, por. *piękna sumka*; *ładny grosz*; *pekný peniaz*;
- k o s z t ó w: czegoś bardzo drogiego, por. *(stojí to) pěkné peníze*;
- z y s k u: okazałego profitu, por. *má hezký prospěch*.

Piękno określa otrzymywane lub wypłacane wynagrodzenie, zapłatę: wielka płaca, pensja, znaczny zarobek, por. *krásný plat*; *mít hezký plat*; satysfakcjonujący, godziwy, a także większy niż spodziewany, zarobek, por. *zarobit ładny/ciężki grosz*; *zarobit pekný gros/krásnu sumičku*; *vydělá pěkné peníze*; *přijít si na pěkné peníze*; marnie zapłacić, por. *pięknie zapłacić*.

Z pięknem łączy się wyróżnienie kogoś, uznanie za najlepszego pod jakimś względem:

- n a g r o d y: wieniec, laur, korona, por. *palma piękności*;
- p r z y z n a n i a t y t u ł u w o k r e ś l o n e j k a t e g o r i i: uznać za najpiękniejszego, por. *dać/przyznać* {komu} *palmę piękności*; *mieć palmę piękności*.

Rejestruje się wiązanie z pięknem czegoś darowanego, wręczanego zwykle z jakiejś okazji lub jako dowód okazywanego uznania, wdzięczności:

- z n a c z n e g o p o s a g u, w i a n a, por. *krásné věno*;
- p o d a r u n k u, p a m i ą t k i: miły, często niespodziewany podarunek, por. *piękny prezent/upominek*; *dostať na meniny pekný darček*.

Piękno bywa wskaźnikiem zdobywania, osiągania, uzyskiwania czegoś, dokonania czegoś, dojścia do czegoś, uzyskania doskonałego rezultatu w czymś:

- m o ż l i w o ś c i: możliwość sukcesu, widoki powodzenia, sposobność osiągnięcia czegoś, por. *piękna szansa*;
- s u k c e s u, o s i ą g n i ę ć: wartościowe to, co zostało osiągnięte, dobry uzyskany wynik w czymś; znaczący dorobek, dokonanie, por. *ładny wynik; pekný výsledok; piękna zdobycz; dopracować się ładnych wyników/rezultatów; dopracovať sa pekných výsledkov; osiągnąć piękne wyniki; dosiahnuť krásne výsledky*.

Odznaczanie się pięknem rozciąga się na właściwości, cechy konkretnych obiektów czegoś:

- w z o r c ó w, z a s a d: dobry model, szablon, dobra reguła, por. *piękny wzór*;
- z a ł o ż e ń, p r e s ł a n e k: dobra, właściwa reguła, norma, por. *piękna zasada*;
- w ł a s n o ś c i: wyraźna, mocna cecha, por. *piękna właściwość*;
- k o l o r u: wyraźny, zachwycający, por. *piękny kolor*;
- f a s o n u o b u w i a: ładny wzór, ciekawy model butów, por. *pekná fazonka topánok*.

Upatruje się piękna w określonych ułożeniach pary ludzi lub zwierząt: dobrze dobranej, zharmonizowanej pary małżonków, koni, por. *pekný pár*; osób, por. *to je krásný par*.

Za piękne uznaje się przystrojane tradycyjnie na okres świąt Bożego Narodzenia lub Nowego Rok drzewko iglaste, zwyczajowo naturalne, lecz także sztuczne choinki: swojego rodzaju piękno drzewka bożonarodzeniowego, por. *krásny vianočný stromček*.

Piękno jest cechą rozmaitych wytworów:

- w o g ó ł e w y t w o r ó w p r a c y l u d z k i e j: estetycznych, dobrze wykonanych przedmiotów, por. *piękny przedmiot; piękna rzecz*;
- i n s t r u m e n t ó w m u z y c z n y c h: wyjątkowe brzmienie skrzypiec, por. *husle krásne hrajú*;

- o p r a w y k s i ą ż k i: estetycznej ochronnej okładki książki, por. *książka ma ładną obwolutę; kniha ma pekný prebal; krásná vazba*;
- u ż y t k o w y c h p r e d m i o t ó w w y p o s a ż e n i a w n ę t r z: przeznaczony do przykrycia podłóg ładny dywan, por. *piękny dywan*; przenośny sprzęt będący częścią wyposażenia pomieszczenia mieszkalnego, biurowego itp. różnego przeznaczenia, por. *piękne meble*; ozdobne naczynie na cięte kwiaty, flakon, por. *hezka váza*.

Z pięknem kojarzone jest brzmienie instrumentów:

- z a c h w y c a j ą c y p i ę k n e m d ź w i ę k w y d o b y w a n y z e s k r z y p i e c, por. *vyľúdiť z husiel' krásny zvuk*;
- d o s k o n a ł e b r z m i e n i e f o r t e p i a n u, por. *piano má krásný zvuk*.

Pięknem odznacza się architektura, zabudowa:

- p r z y k u w a j ą c e, ł a d n e k o m p o z y c j e, u k ł a d y, k o n s t r u k c j e b u d o w l i: śliczne wytwory architektury, por. *piękno architektury; piękne sklepienie*;
- k o n k r e t n e o b i e k t y b u d o w l a n e: wspaniały, okazały pod względem bryły, kształtu zewnętrznego lub wyposażenia: budynek będący miejscem modlitwy chrześcijan, odbywania uroczystości religijnych, odprawiania nabożeństw, por. *piękny kościół*; budowla warowna, por. *piękny zamek*; reprezentacyjna budowla mieszkalna będąca rezydencją królewską lub magnacką, por. *piękny pałac*; budynek mieszkalny, por. *krásný dům*; mieszkanie, por. *hezky byt*.

Piękno ma odesłania do wymiaru temporalnego:

- c z a s u: dobry, sprzyjający, szczęśliwy czas, por. *piękny/prześliczny czas*; pomyślny, dobry okres przeszły, por. *piękna przeszłość*; kilku (wielu) lat minionych, por. *minęło już ładnych parę lat; je tomu hezkých pár let*; bliżej nieokreślony czas, kiedy wydarzyło się coś nieoczekiwanego, por. *jednego/pewnego/któregoś pięknego dnia; jedného krásneho dňa; jednoho krásneho dne*; pomyślny, szczęśliwy okres przyszły (przyszłe losy, dzieje; kariera), por. *piękna przyszłość*; radosne, uroczne chwile, por. *piękna chwila*; przeżywany piękny czas, chwile, por. *prežívať krásne časy/chvíle*;

- określonej pory doby: uroczy, rozkoszny poranek, wczesny ranek, por. *piękny/przepiękny poranek; krásné předráno*; ładny, miły dzień, por. *piękny/śliczny dzień; krásny deň; nádherný den; krásný den; zasvitál pěkný dzień; zasvitol pekný deň; mamy dziś pěkný dzień; dnes máme pekný deň*; śliczny wieczór, por. *piękny wieczór*; przedwieczorny czas, por. *pěknoučký podvečer*;
- danej pory roku lub miesiąca: urzekający ranek wiosenny, por. *piękny wiosenny ranek*; miły, sympatyczny ranek letni, por. *krásne letné ráno*; ładny, ciepły dzień czerwcowy, por. *krásny júnový deň*.

Wymiar terytorialny także występuje w relacji z pięknem, dotyczy miejsca, obszaru, okolicy, zakątka¹⁵, określonego miejsca: pełen uroku konkretny teren, urokliwa otaczająca przyroda, por. *piękna/przepiękna okolica*; *dzikie piękno okolicy*; *piękne otoczenie*; *kouzelné krásný kraj*; *krásné partie*; prześliczne, zachwycające widoki, krajobraz, por. *piękny/śliczny widok; nádherný pohled; piękno krajobrazu*; rudymenarne piękno pejzażu; rudimentárna krása krajiny; wyróżniające się pięknem środowisko, otoczenie, por. *krásne prostredie*; urzekające malowniczością niezwykle, atrakcyjne miejsca spacerowe, por. *piękne spacery*; zachwycające urokliwością góry, por. *piękno gór*; olśniewające jeziora, por. *piękno jeziora*; przykuwający pięknem las, por. *piękno lasu*; wspaniałe młodnik, młody las, por. *pěkně vzrostlá mladina*; ładny park, w którym się chętnie spaceruje, wypoczywa, por. *piękno parku*; przecudny, rozkoszujący oczy ogród, por. *piękno ogrodu*; *piękny ogród*; *krásna záhrada*; nadzwyczaj piękny kraj, por. *piękno kraju*; *piękny/przepiękny kraj*; nad wyraz piękna ziemia ojczysta, por. *krásky domoviny*; ładny, barwny region, por. *piękno regionu*; malownicza, wyjątkowo śliczna, niekiedy też słynna, miejscowość

¹⁵ W tym kontekście odrębnie wskazać trzeba na językowe ujmowanie piękna uchwyconego z określonego miejsca, konkretnego punktu: – wieży, por. *z wieży rozciągał się ładny widok na okolicę; z veže bol pekný rozhľad na krajinu*; – szczytu, por. *ze szczytu rozciągał się piękny widok; z vrchu je pekný výhľad*; – okna, por. *pekný výhľad z okna*, a także bycia, przebywania w wyjątkowo pięknym miejscu, por. *bývať v peknom prostredí; bývať v peknom kraji; bývať v peknom meste*.

(wieś, miasto), por. *piękna wieś; piękno miasta; piękne miasto; proslule krásné mesto*.

Wieloaspektowość przyrody ujawnia tkwiące w niej piękno. Odnosi się ono do:

- ciał niebieskich: piękna światła słonecznego, por. *slunce pěkně svítalo*; piękna księżycowego, por. *měsíční/měsíčná krása*;
- zjawisk przyrodniczych: wspaniałość zorzy, jej prześliczny, urokliwy blask, promieniująca światłość, por. *piękna zorza*; niezwykłość tęczy, pięknego barwnego łuku powstającego na niebie wskutek załamania, rozszczepienia i odbicia promieni słońca w kroplach deszczu (z rzadka mgły), por. *krásna dúha*; zachwycającej nieskazitelnej bieli śniegu, por. *krásné bílý sníh*;
- okresów klimatycznych: przeurocza, wzbudzająca zachwyt naturalną świeżością i delikatną bądź soczystą zielonością wiosna, por. *piękna wiosna*; słoneczne, ciepłe, pogodne lato, por. *piękne lato*; *przepiękne lato*; wyjątkowo piękna zima, por. *taka piękna zima rzadko się trafi; taková hezká zima bývá jen málokdy*;
- pogody: cudowna, ładna aura, por. *piękny czas*; *ładna/piękna/przepiękna pogoda*; *pekný čas*; *pekné/krásne počasie*; *pěkný čas*; *pěkné/hezké počasí*¹⁶;
- kwiatu, kwiatów¹⁷: śliczny, cudny, por. *piękny/przepiękny kwiat*; *prekrásny kvet*; *čudesne krásne kvety*; *krása kvetu*; *krásná květina*;
- przecudnego kwitnienia czereśni, lipy i róży, por. *čerešňa/lipa/ruža krásne kvitne*;
- grzyba, por. *piękny/śliczny grzyb*; *krásny hrib*; – obfitego plonu jabłoni, por. *jablone ładnie obrodziły*; *jablone pekne obrodili*. Piękno odnosi się do zwierząt:

¹⁶ Jest słonecznie, pogodnie, bez deszczu, śniegu, panują dobre warunki atmosferyczne. Por. też o pogodzie: *jest, było, będzie, robi się pięknie* ‘jest, było, będzie, robi się pogodnie, słonecznie’; *dnes je pekne; będzie ładna pogoda; bude pěkně; robi się ładnie, rozpogadza się; dělá se pěkně; pogoda zapowiadała się piękna; vypadalo to, že bude krásné počasí*.

¹⁷ Także konkretnych kwiatów, por. *divukrásný květ orchideje* oraz odpowiednio ułożonego pęku kwiatów, bukieciku, por. *prehezká kytička*.

- ślicznego kociątka, por. *hezke koťátko*;
- suchego, trzeszczącego szmeru, wydawanego przez koniki polne, por. *koniki polne pięknie cykają; lúčne koníky pekne cvrčia*.

Spotykane jest wiązanie piękna z istotami piekielnymi – diabl-ica: odniesienie do niej wskazuje nieprzeciętne piękno, por. *krásna diablica*.

Wskazywane jest piękno znanych osób – Helena, postać z mitologii greckiej, królowa i królowa Sparty: akcentuje się jej szczególne, powabne piękno, por. *Piękna Helena; únos krásnej Heleny; Krásná Helena*.

Odniesienie piękno – niepiękno

W celu dopełnienia przedstawienia sfery piękna odnieść się też trzeba do antynomii piękno, piękność – niepiękno, niepiękność, brak piękna, brzydota, szkaradność itd.¹⁸. Rejestrowane w słownikach opozycje pięknego i brzydkiego (w obrębie wskazanych wyżej kategorii) dotyczą m.in.:

- mę z c z y z n, por. *pleć brzydka; brzydka połowa rodzaju ludzkiego*;
- w y g l ą d u c z ł o w i e k a, por. *wyglądać nieładnie; nepekne vyzerat'; nepekný výzor; být ošklivý; nieładna twarz; brzydota twarzy; nepekná tvár; nepeknost' tváre; nepěkná/ošklivá tvář; nepěknost obličej; nehezke rysy obličej*;
- c e c h w e w n ę t r z n y c h c z ł o w i e k a, j e g o p o s t ę p o w a n i a, z a c h o w a n i a, por. *brzydki charakter; nepekná povaha; nepěkná povaha; nepěknost povahy; brzydkie cechy charakteru; nepekné vlastnosti; zachowywać się nieładnie; nepekne sa správat'; odegrać nieładną rolę; zohrat' nepeknú úlohu*;
- c z y n ó w, s p r a w, por. *nieładny czyn/postępek; nepekný čin; nepěkná věc*;

¹⁸ W związku z „realizacją piękna i brzydoty” wskazać tu należy na analogiczność ludzkiego działania i aktów woliwanych, które „mogą realizować zarówno wartości pozytywne, jak i negatywne” (Dietrich von Hildebrand; zob. Kopciuch 2010, s. 102).

- u b i o r u, por. *nepěkně oblečený*;
- p o g o d y, por. *brzydka pogoda; nepěkné počasí*;
- b u d y n k u, d o m u, por. *ošklivá budova; nieładny/brzydki dom; nepekný dom*.

Zakończenie

Przedstawione w artykule zobrazowanie językowej sfery piękna objęło swym zakresem piękno utrwalone w jednostkach zawierających komponent-nazwę piękna¹⁹. Rejestr domen w sferze piękna z eksplicytną jego manifestacją jest wielowymiarowy i wieloaspektowy, uwidacznia bogate spektrum i różnorodność przedmiotowego ich wypełnienia. Dobitnie potwierdza to, że „piękno jest różnorodne” oraz że „wśród przedmiotów pięknych są zarówno dzieła sztuki, jak widoki natury, zarówno piękne ciała, jak piękne głosy i piękne myśli”²⁰ (Tatarkiewicz 2005, s. 180), uzmysławia zasadność odrębnego wyróżnienia piękna świata (natury i sztuki) (M. Rokeach; zob. Puzyńska 1992, s. 37). Zaprezentowana paleta piękna i tego, co jest piękne, umożliwia dostrzeżenie, że w językowym uchwyceniu przejawiania się piękna wyraziście oddawane jest cechowanie się pięknem, charakteryzowanie się pięknem, jak też wyróżnianie się pod względem piękna. Powyższe przedstawienie nie wyczerpuje ani katalogu odmian piękna, ani tym bardziej inwentarza obiektów ich poświadczeń, wszelako – jak się uważa – uwiarygadnia przypuszczenie, że „nie tylko są w świecie różne piękne przedmioty, ale samo ich piękno jest różnego rodzaju” (Tatarkiewicz 2005, s. 180). Dostarcza też z pewnością

¹⁹ Rozpatrzenie dwóch pozostałych wymiarów założonego trójstronnego oglądu piękna – płaszczyzny piękna zakodowanego w jednostkach z nazwami prototypowymi oraz mentalno-językowego kształtu piękna w uformowaniu jednostek wielowyrzowych języka polskiego, słowackiego i czeskiego – zostanie przedstawione w odrębnych opracowaniach.

²⁰ W związku z tym por. też: „Piękno jest nazwą własności [...] mianowicie gdy mowa o pięknie dzieła sztuki czy krajobrazu; w luźniejszej mowie używane jest również tak, że oznacza rzecz piękną [...], przedmiot posiadający własność piękną” (Tatarkiewicz 2005, s. 15).

przesłanek uprawomocniających sąd, że „Nie wszystkie wartości estetyczne są odmianą piękna, choć piękno króluje wśród wszystkiego, co estetyczne” (Dietrich von Hildebrand; za: Kopciuch 2010, s. 107).

Uzupełnienie w postaci przeciwstawności piękna, piękności wobec niepiękna, niepiękności pozwoliło na zilustrowanie konkretnymi przykładami prawidłowości odnoszących się do nadmienionych kategorii, ściślej – utrwalenia w językowym ujęciu niektórych obiektów z przypisaniem im piękna z jednoczesnym nietraktowaniem ich jako piękne, a w konsekwencji tworzących klasę par opozycyjnych.

Sfera piękna (piękna stanowiącego centrum kategorii nazw wartości estetycznych pozytywnych, zob. Puzynina 1992, s. 153) w świetle badanego materiału jednostek wielowrazowych języka polskiego, słowackiego i czeskiego tworzy bogatą panoramę, obejmuje wiele domen oraz różnorodne obiekty ich poświadczeń odnoszące się do różnych aspektów.

Bibliografia

- B a ł o w s k i Mieczysław, 2018, *Obraz świata w czeskich frazeologizmach (wybrane zagadnienia)*, Poznań: Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Instytut Filologii Słowiańskiej.
- B o g u s ł a w s k i Andrzej, 1976, *O zasadach rejestracji jednostek języka*, „Poradnik Językowy” 8, s. 356–364.
- B u f f a Ferdinand, 1998, *Polsko-slovenský frazeologický slovník*, Prešov: Vydavateľstvo Náuka.
- Č e r m á k František, H r o n e k Jiří, M a c h a č Jaroslav (hl. red.), 1988, *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*, Praha: Academia.
- C h o j a k Jolanta (red.), 1994, *Słownictwo estetyczne Cypriana Norwida*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- D o r o s z e w s k i Witold, 1968, *O kulturę słowa. Poradnik Językowy*, t. 1, Warszawa: PIW.
- D y c z e w s k i Leon, 2001, *Miejsce i funkcje wartości w kulturze*, [w:] *Kultura w kręgu wartości*, pod red. Leona Dyczewskiego, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 29–47.
- J u r c z a k-T r o j a n Zofia, M i e c z k o w s k a Halina, O r w i Ń s k a Elżbieta, P a p i e r z Maryla, 2005, *Słownik słowacko-polski*, t. 1–2, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- K a č a l a Ján (red.), 1989, *Krátky slovník slovenského jazyka*, Bratislava: Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- K ł o s i Ń s k a Anna, S o b o l Elżbieta, S t a n k i e w i c z Anna (oprac.), 2005, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- K o p c i u c h Leszek, 2010, *Wolność a wartości. Max Scheler. Nicolai Hartmann. Dietrich von Hildebrand. Hans Reiner*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- K u r k o w s k a Halina, S k o r u p k a Stanisław, 2001, *Stylistyka polska. Zarys*, wyd. 5 z uzupełnieniami, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- M r h a č o v á Eva, B a ł o w s k i Mieczysław, 2009, *Česko-polský frazeologický slovník*, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- M ü l d n e r - N i e c k o w s k i Piotr, 2007, *Frazeologia poszerzona*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- M ü l d n e r - N i e c k o w s k i Piotr, M ü l d n e r - N i e c k o w s k i Łukasz, 2022, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Pomoc dla piszących*, Warszawa: Wydawnictwo Aula.
- O l i v a Karel, 1994, *Polsko-český slovník*, t. 1–2, Praha: Academia, nakladatelství AV ČR.
- O r ł o ś Teresa Zofia (red.), 2009, *Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- P i e t r a k - M e i s e r Halina, 1993, *Słownik frazeologiczny czesko-polski*, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- P r z y b y ł s k a Renata, 2020, *Kolokacje a analiza semantyczna wyrazu*, „LingVaria” Rok XV, 2 (30), s. 43–51.
- P u z y n i n a Jadwiga, 1992, *Język wartości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- P u z y n i n a Jadwiga, 1997, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- S i a t k o w s k i Janusz, B a s a j Mieczysław, 2002, *Słownik czesko-polski*, Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- S k o r u p k a Stanisław, 1967, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Slovník spisovného jazyka českého*. Online: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>.
- Slovník súčasného slovenského jazyka A – G, H – L, M – N, O – Pn z r. 2006, 2011, 2015, 2021: Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV*. Online: <https://slovník.juls.savba.sk>.
- S m i e š k o v á Elena, 1977, *Malý frazeologický slovník*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- T a t a r k i e w i c z Władysław, 2005, *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- T o k a r s k i Ryszard, 1984, *Struktura pola znaczeniowego (studium językoznawcze)*, Warszawa: PWN.
- T v r d ý Peter (sost.), 1933, *Slovenský frazeologický slovník*, Praha-Prešov: Nákladem Československéj Grafickej Unie, ÚČ. Spol.
- Ż m i g r o d z k i Piotr (red.), 2007–, *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Online: <http://wsjp.pl>.

„Języki” Bramy Morawskiej

Keywords: The Moravian Gate, the Prasian dialect, borrowings, linguistic influences

Słowa kluczowe: Brama Morawska, gwara prajska, zapożyczenia, wpływy językowe

Abstract

The author discusses the linguistic situation in the area of the Moravian Gate. He draws attention to the linguistic influences in this area, which determine the different development of these dialects than in other border areas. He indicates the type of transitional and mixed dialect. Using the example of the Prague dialect, he analyses the communication situation of the population of this part of the Czech-Polish border.

Autor omawia sytuację językową na obszarze Bramy Morawskiej. Zwraca uwagę na wpływy językowe na tym terenie, określające odmienny rozwój tych gwar niż na innym przygranicznym terenie. Wskazuje na rodzaj gwary przejściowej i mieszanej. Na przykładzie gwary prajskiej analizuje sytuację komunikacyjną ludności tej części pogranicza czesko-polskiego.

W dawnych czasach środowisko (ukszałtowanie) przyrodnicze było naturalną granicą między sąsiadami. W takiej sytuacji język, którym się porozumiewała dana społeczność, rozwijał się w izolacji od języków innych grup społecznych. Np. pasma górskie Sudety i Karpaty stanowiły naturalną granicę oddzielającą Królestwo Polskie, a dokładniej Śląsk, od południowych sąsiadów – Czechów, Morawian i Słowaków. Jednak potrzeba wymiany towarów powodowała konieczność podjęcia wędrówki (por. np. średniowieczne dni targowe), a tym samym szukania najłatwiejszych do przebycia dróg. Wytyczano więc drogi dojścia z jednej osady do drugiej, a w konsekwencji z jednego księstwa czy królestwa do drugiego. Różne ukszałtowanie terenu zmuszało ówczesnych handlarzy, aby wytyczali drogi przejścia z południa na północ wzdłuż obniżień między pasmami

góorskimi (przełęcze, wąwozy itp.) czy rozlewiskami rzek, które potocznie nazywano bramami przejścia (por. Bramę Przemyską, Bramę Beczewską, Bramę Odrzańską, Bramę Smoleńską itd.). Jednym z takich miejsc przejścia jest Brama Morawska, stanowiąca znaczące

Rys 1. Brama Morawska (<https://pl.mapy.cz/zakladni?source=area&id=26406&x=17.8456311&y=49.6201049&z=10>)

obniżenie terenu między Sudetami a Karpatami (por. rys. 1).

Tędy bowiem przechodził znany od antyku rzymski zachodni szlak bursztynowy¹, który prowadził w stronę Morza Bałtyckiego przez Racibórz (lub Wodzisław) Opole, Wrocław i dalej do Bałtyku. Tutaj też prowadziła odnoga w kierunku Huleczyna, Opawy, przecinając Racibórz, dalej do Gliwic i Krakowa, prowadząc jednocześnie do głównej nitki szlaku bursztynowego.

Z rozważań tych nie należy jednak wyciągać wniosku, że dolna Beczwa nie miała żadnego znaczenia komunikacyjnego. Najprawdopodobniej wzdłuż niej wiódł jeden z odcinków zachodniego odgałęzienia szlaku bursztynowego z Vindobony ku Bramie

¹ Szlak ten w archeologii nazywany jest drogami bursztynowymi (część południowa) i szlakami bursztynowymi (część północna); por. Wielowiejski 1980, s. 7.

Morawskiej [...].

Oprócz środkowego przejścia przez Bramę Morawską, z północnych Moraw były możliwe dwa inne połączenia z Górnym Śląskiem. Zachodnie wiodło przez wzmiankowane wyżej grody kultury puchowskiej na zachód od Novego Jičina ku kolanu górnej Odry w rejonie Bramy Morawskiej, gdzie jest spore skupienie znalezisk monetarnych; tam był zapewne punkt etapowy. Dalej w górę potoku Husi trasą zaznaczoną znaleziskami monet rzymskich i przejściem w środkowej części Gór Odrzańskich podróżni dochodzili do rzeki Morawicy, gdzie wypadało zrobić postój. Posuwając się z biegiem rzeki, dochodzili do doliny Opawy, gdzie znów spore skupienie odkryć monetarnych wyznacza punkt etapowy. Następny wypadał zapewne we wschodniej części Gór Odrzańskich, skąd już jednym dziennym marszem osiągnano bieg Opawy (Wielowiejski 1980, s. 119).

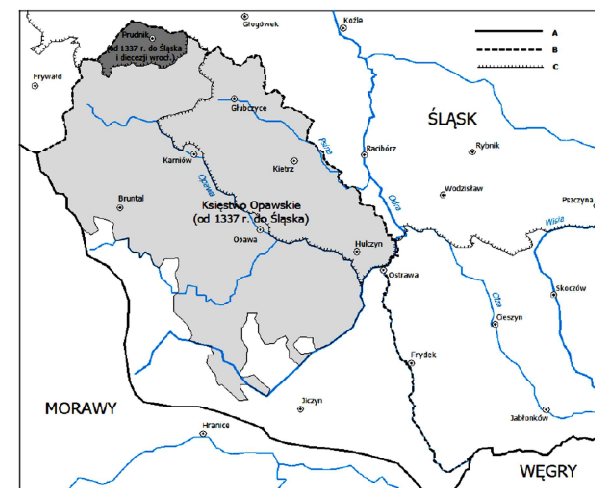
Z punktu widzenia geograficznego Brama Morawska to wąskie zapadlisko między Górami Opawskimi i Beskidem Zachodnim o wysokości bezwzględnej do 310 m n.p.m. ciągnące się na długości około 40 km; to długi lej otoczony stromymi stokami o wysokości względnej od 200 do 250 metrów. W okolicach Ostrawy zapadlisko to ma ok. 20 km szerokości, a w okolicach Přerova – ok. 5–10 km.

Jednak Brama Morawska to nie tylko termin geograficzny czy nazwa terenowa, to także łącznik komunikacyjny pomiędzy terytorium Górnego Śląska czy Małopolski oraz Moraw i Czech. Na zachodnich krańcach Małopolski bowiem stykają się drogi prowadzące przez Bramę Morawską. Poprzez to miejsce w okresie wędrówek ludów przechodziły plemiona celtyckie, germańskie i słowiańskie. To także teren, który zamieszkiwali zarówno Polacy, jak i Czesi, ponieważ granica między Królestwem Czeskim a Królestwem Polskim w rozumieniu współczesnym nie była tak ściśle wyznaczona, stanowiła raczej pas przejściowy, membranę rezonującą dwie odmienne kultury, co w efekcie prowadzi do nieznacznego przenikania (niektórych i nielicznych) elementów tych kultur w czasach najdawniejszych. To pojęcie zapożyczone z socjologii wspaniale pokazuje efekt tworzenia się tzw. gwar przejściowych (por. też Smułkowa 1993).

Sociokulturní přístup chápe hranici spíše jako zónu, která odděluje dvě územní jednotky (nejvíce signifikantně u (národních) států), jako „membránu“ vzájemného působení. Je v něm kladen důraz na produkci a reprodukci idejí o území a hranici a jejich symbolických významů v rámci různých institucionálních praktik. Hranice

zde není pevně vymezenou hraniční čarou, nýbrž prvkem, jenž vyvěrá z procesů, ve kterých jsou území a jejich soupeřící významy sociálně a kulturně konstruovány (Vencálek 1999, cyt. za: Mečiar 2007, s. 120–121).

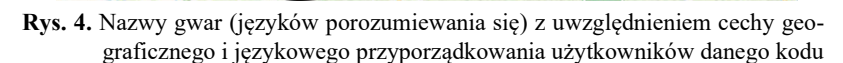
Z tego względu Mariusz Kowalski wskazuje na fakt, że w pracach historyków możemy „niekiedy spotkać się z poglądami, że początkowo granica śląsko-polsko-(śląsko)-morawska przebiegała wododziałem Odry i Morawy, a więc m.in. grzbietem Jesioników (pasmo Sudetów) (np. Szydłowski 1991, Panic 2009)”, która w późniejszych wiekach wraz z wydarzeniami politycznymi zmieniała się, co ukazuje rys. 2.

Rys 2. Ewolucja granicy śląsko-morawskiej do 1742 r. (A – przypuszczalne granice pierwotne, B – granica wyznaczona pokojem w Kłodzku (1127 r.) i uszczegółowiona w 1261 r., C – granica prusko-austriacka z 1742 r.; Kowalski 2016, s. 116)

Dalsze dzieje tego terenu odznaczały się przesuwaniem granicy księstw, później królestw, a obecnie państw: polskiego i czeskiego. Od XVIII w. teren ten zamieszkiwała również ludność niemiecka, co miało wpływ na dalsze zmiany w języku mieszkańców tego regionu. Również napływ Wołochów w te rejony powodował mieszanie cech

Na pierwszy rzut oka występujące tu gwary – czy raczej kody porozumiewania się – odznaczają się cechami morawskiego lub śląskiego (polskiego) sytemu językowego. Jeśli jednak przyjrzymy się temu dokładniej, stwierdzimy, że cechy tych kodów nie realizują je-

Wagę cechy geograficznego przyporządkowania ludności dla komunikacji codziennej opisuje Jiří Musil (1982), który stwierdza, że ludność jest trwale związana ze swoim miejscem zamieszkania. Nazywa ją *územní společenství*. Innymi słowy, pierwszym znakiem tej grupy komunikacyjnej jest *vázanost na určitý prostor* oraz *prostorová blízkost*. Jest to związane z tym, że osoby związane z danym terenem tworzą bliższe więzi społeczne niż osoby związane z innym terytorium, ponieważ to oni zaspokajając swoje codzienne potrzeby, kształtują materialne i społeczne warunki rozwoju miejsca zamieszkiwania. I odwrotnie, powstałe tu warunki życia wpływają na codzienne zaspakajanie ich potrzeb, w tym komunikacyjnych. Zatem potrzeba komunikacji codziennej jest tu o wiele większa niż w przypadku osób, których przynależność geograficzna jest określona inaczej. Można to zauważyć również w nazewnictwie (por. np. Zaolziacy – ludność używająca gwar o proveniencji polskiej zamieszkała lewy brzeg Olzy na terenie Czech czy Prajzacy – ludność morawska mieszkająca na terenie Czech pozostający w latach 1742–1918 w granicach Prus). Często w tym przypadku nowa nazwa ludności (a tym samym i gwary) dostaje sem wartościujący, np.:

O společném kolektivním jméně lze hovořit, známe sebeoznačení obyvatel Hlučínska jako *Moravci*, které bylo nahrazeno pojmem Prajzáci, jenž je částí takto označovaného obyvatelstva chápán jako pejorativní. V této souvislosti lze vyslovit hypotézu o vymístění v symbolické rovině (Mečiár 2007, s. 94).

Wprawdzie to kryterium nie jest stałym, to jednak decyduje o podstawowych cechach kodu porozumiewania się danej społeczności. Chodzi o aspekt przemieszczania się w celu poszukiwania lepszych warunków życia. Wówczas zmienia się funkcja średniowiecznej membrany. Dochodzi tu do otwarcia na inny system językowy i wprowadzania do swojego systemu językowego cech kodu innego obszaru. To zjawisko było wyraźniej widoczne w średniowieczu, choć i dziś mamy jego ślady w języku literackim (np. przejmowanie anglicyzmów). Językoznawcy otwieranie się na inny system językowy i wprowadzanie niektórych jego elementów do własnego nazywają etapem przejściowym, w którym następuje albo przejmowanie cech

(mieszanie cech dwóch różnych systemów – gwary mieszane), albo rozwój niektórych zjawisk językowych (np. fonetycznych, morfologicznych) zgodnie z ich rozwojem w innym języku – z reguły etnicznie obcym – i wycofanie rozwoju tych cech w języku własnym (gwary przejściowe) pod wpływem albo mody, albo przymusowego przyswajania cech (por. Smułkowa 1993, Lotko 1959). Jako przykład cech mieszanych można tu przywołać nieodmienność przymiotników w gwarze hulczyńskiej, zaś jako cechę przejściową – wprowadzenie innego zakończenia rzeczowników (wprowadzono w miejsce samogłoski przedniej [e] po miękko tematowych – zgodnie z systemem polskim – samogłoskę środkową [a]).

Przy czym oddalenie geograficzne gwar decyduje o ilości przyjmowanych cech drugiego systemu językowego, na co wskazuje w odniesieniu do terenu Bramy Morawskiej już Zdzisław Steiber.

[...] pomiędzy terytorium językowym polskim a czeskim nie ma ostrej granicy. Na pograniczu tych języków ciągnie się obszar, gdzie lud wiejski mówi gwarami o jednych cechach polskich, innych czeskich. Ten obszar dialektów pogranicznych, zwanych „laskiem”, obejmuje najbardziej zachodni pas Śląska Cieszyńskiego (nad Ostrawicą), całą niezniemczoną część Śląska Opawskiego, skrawek Moraw koło Frensztau i Sztramberka oraz część przedwojennego Śląska pruskiego na południe od Raciborza i Głubczyc. [...] im] dalej na południowy zachód, tem bardziej ubywa cech polskich, a przybywa czeskich (Stieber 1934, s. 5).

Przejmowanie cech, ale też tworzenie nowego systemu pod wpływem geograficznego obcowania i odizolowania od prymarnego systemu językowego, codziennej interakcji oraz kontaktów z innymi społecznościami, co powodowało poszerzenie obowiązujących dotąd norm kulturowych, charakteryzuje nie tylko gwary pograniczne (por. np. gwarę ostrawicką). Jest to zjawisko dotyczące zarówno pogranicza dwóch systemów językowych (literackich), jak również dwóch systemów gwarowych (w ramach jednego systemu języka literackiego). Tutaj skupimy się na jednej gwarze pogranicznej (czyli graniczącej z gwarą przynależną do innego systemu języka literackiego, tu: polskiego), zwanej gwarą morawiecką, czyli proveniencji moraw-

skiej (czeskiej). Dotyczy to wschodniej części dawnego księstwa opawskiego, pierwotnie zwanej morawiecką, a później hulczyńską.

Zvláštní skupinou obyvatelstva českého Slezska, kterému po dlouhých desetiletích byla popírána jeho identita (a to nejen v éře komunismu), jsou Hlučíňané, kteří si kdysi říkali Moravci a dnes Prajžáci (Šefčík, za: Rumanová 2001, s. 72).

Oprzemy się na tekstach utrwalonych, w których zostały skodfikowane cechy tego systemu. Są to utwory pisane wschodniej mieszkanki tego terenu², a mianowicie twórczość Jany Schlossarkovej, hulczyńskiej poetki i pisarki, piszącej swoje teksty w gwarze prajskiej, a dokładniej hulczyńskiej (podgrupa gwar laskich)³, ponieważ cechy gwarowe na tym terenie są zależne od kryterium geograficznie określonej

² Nie tylko te teksty tworzą podstawę niniejszej analizy. Baza tekstów do analizy została poszerzona o teksty nagrane, które jedynie pozwalają na opis brakujących cech systemowych w tekstach pisanych lub niejednoznacznie zapisanych (por. zapis głosek [č] i [č̣]. Na ich (tekstach pisanych) podstawie zaś nie można by opisać całego systemu gwary hulczyńskiej.

³ Nie rozważamy tutaj przynależności występujących w okolicy Bramy Morawskiej gwar do polskiego czy czeskiego systemu językowego. Na ten temat była prowadzona dyskusja zwłaszcza w XX wieku (por. prace: Jiří Polívka, *Loriš' schlesischer, oberostrauer Dialekt*, „Archiv für slavische philologie” XXII, 1900, s. 314–316; Jiří Polívka, *Ke sporu českopolskému v Těšinsku*, „Slovanský Přehled” IV 1902, s. 117–119; František Trávníček, *Příspěvky k dějinám českého jazyka*. Brno 1927; Zdzisław Stieber, *Geneza gwar laskich*. Kraków 1934; Nicholas van Wijk, *Ost-slovakisch und lachisch*, [w:] L. Novák (red.), *Sborník Matice Slovenskej XIII*. Svätý Martin 1935. s. 52–60; Kazimierz Nitsch, *Dialekty polskie Śląska*, Kraków 1939, t. I; Karol Dejna, *Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski*. Łódź 1953; Arnošt Lamprecht, *Z jazykového zeměpisu lašského*, [w:] St. Králík (red.), *Adolfu Kellnerovi. Sborník jazykovědných studií*. Opava 1954, s. 34–43; Karol Dejna, *Z zagadnień polsko-czeskiego pogranicza językowego*, [w:] M. Kudělka (red.), *Česko-polský sborník vědeckých prací*. Praha, 1955, s. 113–131; Zdzisław Stieber, *Zarys dialektologii języków zachodniosłowiańskich z wyborem tekstów gwarowych*. Warszawa 1956; Mieczysław Karaś, *Z problematyki gwar mieszanych i przejściowych*, „Język Polski” 38, 1958, nr 4, s. 286–296; Alfred Zaręba, *Śląskie teksty gwarowe*. Kraków 1961; Arnošt Lamprecht, *Přechodové dialekty a jejich význam pro poznání vzájemných vztahů slovanských jazyků*, [w:] B. Havránek (red.), *Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze*. Praha 1968, s. 145–154; Stanisław Bąk, *Mowa*

przynależności. Podobne cechy językowe są inaczej realizowane w zależności od odległości danej miejscowości od wsi, w której używa się polskiego systemu językowego, por. np. opozycję głosek [ɫ] : [l] na południu ziemi hulczyńskiej i [l] : [ɫ] na jej północy, podobnie używanie szeregu zmiękzonego [č̣], [č̣̣], [č̣̣̣], [č̣̣̣̣], i miękkiego [č], [dž], [ž], [š]. Irena Šebestová wspomina także o innych pisarzach tego terenu (por. Šebestová 2023 oraz prace w druku). Jednak ze względu na duże rozwarstwienie gwar Bramy Morawskiej zatrzymamy się tutaj przy gwarze Hlučína, a tym samym osób mieszkających cały czas w tym mieście⁴.

Oprócz sąsiedztwa polskiego systemu językowego (gwary Krzyżanowic, Raciborza itd.) na rozwój tej gwary miały wpływ ważne wydarzenia historyczne, w wyniku których omawiane pogranicze dostaje się na wiele stuleci pod władanie polskie, czeskie⁵, a następnie

polska na Śląsku. Wrocław 1974 i wiele innych, por. też Bałowski 2023). Wskazujemy jedynie na ich odmiennosc oraz mieszanie elementów sąsiednich systemów językowych (gwarowych, języków literackich) w wyniku wydarzeń historycznych.

⁴ Pisarzy tego regionu piszących gwarą prajską jest więcej, np. Ludmila Hořká, *Trnité cesty*. Ostrava: Profil 1975; Ladislav Martiník, *Žil jsem na Hlučínsku i na straně císařské*. Opava: L. Martiník, vl. n. 1997; Lidie Rumanová, *Chcu byt enem Prajz*. Kravaře: Kulturní středisko zámek Kravaře 2000; Lidie Rumanová, *Tak tu žijem*. Kravaře: Kulturní středisko zámek Kravaře 2001; Lidie Rumanová, *Mluva a pořekadla z Kravař a okolí*. Kravaře: Zámecké muzeum v Kravařích 2002 itd. O innych szerzej pisała Irena Šebestová (por. Šebestová 2023), która wspomina także niemieckich pisarzy tego regionu.

⁵ „[...] cały dzisiejszy kraik laski należał do XI w. do Śląska, a wraz z nim do Polski. W r. 1038 zdobywa cały Śląsk książę czeski Brzetysław. Niedługo, za panowania Kazimierza Odnowiciela, wraca wprawdzie Śląsk do Polski, jednak jego część na zachód od Ostrawicy a na południe od linii Racibórz–Głubczyce zostaje już na zawsze przy koronie czeskiej. Została ona politycznie wcielona do Moraw, zaś w XIII w. i kościelnie wydzielona z biskupstwa wrocławskiego, a wcielona do ołomunieckiego. W XIV w. wraca północna część tego obszaru do Śląska jako odrębne księstwo Opawskie, ale już nie do Polski, bo cały Śląsk tymczasem przypadł Czechom. Jednak od reszty Śląska wyodrębniły, a z krajami czesko-morawskimi łączyły księstwo opawskie dwa ważne fakty: 1) kościelnie pozostało ono nadal (aż do dziś, wraz z okolicą Hluczyzna) przy diecezji ołomunieckiej, gdy reszta Śląska pozostała przy

niemieckie⁶ (por. rys. 2) i znów czeskie. Biorąc pod uwagę te fakty, możemy powiedzieć, że język, którym posługiwano się na tym terenie, był zależny od zamieszkującej ten „kraik” ludności. A zatem początkowo była to gwara przejściowa czesko-polska, a następnie gwara ta została nasycona wieloma germanizmami przede wszystkim w płaszczyźnie leksykalnej, choć także morfologicznej czy syntaktycznej. Dlatego często jest nazywana gwarą trzech języków: czeskiego, polskiego i niemieckiego.

Poniżej zatrzymamy się przy cechach wskazanych przez Zdzisława Stiebera, które ukazują przejściowy lub mieszany charakter gwary prajskiej (Dejna, Kellner) na terenie zachodniej części Bramy Morawskiej z uwzględnieniem typologii Elżbiety Smułkowej. Jako materiał badawczy przyjąłmy twórczość Jany Schlossarkovej⁷, która twierdzi:

wrocławskiej, 2) na tronie opawskim zasiadali teraz nie polscy Piastowie, jak w innych częściach Śląska, ale czescy książęta z rodu Przemyślidów” (Stieber 1934, s. 12).

⁶ „Mírem Vratislavským r. 1742 císařovna Marie Teresie postoupila králi pruskému, Bedřichu II., většinu kněžstev vlastního Slezska mimo Těšínsko a třetinu Nisska. Nad to ještě puštěny mu byly polovice kněžstev Krnovského a Opavského (i s enklávou Kečerskou), kteréž kdysi slušely k Moravě. Tímto mírem roztrženo tedy staré Opavsko na dvě polovice: rakouskou a pruskou a zároveň octlo se několik tisíc Čechů pro vládou pruských králů. Tito odtržení Čechové, či jak se sami nazývají Moravci, bydlí posud hlavně ve vládním obvodu Opolském, v kraji ratibořském, mimo to usazení jsou čeští vystěhovalci na různých místech království pruského” (Vyhliďal 1910, s. 3).

⁷ Jana Schlossarková, czeska regionalna poetka i pisarka ludowa, urodziła się 22.06.1941 r. w Hlučinie, gdzie mieszka do dziś. Po przejściu na emeryturę postanowiła zająć się szerzeniem języka i kultury prajskiej. Jednak już wcześniej zapisywała historie, które pamiętała zarówno z dzieciństwa, jak i z dorosłości, np. od pacjentów z pracy w gabinecie lekarskim, a także przekazane jej przez rodziców. Po aksamitnej rewolucji zaczęła publikować swoje opowiadania w lokalnym czasopiśmie „Hlučínsko”, później w formie książkowej. Pierwszą z nich była wydana w 1998 roku publikacja *Co na Prajzke se stalo a co povědalo*. Praca spotkała się z wielkim zainteresowaniem czytelników, dlatego Jana Schlossarková przygotowała kolejne publikacje. Wydała 20 tomików wierszy i opowiadań.

Ano přihlásím se ke své slezské identitě, jsem přesvědčena, že Hlučínsko a jeho obyvatelé mají ke Slezsku nejbliže (Schlossarková 2021).

Oczywiście mowa tu o czeskim Śląsku, chociaż według Marceli Szymańskiej czeska pisarka używa tej samej gwary, z którą dziś spotykamy się w gminie Krzanowice czy Krzyżanowice (Tworków). Jednak ten wniosek jest nieco zbyt uogólniony i wymaga doprecyzowania (por. Szymańska 2017), mimo że również w obu tych gwarach można wskazać dwa okresy rozwoju: pierwszy – przejściowy (morawsko-śląski) i drugi – od 1742 roku – mieszany (morawsko-niemiecki czy morawsko-śląsko-niemiecki), przy czym w tym drugim okresie chodzi o dubletywne użycie niektórych cech językowych miejscowej gwary i niemieckiego języka literackiego.

Wszystkie cechy czeskie wskazane przez Z. Stiebera znajdują potwierdzenie w gwarze prajskiej. Natomiast wpływ polszczyzny widoczny jest przede wszystkim w fonetyce i morfologii, a także w słownictwie. Poszczególne polskie zjawiska językowe są obecne także w mowie młodszego pokolenia, co jest wynikiem sytuacji historycznej, ale i obecnych dziś kontaktów społeczno-kulturowych z ludnością polską (Stoszkova 2008, s. 26). Należy tu jednak dodać, że gwara prajska nie jest jednorodna. Występują tutaj podobne zróżnicowania, jak np. w przypadku realizacji nosówek w dialekcie śląskim. Jednym z takich przykładów może być realizacja prasłowiańskich głosek [l] i [l’]: raz jako [l] i [l’], a raz jako [ɫ] (czy częściej jako [ɯ]) i [l].

Podobną sytuację można zauważyć w przypadku fleksji. Końcówki deklinacyjne rzeczowników w celowniku, miejscowniku i narzędniku liczby mnogiej uważane są za kryterium rozróżnienia gwar dialektu laskiego. Wyłoniły się dwa odrębne typy deklinacji, a mianowicie zachodnioopawskie z końcówkami *-am*, *-ama*, *-ach* i wschodnioopawskie z końcówkami *-um*, *-oma*, *-och* w celowniku, narzędniku i miejscowniku liczby mnogiej wszystkich rodzajów. Natomiast obszar dialektu środkowoopawskiego to strefa przejściowa, w której pojawiają się obie formy dla celownika i miejscownika, np. *Bravkum tež raz dveřka přibil* (Učenlivý vnuk), *Už sem volal policajtum* (Ukradene auto), *borakum galat pochyblo* (Ja, náš synek už tam byl);

V nim stalo stvoření pod bryloma (Čaj s rumem), *Už sluchatka ma na ušoch* (Krystalka), *hospodař se ešče ve dveřoch optal* (Jak sem kupila, tak předávám), *meškal i s rodinu v mebloch* (Dobře, že ty časy su přeč) itd. Jednak nie są to regularne formy. Pojawiają się też oboczne, pochodzenia albo zachodniooppawskiego (morawskiego), albo śląskiego (polskiego), np. *abych svojim kamaradkam zaraz věděč dala* (Co je ponahle, to je po djable), *jak to tym tanculenam idě* (Jak sem kupila, tak předávám), *Ber ty děcka, ku jesličkam diče do kostela* (Podvečer), *s třema ležkama polivky do stryka přijeli* (Polivka), *Baba zaš s vajcama zpatkem lečela* (V obchodě u kasy), *Ale i s urokama všecho zpatkem dostane* (Už by teho bylo došč!), *leše je fajny placek mezi stromama* (Ludgerovický amfiteatr).

W przypadku końcówki *-um/-am* chodzi o zakończenie tematu: zakończenie spółgłoskowe ma końcówkę *-um*, a samogłoskowe *-am*.

Podobną sytuację mamy w przypadku końcówki *-och/-ach* z tym, że tutaj chodzi o rodzaj żeński i nijaki. W przypadku rodzaju męskiego występuje konsekwentnie końcówka *-och*, np. *Hřiboch*, *hrncoch*, *hukoch*, *chlivoch*, *chlopocho*, *kabatocho*, *keksocho*, *koncertoch*, *kosteloch*, *kotarocho*, *křakoch*, *kšeftoch*, *ksichtoch*, *kuskoch*, *lesoch*, *letakoch*, *marketocho*, *maštalocho*, *meblocho*, *naletoch*, *naprstocho*, *nosoch*, *obchodocho*, *papirocho*, *penizoch*, *prstoch*, *psocho*, *pyskoch* itd. W pozostałych przypadkach pojawiają się obie końcówki, np. *i kdyby mě na kolenoch prošil a sluboval* (Ukradene auto) – *o někere listky se lidé bili a s někeryma se musela na kolenach prosić* (Kulturní referentka), *Viš, na velaj mistoch už byl* (Děvucho, něber se ho!) – *mi bylo přidane na tych pravých babských mistach* (Gott mit uns), *čemu se vračil na vratkých nohoch* (Něni jak měč chlopa muzikanta) – *na vratkých nohach tahli ku domu* (Ztracena flinta) itd., chociaż w wyrazach rodzaju żeńskiego przeważa końcówka *-ach*, np. *s ruksakem po horach lita* (Ach, ta laska nebeska), *V sobotu spolem na kolach rajtuju* (Penzišči), *Po Pařížu ve šteklach jak panička chodila* (Erna v Pařížu) itd.

W przypadku końcówki *-oma/-ama* notujemy mieszanie form: zachodniooppawskiej czy śląskiej *-ama* z literacką czeska *-ami*, np. *Za*

jednyma dveřama bylo slychač bič hodiny (Šnebale v Buslavicach) – *něskaj vidím nad dveřami tu fajně vyvedenu dřevjanu tabulku* (Jak němam spaní), *Učitel s deckami enem čekali* (Dožinky kdyšik) – *co měly s děckama furt vojnu* (Heiligerose a Kanona), *Pokaždej sme kručily hlavama* (Spominky) – *moji rodiče enem kývali hlavami* (Stydliwa) itd.

O przejmowaniu niektórych cech z polskiego obszaru dialektologicznego pisze również Terezie Stoszková:

Z polsko-českého smíšeného pruhu pronikají další tvaroslovné jevy: silná tendence ke sjednocení koncovek ve 3., 6., 7. p. pl. substantiv všech rodů, v 7. p. pl. převládá koncovka *-ma* (žněma); dále stejný tvar je v 2. a 4. p. pl. mužských životných podstatných jmen (vidžel sy tych synkuf) a take koncovka 2. p. pl. maskulin *-uv* [uf] (*do stružokuf*, *centimetruv*), tato koncovka je také v 1. p. sg. přivlastňovacích adjektiv mužského rodu (*bratruv*) a ve 4. p. pl. neživotných mužských substantiv (*kozluv*).

Dalším jevem spojeným se sousedními polskými nářečními, je přesah koncovky *-um* v 7. p. sg. všech deklinací ženského rodu (*hlinum*, *hrubum slamum*, *mamum*) (Stoszková 2009, s. 25).

Wprawdzie dotyczy to zachodniej i północnej części dialektu prajskiego, to jednak wiele z nich można wskazać również dla terenu środkowego i wschodniego, do którego zaliczymy gwarę Jany Schlossarkovej. Kolejnym przykładem jest końcówka dopełniacza liczby mnogiej, która w dialekcie śląskim realizowana jest w formie [uv] (-ów), podczas gdy w języku czeskim jest to [u:] (-ů), np. *pokuj od much a komaruv*. (Praktické cvičení), *až do obchoduv vjeli* (Bylo něbylo? Za všeckym hledajče babu), *Nasypala sem se ořechuv do misky* (Horor), *Jak se dochtor v Opavě podíval do papiruv* (Frizer) itd.

O przejściowości gwary hulczyńskiej świadczy również tautosylabiczne zakończenie *-aj* w trybie rozkazującym (podobnie jak w polskich dialektach południowo-zachodnich), którego rozwój w języku czeskim jest inny. W języku czeskim występuje w XII wieku przejście *-aj > -ej*, podczas gdy w języku polskim pozostało *-aj*. Ten rozwój jest podobny w gwarze hulczyńskiej, np. *ukraj mi sklípek* (Co muter děvúše prikazovala), *pozamětaj řežiny* (Co muter děvúše prikazovala), *Nělitaj s pšikem* (Policajt v ludgerovicach), *Podivaj se* (Kaj ten břuch praskne?), *daj mi huby* (Uhryzeny jazyk), *Dočkajče, něučekajče*

(Grofka Margareta), *Davaj dukaty, davaj penize* (Kamenne křiže), *dočkej* (Jak smrdi cap) itd., przy czym jest to oboczna końcówka do -uj, której rozwój jest podobny w obu systemach językowych (czeskim i polskim), np. *Robečko, raduj se* (Haviř) (cz. *radujte se*, p. *radujcie się*), *Tuž včil to nastartuj* (Autoškola) (cz. *nastartuj*, p. *Startuj*).

Zjawisko to dotyczy także kontaktu gwary prajskiej z gwarą śląską, ponieważ w wyrazach zapożyczonych z języka niemieckiego również występuje końcówka -uj, np. *radši se vachuj svoje svině!* (Policajt v Ludgeřovicach), *Něbantuj husle jak dobře hraju* (Tak po našem a tak po česky).

Zwróćmy jeszcze uwagę na słownictwo. Można je podzielić na dwie grupy: prasłowa oraz polonizmy. Do pierwszej grupy zaliczymy wyrazy, które występują w języku prasłowiańskim (czy starocerkiewnosłowiańskim). Są to np.: *brać* č. ‘brát’ p. ‘brać’; *jeść* č. ‘jíst’ p. ‘jeść’; *napić se* č. ‘napít se’ p. ‘napić się’; *nebo* č. ‘nebe’ p. ‘niebo’; *nebesky* č. ‘nebeský’ p. ‘niebieski’; *krava* č. ‘kráva’ p. ‘krowa’; *krk* č. ‘krk’ p. ‘kark’; *myto* č. ‘mýto’ p. ‘myto’ itd. Polonizmami zaś są wyrazy przejęte w późniejszym okresie za pośrednictwem gwary śląskiej lub polskiego języka literackiego: *amorek* č. ‘novorozeně, děťátko, miminko’, p. ‘niemowlę’; *muřin* č. ‘černoch’ p. ‘murzyn’; *šal* č. ‘šála’ p. ‘szal’; *zepsuť* č. ‘poškodit’ p. ‘zepsuć’; *zaraz* č. ‘hned’ p. ‘zaraz’; *zarobek* č. ‘výdělek’ p. ‘zarobek’; *zaryglovať* č. ‘zavřít na petlici, na zástrčku’ p. ‘zarygłować’; *zavadzať* č. ‘překážet’ p. ‘zawadzać’, przy czym niektóre wyrazy mogące być polonizmami w rzeczywistości ukazują jedynie inny rozwój języka czeskiego i polskiego w czasie kształtowania się języka literackiego (por. np. *dach* č. ‘střecha, stě. dach’ p. ‘dach’, *napeť* č. ‘napět’ p. ‘napiec’ itp.).

Warto tu dodać, że wiele polonizmów można wskazać dopiero w kontakcie oralnym, ponieważ ich zapis alfabetem czeskim bez znajomości zasad jego odczytania zaciemnia ten obraz, por. np. *divka* [živka]⁸ č. ‘divka’ p. ‘stp. dziewczka’, *divny* [živny] č. ‘divný’ p. ‘dziw-

⁸ W przypadku tych wyrazów możemy się spotkać z wymową z [ž], np. *divka* [živka], *divny* [živny], *dopověděč* [dopověžeč], *naďač* [nažáč].

ny’, *dopověděč* [dopověžeč] č. ‘dopověďet’ p. ‘dopowiedzieć’, *naďač* [nažáč] č. ‘naplnit nádivkou’ p. ‘nadziać farszem’ itd.

W przypadku języka niemieckiego sytuacja jest już odmienna. Wprawdzie wpływ na język czeski, a pośrednio na gwarę prajską, niemieczyzna miała już w średniowieczu, kiedy przejęto wiele wyrazów, adaptując je do systemu fonologicznego języka czeskiego (por. np. *atakovať, baron, barva, blot, braknuť, buda, cofať se, děkovať, flaška* itd.), to jednak wpływ ten na gwarę prajską był znacznie ograniczony. Dopiero w XVIII wieku ten kontakt stał się bezpośredni, a jego efekty widać w gwarze prajskiej, zwłaszcza w leksyce, o wiele mniej w morfologii i składni. W 1742 roku bowiem Maria Teresa po przegranej pierwszej wojnie śląskiej w formie kontrybucji oddała królowi pruskiemu Henrykowi II m.in. część księstw karnowskiego i opawskiego, które kiedyś przynależały do Moraw. Fakt ten rozpoczął okres izolacji tego terenu nie tylko od rodzimej kultury czy języka, ale także od gwary śląskiej. Rozpoczął się bowiem prawie dwusetny okres zatrzymania rozwoju tej gwary w kontekście słowiańskim i kształtowania się dwujęzyczności miejscowej ludności.

Przełączania kodu (z „naszego” na niemiecki) spowodowało nie tylko konieczność stosowania dwu systemów fonologicznych i – szerzej – gramatycznych, ale także wprowadzanie niektórych obcych jednostek językowych do kodu rodzimego. O ile w przypadku systemu gramatycznego zmian nie widać (z wyjątkiem niektórych ograniczeń stosowania końcówek, np. końcówka -uj trybu rozkazującego czy używania zapożyczeń niemieckich w formie nieodmiennej, a także w niektórych konstrukcjach zdań opartych na niemieckim schemacie), o tyle w zakresie leksyki wpływ języka niemieckiego jest znaczący i wyraźnie widoczny. Stoszková uważa, że „Ve slovní zásobě se zřetelně odráží bývalá příslušnost Hlučínska k Prusku [...], a také vliv polštiny. Co se týče němčiny a povědomí německého jazyka mezi místními obyvateli, nejvíce se jeho vliv projevuje v odborném názvosloví zemědělských plodin (*johanyšbern*), zemědělského náčiní a nástrojů (*gepel, ribenšnajder*) a potravin (*kunsthonig, hinberzaft*). Tato slovní zásoba se udržuje spíše u starší generace” (Stoszková 2009, s. 25)

Sprawa jest nieco bardziej złożona. Rudolf Šrámek (1963) poddał analizie zebrany materiał i wskazał trzy etapy przejmowania leksyki języka niemieckiego:

- 1) **zapożyczenia najstarsze** z czasu wspólnoty językowej gwary prajskiej z gwarą morawską (czy językiem czeskim), tożsame z zapożyczeniami w innych językach zachodniosłowiańskich, np. *vaservaha* – pol. *waserwaga*, *flaša/flaška* – pol. *flaszka*, *atakovač* – pol. *atakować*; zapożyczenia te występują przede wszystkim w potocznym języku czeskim czy w innych czeskich dialektach (poza obszarem Hlučína), np. *almarka*, *deklo*, *kragel* czy frazeologizm *byč fertik* ‘koniec’ itp.
2. **zapożyczenia z przełomu XIX i XX wieku**, kiedy była mocniejsza presja germanizacyjna na gwarę prajską (zwłaszcza ok. 1900 r.), np. *štojer*, *štrofa*, *kolkaslik*, *kochtyš*, *noodlebret* itp.
3. **zapożyczenia z okresu 1939–1945**, które po zakończeniu wojny szybko usunięto ze słownika gwary prajskiej, np. *korkencyher*, *krigstraunk*, *razyrcojk*, *modešau*, *modenheft*, a także terminologia wojskowa.

Tematyczny podział zapożyczeń niemieckich przedstawia poniższa tabela, w której uwzględniono jedynie wyrazy podstawowe bez wyrazów pochodnych (uwzględniliśmy tutaj podział zaproponowany przez Batko-Tokarz 2021).

Tab 1. Podział tematyczny zapożyczeń niemieckich

Nazwa kategorii	Ilość
I CZŁOWIEK JAKO ISTOTA FIZYCZNA	75
II CZŁOWIEK JAKO ISTOTA PSYCHICZNA	66
III CODZIENNE ŻYCIE CZŁOWIEKA	415
IV CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE	151
V CZŁOWIEK I TECHNIKA	133

VI CZŁOWIEK I PRZYRODA	72
VII KATEGORIE FIZYCZNE	60
ATEMATYCZNE	4
WSKAŹNIKI	7
RAZEM	983

Oczywiście należałoby tutaj uwzględnić jeszcze wyrazy wcześniej zapożyczone, ale to wymaga szerszego omówienia.

Słownictwo to najczęściej dotyczyło **najbliższego środowiska życia człowieka**, czyli rodzajów pokarmów czy potraw i ich cech, miejsca, osób, przedmiotów związanych z jedzeniem, czynności związanych z przyrządzaniem jedzenia lub z jedzeniem, używek, przypraw oraz smaków (np. *bakvera*, *fet*, *futro*, *gris*, *kochvuřt*, *krepla*, *nudelbret*, *pošmaknuč*, *šnucla*, *švatla*, *vuřt*, *vaštuch*, *vaštyš* itd.), **ubrań**, czyli rodzajów ubrań, ozdób i dodatków, cech i wzorów ubrań oraz czynności, przedmiotów i osób związanych z robieniem i noszeniem ubrań (np. *ancug*, *bubikragel*, *fěrtuch*, *lajbik*, *mantel*, *štrumfhalter*, *unterhozy*, *briřtaška*, *halsketa*, *oringla*, *šlajřka*, *zešpendlič* itd.), **pracy**, czyli rodzajów i miejsca pracy, materiałów i narzędzi pracy, wynagrodzenia za pracę, zawodów, organizacji i hierarchii w pracy, stosunków służbowych (np. *bedynovač*, *plumpač*, *šibovač*, *štamfovač*, *verkštela*, *veštat*, *bajtel*, *kalfas*, *rajscevek*, *štof*, *viřkantka*, *hndler*, *dachdeker*, *forman*, *šlajřř* itd.), **budownictwa**, czyli rodzajów budowli, części budowli, materiałów budowlanych, czynności związanych z budową, osób związanych z budową (np. *bajstliř*, *bauplac*, *cokel*, *gracpuč*, *šprichaus*, *oberlicht*, *ordeka*, *rajtar*, *špondrat*, *šteker*, *šalovač* itd.) itd.

Należy tu dodać, że istnieje wprawdzie niewielka grupa zapożyczeń z języka niemieckiego, które zostały przejęte nie z języka literackiego, ale z jego regionalnej odmiany. Chodzi o górnośląską odmianę języka niemieckiego (Oberschlesien, *deutscher schlesischer Dialekt*). Są to np.: *galert*, niem. *die Sülze* (gślniem. *s Gallert*), *klocek*,

niem. *der Klotz* (gśl. *niem. der Klotzek*), *lura*, niem. *dünner Kaffee* (gśl. *niem. e Lure*), *ryčła*, niem. *Holzhocker* (gśl. *niem. die Ritsche*), *kilač*, niem. *kitzeln* (gśl. *niem. killern, kielen*), *knofel*, niem. *der Knopf* (gśl. *niem. r Kneffel*). Wyrazy te pojawiły się również w gwarze śląskiej (por. Šrámek 1963, Stříbný 2010).

* * *

Zestawiając omówione powyżej cechy gwary prajskiej na przykładzie twórczości Jany Schlossarkovej, możemy powiedzieć, że teza, iż gwara prajska jest gwarą czesko-polsko-niemiecką jest w pełni uzasadniona z tą różnicą, że wzajemny wpływ tych trzech systemów gramatycznych i leksykalnych jest zasadniczo różny. Jeśli chodzi o wpływ polskiego systemu językowego jest on typowy dla początkowego okresu funkcjonowania tej gwary laskiej, niemiecki zaś dla ostatniego okresu jej funkcjonowania i to głównie w zakresie leksyki, która zawsze była adaptowana do słowiańskiego systemu fonetycznego.

Podsumowując, można stwierdzić, że gwary ludności zamieszkującej teren wokół Bramy Morawskiej ulegały nie tylko przemianom społecznym w obrębie danej społeczności (rozwój techniki, sposobu życia itd.), ale także wpływom zewnętrznym wynikającym z dwóch czynników: albo z dobrowolnych kontaktów językowych (chęć porozumienia się z sąsiadem w celu poprawy swoich warunków bytowych), albo z polityki językowej obowiązującej w danym państwie (np. germanizacja, polonizacja, czechizacja). Pierwsze kontakty dotyczyły gwar sąsiadujących, śląskich. Kolejnym kodem, który wpłynął na rozwój tych gwar był standardowy język niemiecki, ale również regionalny (górnos Śląski) język niemiecki. Ostatni etap rozwoju omawianych gwar ukazuje duży wpływ języka czeskiego (por. Muryc 2010; Bogoczova, Bortliczek 2017). Są to zatem zarówno gwary przejściowe, jak i mieszane.

Literatura

- Balowski Mieczysław, 2023, *Spór o przynależność językową gwar na Śląsku Cieszyńskim i Opawskim*, [w:] *Poradnik Językowy. Horyzonty Polszczyzny, Prace ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Dubiszowi w pięćdziesiątą rocznicę Jego pracy naukowej i dydaktycznej*, red. Marta Piasecka, Milena Wojtyńska-Nowotko, Warszawa: Dom Wydawniczy i Handlowy Elipsa, s. 608–618.
- Batko-Tokarz Barbara, 2021, *Tematyczny podział słownictwa współczesnego języka polskiego. Teoria, praktyka, leksykografia*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bělič Jaromír, 1972, *Nástin české dialektologie*. Praha: SPN.
- Berlińska Danuta, 1998, *Tożsamość Ślązaków w świetle badań socjologicznych*, „Przegląd Zachodni”, 3, s. 111–132.
- Bogoczová Irena, Bortliczek Małgorzata, 2017, *Jazyk příhraničního mikrosvěta (běžná mluva Těšíňanů v ČR) / Język przygranicznego mikroświata: (mowa potoczna mieszkańców Zaolzia)*, Ostrava: Uniwersytet Ostrawski.
- Bollacher Eberhard, 1930, *Das Hultschiner Ländchen im Versailler Friedensvertrag*. Stuttgart: Ausland und Heimat Verlagsaktiengesellschaft.
- Cieslarová [Hofrichterová] Eva, 2005, *Die tschechisch-deutsche Sprachmischung im Hultschiner Ländchen*. [Diplomarbeit]. Ostrava: Filozofická fakulta, Ostravská univerzita.
- Czapliński Marek, 2007, *Historia Śląska*, Wrocław.
- Dejna Kazimierz, 1949, *Z najnowszej dialektologii śląskiej*, „Język Polski” 29, nr 5, s. 206–215.
- Gawrecká Marie, 2009, *Etniczne, terytorialne i narodowe tożsamości na Śląsku Opawskim*, [w:] Rusek H., Drożdż A. (red.), *Tożsamość etniczna i kulturowa Śląska w procesie przemian*, Prace i Materiały Etnograficzne, 36, Wrocław, s. 305–317.
- Hillery George A., 1955., *Definitions of Community Areas of Agreement*. „Rural Sociology” 20, s. 111–123.
- Kellner Adolf. *Nářečí na Hlučínsku*. In: *Český lid 1–2*. Praha: Brázda, 1950.
- Kniejski Olgierd, Sękowski Roman (opr. i wstęp), 2012, *Statut ziemski księstw opolskiego i raciborskiego i innych ziem do nich należących*, Opole.
- Kowalski Mariusz, 2016, *Morawianie (Morawcy) w Polsce*, [w:] *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, tom 5, s. 115–131. Online: <http://dx.doi.org/10.18778/2300-0562.05.06>.
- Lamprecht Arnošt, 1963, *Slovník středoopavského nářečí*. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě.

- Edward Lotko, 1959, *W sprawie gwar mieszanych i przejściowych*, „Język Polski” 39, nr 4, s. 291–295.
- Malchárek Jan, 2003, *Jako se u nas řadiuo: nový prajzsko-český slovník*. Strahovice: Obecní úřad Strahovice.
- Mečiar Marcel, 2007, *Sociální identity autochtonních obyvatel Hlučínska: Mezigenerační proměny*, Dizertační práce, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno. Online: http://is.muni.cz/th/23012/fss_d/MM_dizertace_k.pdf.
- Muryc Jiří, 2010, *Obecné a specifické rysy polsko-české jazykové interference na českém Těšínsku*, Ostrava.
- Musil Jiří, 1982, *Sociologie pro architektu a urbanisty*. Praha: FA ČVUT.
- Panic Idzi, 2009, *Śląsk Cieszyński w czasach plemiennych*, [w:] Panic I. (red.), *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 1: *Śląsk Cieszyński w czasach prehistorycznych*, cz. 1: *Ziemia cieszyńska do doby plemiennej*, Cieszyn, s. 243–259.
- Plaček Vilém, 1997, *Uzavřenost Hlučínska v minulosti. Jedna z hlavních příčin jeho zvládnutí*. „Vlastivědné listy” 23, z. 2, s. 7–11.
- Plaček Vilém, 1998, *Jak se stalo Hlučínsko součástí ČSR*. „Vlastivědné listy” 24, z. 1, s. 9–13.
- Plaček Vilém, 1999, *Hlučínsko na počátku 20. století*. „Vlastivědné listy” 25, z. 1–2, 10–14.
- Plaček Vilém, 2000, *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*. Kravaře: Kulturní středisko zámek Kravaře.
- Plaček Vilém, 2007, *Prajzáci, aneb, K osudům Hlučínska 1742–1960*. Háj ve Slezsku: František Máj.
- Roubal Ondřej, 2005, *Regionální identita obyvatel českého pohraničí*, [w:] Zich František (ed.), *Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí ČR*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně. p. 146–156.
- Schlossarková Jana, 2021, *přihlásím se ke své slezské identitě*, „Wachtyrz.eu”. Online: <https://wachtyrz.eu/jana-schlossarkova-prihlasim-se-ke-sve-slezske-identite>.
- Šebestová Irena, 2023, *Das Volkslied im Hultschiner Ländchen*, [w:] *International Conference of the Form and Function (Beiträge der literarischen Sektion der Konferenz Form und Funktion (Ostrava 18.-20. Mai 2022))*: *Form und Funktion im literarischen Kontext 2022-05-18 Ostrava*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 97–107.
- Šebestová Irena (ed.), 2014, *Kulturní a literární život německy mluvícího obyvatelstva na Hlučínsku*. 1. vyd. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity.

- Smulková Teresa. 1993, *Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: gwary przejściowe – gwary mieszane*, „Rozprawy Slawistyczne” 6, s. 273–289.
- Šrámek Rudolf, 1963, *Působení neslovanského jazyka na české (lašské) nářečí (na jazykovém materiálu z Hlučínska)*. „Slezský sborník” 48, s. 146–165.
- Stoklasa Herbert, 2006, *Kráčeli cestou dlouhou*. Kravaře: Město Kravaře.
- Stoszková Terezie, 2009, *Slovní zásoba z oblasti zemědělství a domácnosti na severním Hlučínsku*. [Bakalářská práce], Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.
- Strábný Tomáš, 2010, *Einfluss des Deutschen auf die Hultschiner Mundart*. [Diplomarbeit]. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.
- Szydłowski Jerzy, 1991, *Sytuacja osadnicza na północnym przedpolu Bramy Morawskiej w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza*, „Rocznik Cieszyński”, t. 6–7, s. 9–17.
- Szymańska Marcela, 2002, *Słownictwo gwarowe miejscowości Krzanowice w powiecie raciborskim*, praca magisterska, Uniwersytet Opolski, Opole.
- Zich František, 2014, *Specyfika czesko-polskiego pogranicza na ziemi huczyńskiej*, [w:] *Polskie pogranicza w procesie przemian*, red. Z. Kurcz, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, t. 3, s. 77–80.

Amatorskie słowniczki brneńskiego hantecu – ich rola i zastosowanie¹

Keywords: Brno hantec, urban dialect, lexicography
Słowa kluczowe: brneński hantec, dialekt miejski, leksykografia

Abstract

The article addresses the issue of the role and use of amateur lexicographic and didactic editions of Brno hantec – a sociolect formed before World War I in Brno. The author reviews the literature on the subject and makes a qualitative analysis of two dictionaries of hantec in terms of their construction. The article pays special attention to the objectivity of the lexical material and the authors themselves. In addition to linguistic conclusions, the author points out that the dictionaries in question play an important regional role and can be regarded as a carrier of materialized territorial, cultural and identity values of Brno and its inhabitants.

Artykuł porusza zagadnienie roli i zastosowania amatorskich wydań leksykograficznych i dydaktycznych brneńskiego hantecu – socjolektu powstałego przed I wojną światową w Brnie. Autor dokonuje oglądu literatury przedmiotu oraz analizy jakościowej dwóch słowników hantecu pod kątem ich budowy. W artykule została zwrócona szczególna uwaga na obiektywizm materiału leksykalnego i samych autorów. Poza konkluzjami lingwistycznymi autor wskazuje, że omawiane słowniki pełnią ważną rolę regionalną i mogą być traktowane jako nośnik zmaterializowanych wartości terytorialnych, kulturowych i tożsamościowych Brna i jego mieszkańców.

¹ Niniejszy artykuł poświęcam śp. Profesor Marii Krčmovej, która całe swoje życie naukowe poświęciła badaniom dialektu miejskiego Brna, w tym również hantecu, a także służyła mi wielokrotnie cennymi radami i pomocą w zdobywaniu wiedzy na temat zróżnicowanej sytuacji językowej w Brnie. W artykule będę przytaczał fragmenty korespondencji z Panią Profesor, które odnoszą się do omawianej problematyki. Niekiedy mają one bardzo emocjonalny i humorystyczny charakter. Taką też zapamiętuję śp. Marię Krčmovą.

Hantec to socjolekt niskiej grupy społecznej zamieszkującej w XX w. przede wszystkim przedmieścia Brna – plotny (Krčmová 1995, s. 50), który dziś urósł do rangi wyróżnika tego miasta na tle zróżnicowanej mapy językowej Republiki Czeskiej. Rozbudowanego opisu plotny dostarcza w dużym stopniu praca nielingwisty Otakara Nováčka, który w 1929 roku w publikacji *Brněnská plotna* przedstawił historię tej grupy, napisaną ogólną czeszczyzną, lecz przeplecioną wyrazami hanteckimi, a także zawarł w niej fragmenty zapisów tego socjolektu wraz ze słowniczkiem niektórych jednostek. Słowniczek ten liczy około tysiąca wyrazów. Jedyńm swojego rodzaju kwalifikatorem jest gwiazdka, oznaczająca występowanie leksemu w języku potocznym. Maria Krčmová, która analizowała pracę Nováčka, twierdzi, że większość wyrazów tam zawartych jest wątpliwa pod względem prawdziwości (tu podkreśla względy źródeł materiału – informatorzy²), a także była używana w różnych grupach socjalnych:

To, co Nováček popsal ve své knížce, byl spíš materiál vzpomínek jeho informátorů a nemůžeme se ubránit dojmu, že se v něm mísí výrazy různých sociálních skupin včetně kriminální a že část výrazů mohou být i neologismy, které měly k daném prostředí jen jepičí život (Krčmová 1995, s. 50).

Swoją strukturą i podłożem socjalnym, a także niewątpliwą przynależnością terytorialną (obręb jednego miasta), hantec jest bliski, wyróżnianym zarówno w obrębie języka czeskiego i polskiego, dialektom miejskim. Odmiana ta jest podobna w aspekcie leksykalnym (tu zjawisko zapożyczeń, zwłaszcza germanizmów³), fonetycznym (fonetyka bliska dialektom środkowomorawskim) i morfologicznym

² Krčmová pisała: „JEHO ZDROJE MATERIÁLU – LIDÉ” (archiwum własne). Należy jednak wskazać, że autor w przypadku wielu jednostek wskazuje na pochodzenie poszczególnych jednostek – niemieckie, praskie.

³ W tym zakresie warto odnotować, że język niemiecki był największym źródłem zapożyczeń również w dialekcie miejskim Brna. Wynika to z uwarunkowań społeczno-historyczno-etnicznych Brna, które miały miejsce od samego początku kształtowania się miasta – od XIII wieku i idącego za tym bilingwizmu czesko-niemieckiego (zob. Krčmová 2000).

– co powodowane było niewątpliwym wzajemnym przenikaniem się obu żywiołów językowych – dialektu miejskiego Brna i właśnie hantecu. Ze względu na opisane pośrednie miejsce hantecu w dyferencjach języka czeskiego, w dalszych częściach artykułu będę posiłkował się opracowaniami dotyczącymi również dialektów miejskich i terytorialnych, ponieważ wykazują dużą zbieżność w zakresie cech konstytuujących.

Zagadnienie lingwistycznej eksploracji hantecu podejmowane było, co naturalne, przez językoznawców czeskich. Wymienić tu należy prace wspomnianych Nováčka i Krčmovej. Swoją wkład w tę problematykę włożył również Slavomír Utěšený (1989), który, m.in. weryfikował rejestracje leksyki hanteckiej w różnych opracowaniach leksykograficznych i dialektologicznych, a także ukazał rozwój hantecu w latach późniejszych (zwłaszcza w aspekcie zapożyczeń i słowotwórstwa)⁴. Zainteresowanie hantecem zaobserwować można również wśród polskich lingwistów. Swoje prace poświęcił mu m.in. Błażej Osowski (2013, 2014) i Przemysław Fałowski (2007).

Cel

Zamierzeniem niniejszego artykułu jest analiza jakościowa i krytyczne omówienie dwóch słowniczków czesko-hanteckich, powstałych w odstępie czasowym dziesięciu lat – 2013 i 2023, którym do tej pory nie poświęcano uwagi językoznawczej. Postaram się przeanalizować te dwa opracowania z punktu widzenia teorii leksykografii (mikro- i makrostruktura słowników), a przede wszystkim w perspektywie obiektywizmu materiału empirycznego i podejścia autorów do jego obiektywnego opracowania. Materiał badawczy stanowią słow-

⁴ Profesor M. Krčmová poniekąd krytykowała artykuł Utěšenego z powodu niedokładności i niepełności materiału. Komentując część mojej rozprawy doktorskiej w 2018 r., napisała: „TU MÁME PROBLÉMEK – UTĚŠENÝ MĚL V JEDNÉ HROMADĚ JAZYK »SLUŠNÝCH« BRŇANŮ NIŽŠÍCH VRSTEV A PLOTNY, TEN JEHO ČLÁNEK JE TAKOVÝ »Z RYCHLÍKU«; OSTATNĚ I KRČMOVÁ VÍ DNES VÍC NEŽ V 1995” (archiwum własne).

niki: *Velký slovník hantecu* z 2013 roku (Dvorník, Kopřiva 2013) oraz opracowanie, które ukazało się w 2023 roku, *Extra betátná vekslebičla: Podrobný slovník hantecu* (Marek 2023). W swoich rozważaniach postaram się również wskazać, jaką rolę pełnią one wspólnie w kontekście kultury, tożsamości i regionalizmu.

Zagadnienie słowników amatorskich

Ciężko jest określić datę opracowania pierwszych amatorskich słowniczków dialektalnych czy socjolektalnych, gdyż większość z nich nigdy nie ukazała się drukiem, tym samym nie trafiła do obiegu szerszej publiczności. Jak wskazuje Hana Goláňová:

[...] už před více než stoletím se pokoušeli laici i jazykovědci zaznamenávat regionální jazykové zvláštnosti (Goláňová 2019, s. 205).

Podobny okres wymienia się w polskiej dialektologii. Halina Karaś pisała:

[...] etap pierwszy [...] przednaukowy, obejmuje [...] 2. połowę XIX w., kiedy to pojawiły się większe zbiorki słownictwa ludowego (Karaś 2010, s. 74).

Tworzenie amatorskich słowniczków gwar terytorialnych i miejskich, a także socjolektów o podłożu terytorialnym w ostatnich latach jest zjawiskiem dość powszechnym. Jak wskazywała już w 2010 r. Karaś:

Czasy współczesne charakteryzuje też specyficzne zjawisko – prawdziwy «wysyp» słowników regionalnych i lokalnych (Karaś 2010, s. 78).

Występują one najczęściej w dwóch przestrzeniach – fizycznie w postaci drukowanej oraz internetowej – portale społecznościowe poświęcone gwarom/socjolektom, a także strony internetowe. Przykładami opracowań drukowanych, oprócz słowników będących głównym materiałem w niniejszej analizie, są chociażby drukowane: *Ostravský slovník* (Záruba 2007), którego sam tytuł wskazuje pewne cechy fonetyczne dialektu miejskiego Ostrawy (tu brak iloczasu); czy tegoroczna pozycja *Kratke Zobaky* (Štenclová 2024). Takie małe

słowniczki powstają również w Polsce, czego przykładem może być poznański *Kieszonkowy słownik gwary poznańskiej* (Wierzba 2011). Z kolei, druga forma – przestrzeń internetowa – zyskuje w ostatnim czasie na popularności, co poniekąd zrozumiałe, gdyż daje ona leksykografom amatorom duże możliwości, które nie są warunkowane choćby względami finansowymi. Nie sposób tu wymienić wszystkich pozycji internetowych. Kwerenda słowniczków internetowych odmian miejskich polszczyzny i czeszczyzny⁵ (także tych dostępnych w postaci dodatków pod różnego rodzaju artykułami prasowymi) dała następujące wyniki: hantec – 9; dialekt miejski Ostrawy – 5⁶; dialekt miejski Poznania – 6; gwara warszawska – 5; dialekt miejski Bydgoszczy – 7. Różnią się one objętościowo, w wielu materiał jest powielany. Cechą charakterystyczną jest brak typowej słownikom naukowym makro- i mikrostruktury (ta jest zredukowana do niezbędnego minimum).

Zagadnienie tworzenia amatorskich słowniczków gwarowych i ich rola, są często podkreślane wśród lingwistów. Nadają oni tym opracowaniom duże znaczenie, gdyż po pierwsze dokumentują one materiał językowy, który następnie może zostać wykorzystany w badaniach językoznawczych; z drugiej strony są wartościowe w kontekście tożsamości, kultury regionalnej i szeroko rozumianego regionalizmu, ponieważ stanowią one ich materialny nośnik. Halina Karaś określała rolę amatorskich słowniczków w następujący sposób:

Każdy nowy słownik gwarowy, czy to naukowy, czy popularny, profesjonalny czy amatorski, nawet wykazujący wiele niedociągnięć warsztatowych, jest cenny, bo zawsze przynosi jakieś uzupełnienia o nowe wyrazy gwarowe, o nowe znaczenia, koryguje zasięg terytorialny wyrazu czy jego chronologię (Karaś 2023, s. 180).

Warto zwrócić również uwagę na rozważania Józefa Kasia, który w swoim opracowaniu przedstawił, jak sam podkreśla, praktyczny po-

⁵ Kwerenda została przeprowadzona w oparciu o wyszukiwarkę Google w dniu 11.09.2024 r. Nie obejmowała ona fanpage'ów w mediach społecznościowych.

⁶ Tu warto odnotować również istnienie aplikacji mobilnej na smartfony – Česko-Ostravský slovník.

radnik tworzenia słowniczków dla niejęzykoznawców. Zwraca on przede wszystkim uwagę na aspekt kulturowy i tożsamościowy opracowań amatorskich:

Rodzące się na tle regionalizmu przekonanie o wartości owego „naszego” jest wartością nie do przecenienia. Integracja w obrębie „małej ojczyzny” rodzi pozytywne emocje, a z nich wywodzą się lokalne inicjatywy, które te emocje jeszcze wzmacniają. Jednym z przejawów „materializowania się” owych emocji jest tworzenie większych lub mniejszych słowników regionalnych (Kąś 2001, s. 117).

Opierając się na przytoczonych spostrzeżeniach polskich dialektologów, ciekawym wydaje również odpowiedź na pytanie, czy słowniki hantecu, które zostaną przeanalizowane w niniejszym artykule są właśnie takiego charakteru? Czy uzupełniają one wcześniejsze próby opracowań leksykograficznych? Czy stanowią przykład materializowania się wartości terytorialnych, kulturowych i tożsamościowych Brna i jego mieszkańców?

Analiza leksykograficzna słowników

Zanim przejdę do zapowiedzianej analizy dwóch słowniczków hantecu, chciałbym odnotować, że leksyska tego socjolektu jest również rejestrowana w słownikach naukowych. W publikacji *Slovník nespisovné češtiny* (Hugo 2009) zostało odnotowanych około 1400 jednostek (Juszczak 2021, s. 69) opatrzonych klasyfikatorem *brněn*. Należy zwrócić jednak uwagę, że leksemy te nie mają ściśle wyznaczonych granic w zakresie proveniencji. Autorzy słownika jako wyrazy brneńskie klasyfikują jednostki pochodzące z trzech źródeł:

- 1) z narzeczy hanackich;
- 2) te, które zachowały się z języka niemieckiego;
- 3) jednostki przejęte z argotu wiedeńskiego, które dominowały w socjolekcie dawnej plotny, czyli właśnie w hantecu (Hugo 2009, s. 32–33).

Ogląd korpusu haseł opatrzonych tym kwalifikatorem pozwala stwierdzić, że zostały one w dużej mierze zaczerpnięte z opracowania

Nováčka, co potvrdzujú zawarte przy nich źródła, np. „*albert – brněn. slunce, srov. oskar, Nováček 1929*” (Hugo 2009, s. 46). Liczba zbieżnych z opracowaniem Nováčka hasel wynosi ok. 450, co stanowi ok. 1/3 całego materiału brneńskiego odnotowanego w słowniku.

Velký slovník hantecu

Pierwszy z zapowiedzianych słowniczków hantecu został wydany w 2013 r. Jest to, co ciekawe, już jego 4. wydanie, z czego można wnioskować duże zainteresowanie czytelników tą pozycją. Nie jest to słownik w ścisłym słowa znaczeniu, jak sugeruje tytuł (który dodaje jeszcze określenie „wielki”), gdyż nie został opatrzony podstawowymi elementami opracowań leksykograficznych. Słownik liczy około 2 tysięcy hasel, które zostały ułożone w porządku alfabetycznym. Nie znajdziemy tu typowych elementów makrostruktury słownika, chociażby rozbudowanego wstępu. Został on ograniczony do następującego sformułowania: „Slovník slouží jako příručka k přeložení a porozumění následujících již vydaných titulů a písňových CD”. Dalej: brak informacji, w jaki sposób posługiwać się słownikiem, spisu skrótów i co najważniejsze, źródeł materiału językowego itd. Kolejnymi aspektami przemawiającymi za uznanie publikacji za słownik w nieścisłym tego słowa znaczeniu jest zredukowanie do minimum części mikrostrukturalnej. Artykuł hasłowy ma postać wytłuszczonego wyrazu hasłowego, po czym następuje odpowiednik (lub kilka odpowiedników) w języku czeskim. Nie znajdziemy tu definicji danego słowa, kontekstów użycia czy informacji gramatycznej.

Poniżej przedstawiam przykładowe artykuły hasłowe:

ká kabela, na kabelu, kabelář kábr, kafábl, kafábr kabuš, kabiš Kací	 koruna skupinový sex, účastník skup. sexu chláp (rozumný, zkušený) kabát Franta Kocourek
--	--

Jak dodatkowo można zauważyć w powyższym wycinku, nietypowa jest również budowa artykułu hasłowego – występuje tu więcej niż jeden wyraz hasłowy, co jest odmienne w stosunku do słowników profesjonalnych. Wprowadza to nieścisłość polegającą na tym, że nie mamy pewności, któremu definiendum odpowiada definiens, jak na przykładzie *kabela, na kabelu, kabelář*. Zjawisko to dotyczy również jednostek mających zupełnie odrębne rdzenie, np. *Kajzec, Vilzoňák* ‘Wilsonův les’; *nortek, norek, notář* ‘(notorický) alkoholik’.

Wyjaśnienie takiego stanu rzeczy wydaje się prozaiczne – autorami słownika nie są specjaliści w dziedzinie leksykografii, a laicy, co ważniejsze, nie można mówić tu o jakimkolwiek obiektywizmie zarówno autorów jak i materiału empirycznego. Potwierdzają to poczynione przez twórców na wstępie uwagi:

Autoři připouštějí, že výklad významu některých slov může být i jiný; Autoři připouštějí, že některá slova se používají i jinde v Čechách a na Moravě (Dvorník, Kopriva 2013, s. 4).

Materiał językowy odnotowany w słowniczku jest dwójakiego charakteru. Zarejestrowana tu została leksyka pospolita (pojedyncze jednostki i związki wyrazowe) oraz własna. Jednostki apelatywne wypełniają pola semantyczne⁷ odnoszące się do codziennego życia, nazw przedmiotów i czynności. Wśród nich wyróżnić można dodatkowo jednostki i związki wyrazowe pochodzenia niemieckiego, np. *bergl* ‘kopec’, *rathaus* ‘radnice’, *fišla* ‘ryba’, *augle* ‘oči’, *vágen* ‘automobil’, *to je egal* ‘to je jedno’. Nie jest jednak ukazana ich proveniencja w postaci kwalifikatora. Występują też wykrzyknienia i wulgaryzmy, np. *pískni mně lajnu!* ‘dej mi (jednu) cigaretu!’, *dlabaneč na věc!* ‘kašlu na to!’, *šlíc* ‘ženské genitálie’, *pind’or* ‘mužský pohlavní úd’. W zakresie leksyki prioprialnej rejestrowane są nieoficjalne toponimy i urbanonimy, np. *Sokolák* ‘Sokolské koupaliště’; *Prágl* ‘Praha’, *Bronx* ‘nepopulární oblast Brna’; egzoetnonimy, np.

⁷ Zaprezentowany w obrębie pól materiał empiryczny ma charakter wybiórczy, gdyż celem artykułu nie jest analiza pól, a jedynie zarysowanie zakresów tematycznych leksyki zawartej w słowniczkach.

Jugec ‘Jugoslávec’, *Azbuci* ‘Rusové’, a także pseudonimy osób związanych z hantecem, np. *Kaci* ‘Franta Kocourek’.

Na potwierdzenie wcześniejszych wniosków, warto w tym miejscu przytoczyć komentarze i oceny zawarte w internecie, które odnoszą się m.in. do jakości i prawdziwości materiału w nim zawartego. Opinie te stanowią w mojej ocenie, wykluczając sferą naukową, wiarygodne źródło, mówiące o autentyczności poszczególnych jednostek, gdyż mają charakter oddolny – są to oceny zwykłych użytkowników, znających hantec:

Ajaj, vskutku nepovedené dílko. Z větší poloviny se tak v Brně nejenže nemluví, ale nikdy ani nemluvilo. Hodně slov je tam vymyšleno, klidně by tam být i můj výraz pro drobné mince „Štrógalíci”. Pavla Kopřivy si velice vážím, snaha byla, ale toto ne..... (*Velký slovník Hantecu – kniha* 2024).

Extra betátná veksľichla: Podrobný slovník hantecu

Kolejnym słownikiem hantecu jest publikacja, która została wydana w 2023 roku. W porównaniu z wcześniej omawianą pozycją rejestruje ona więcej jednostek – ponad 2,5 tysiąca. Hasła zostały ułożone również w porządku alfabetycznym. Co odmienne, książka swoją strukturą i zawartością przypomina słownik w ścisłym tego słowa znaczeniu. Część główna została poprzedzona wstępem, który rzuca światło na m.in. na pochodzenie słów. Autor przydzielił je do czterech grup:

1. wyrazy powszechnie brneńskie, używane do dziś (B)⁸;
2. wyrazy starej plotny, dziś rzadko używane (P);
3. wyrazy starej plotny, używane do dziś (P, H);
4. wyrazy nowe, powstałe od 2. połowy XX w. (H).

Autor ma również świadomość, że wyznaczanie granic czasowych jest w wielu przypadkach intuicyjne, choćby ze względu na płynność tej zróżnicowanej leksyki pomiędzy poszczególnymi grupami mieszkańców miasta i okresami, w których była używana:

⁸ W nawiasach podaję kwalifikator słownictwa używany w słowniczku ze względu na fakt, iż w dalszej części artykułu będę go przywoływać.

Musíme si ovšem uvědomit, že mezi jednotlivými slovy často to nelze vést jednoznačnou hranici. Výrazy se prolínaly všemi vrstvami obyvatel, takže přidělení zkratk ke konkrétním slovům je v některých případech vedeno spíše citem a názory se mohou lišit (Marek 2023, s. 6).

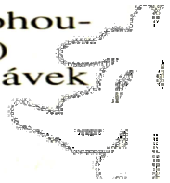
Stwierdzenie to można potraktować jako próbę stworzenia wrażenia, że słownik stara się być opracowaniem obiektywnym. Z drugiej jednak strony przeczy temu brak wskazania źródeł pomimo tego, że autor mówi o wykorzystaniu „všech možných dostupných pramenů”. Niewątpliwie spis tych pozycji nadałby większą rangę temu opracowaniu i podniósłby jego status naukowy.

We *Wstępie* zostały również zaprezentowane podstawowe wiadomości gramatyczne: elementy odmian, opis kwalifikatorów używanych w słowniku, których liczba ogranicza się do trzech typów: chronologicznych (tu wspomniane wcześniej wyznaczające ramy czasowe słownictwa – B; P; P,H; H); stylistyczno-pragmatycznych (*bich*. ‘książkowy’) oraz gramatycznych (np. *bc*. ‘rodzaj męski’; *kš*. ‘rodzaj nijaki’). W tym miejscu chciałbym zwrócić uwagę na dużą kreatywność autora w zakresie neologizacji terminologii gramatycznej w hantecu. Tworzy on doraźnie kilka terminów gramatycznych „hantecu”, wykorzystując złożenia słowotwórcze: *bc. borecgrupáč* ‘rod męzský’, *lbc. lajfborecgrupáč* ‘rod męzský životný’, *bč. babáč-grupáč* ‘rod ženský’. Każda z powstałych nazw kategorii gramatycznej rodzaju zawiera rdzeń *grupáč*, którego słownikowe znaczenie zostało określone jako ‘skupinový sex’. Kolejne rdzenie posiadają następujące znaczenia – *borec* ‘kluk (známost) muž’, *lajf* ‘život’; *babáč* ‘děvče, dívka, žena’. Można zatem stwierdzić, że zabieg i dobór rdzeni tworzących te neologizmy gramatyczne jest dość kontrowersyjny, mało profesjonalny i niepoważny. Zakładam, że celem autora było nie tyle stworzenie odrębnej terminologii, co spowodowanie atmosfery dowcipu i żartu u bardziej dociekliwych czytelników⁹.

⁹ Więcej neologizmów w zakresie metajęzyka gramatyki można odnaleźć w „podręczniku” hantecu, którego jednym z autorów jest również Aleš Marek (zob. Marek, Čech, Zajíček 2022).

W słowniczku artykuł hasłowy ma formę bardziej rozbudowaną, w porównaniu do pierwszego omówionego opracowania, co przedstawia poniższy wycinek:

Kykyrýdorf, -u (H) Kohoutovice (čtvrť v Brně)
kylna, -y, -y bč. (P) splávek (rybářský)
kysaná (H) spánek
kysat (H) spát

Oprócz prostego zestawienia – wyrazu hantecowego i odpowiednika w języku czeskim, obecne są tu wspomniane już kwalifikatory, a także – w przypadku rzeczowników – końcówka dopełniacza l.p. i mianownika l.mn. Informuje o tym również autor we *Wstępie*, dodając, że taki zapis dotyczy wszystkich rzeczowników. Z przykładu *kysaná (H) spánek* wynika jednak, że reguła ta nie jest konsekwentnie przestrzegana. Dodatkowo nie występuje tu sytuacja, w której po stronie definiendum zapisanych jest więcej, niż jeden wyraz hasłowy, co miało miejsce w poprzednio omówionej publikacji.

Materiał językowy odnotowany w słowniczku jest, podobnie jak w przypadku pierwszego, dwójakiego charakteru. Są tu zarejestrowane leksemy pospolite i własne (te znajdują się w głównej części słownika, a także zostały wydzielone na końcu w swoistym dodatku – *Brněnské místopisné názvy v hantecu*), także związki wyrazowe (te również zarejestrowane są w części głównej i dodatku – *Ustálená slovní spojení a fráze*). Słowniczek odnotowuje również dużą grupę leksyki proveniencji niemieckiej, która też nie została opatrzona dodatkowym kwalifikatorem. Tożsamego charakteru jest również zakres pól semantycznych, które odnoszą się do życia codziennego, zwykłych przedmiotów i czynności.

Próba zestawienia

Przyjmując typologię słowników zaproponowaną przez Piotra Żmigrodzkiego, oba słowniczki można zaklasyfikować do grupy

słowników jednojęzykowych, z przeznaczeniem popularnym. Są swoistym połączeniem typu słownika specjalistycznego (specjalnego) z onomastycznym, gdyż dotyczą, po pierwsze wybranych aspektów funkcjonowania wyrazów językowych, po drugie, zawierają, poza leksyką pospolitą, onimy¹⁰. Są opracowaniami w przeważającej mierze dyferencyjnymi, choć zawierającymi słownictwo ogólnoczeskie, np.: *čus* ‘ahoj, nazdar, nashledanou’, *lift* ‘výťah’, *mixovat* ‘míchat’, *špek* ‘slanina, špek, tuk, úzený bůček’, *šturm* ‘útok’¹¹.

Oba nie są przykładem słowników w ścisłym sensie, choć drugi swoją strukturą i sposobem opisu materiału empirycznego bardziej takowy przypomina. Artykuły hasłowe mają charakter bardzo ograniczony i minimalny. Ich budowa odbiega od zasad stosowanych w słownikach profesjonalnych i zawierają one błędy formalne, np. występowanie kilku wyrazów hasłowych na jednej płaszczyźnie, np. *kabela, na kabelu, kabelář*; występowanie w definiensie wyrazów definiowanych, co – jak podkreśla Żmigrodzki – wprowadza „błędne koło” (Żmigrodzki 2009, s. 87), np. *špek* ‘slanina, **špek**, tuk, úzený bůček’. Zadowolającym, w mojej ocenie, byłoby przytoczenie chociaż cytatu, co wpłynęłoby na większy obiektywizm prezentowanego materiału¹² i jakąkolwiek dokumentację. Braki egzemplifikacji są wyróżniane wśród najczęstszych usterek w tego typu słownikach. Jak pisała Zdeňka Sochová:

[...] nemenší důležitost než vlastní výklady má pro nářeční slovník exemplifikace (Sochová 1995, s. 262).

¹⁰ W grupie tej wyróżnia on m.in.: słowniki gwarowe, słowniki odmian językowych czy słowniki onomastyczne (zob. Żmigrodzki 2009, s. 23–27).

¹¹ Tożsame znaczenie leksykalne zostało potwierdzone w słownikach ogólnych języka czeskiego dostępnych na portalu Internetová jazyková příručka České Akademie Nauk (*Internetová jazyková příručka* 2024)

¹² Podobne stanowisko prezentują również polscy dialektolodzy traktujący o amatorskich słownikach gwarowych. Kąś wskazuje, że minimalny, zadowolający artykuł hasłowy powinien składać się m.in. z: hasła, definicji i cytatu (Kąś 2001, s. 123).

W obu słownikach nie wskazano źródeł, co dodatkowo, jak pokazałem, jest krytykowane nie tylko w przestrzeni internetowej przez użytkowników tych opracowań, ale i językoznawców i wyraźnie wpływa na rzetelność analizy leksykograficznej. Już w 1924 r. Bohuslav Havránek w wytycznych prac dialektologicznych pisał:

[...] hlavní váha se kladé na kvalitu materiálu, jeho přesnou lokalizaci, [...] doklady a ukázky skutečně živé řeči (B. Havránek; cyt. za: Sochová 1995, s. 250).

Przedstawione argumenty stawiają lingwistę przed odniesieniem się do jednej z ważniejszych w leksykografii kategorii – obiektywizmu. Zagadnienie to jest traktowane przez specjalistów w tej dziedzinie w różny sposób. Žmigrodzki pisze, że powinien on być „najważniejszym drogowskazem współczesnego leksykografa, za którym powinien on podążać bez względu na pojawiające się – również współcześnie – trudności i rozmaite przeszkody” (Žmigrodzki 2008, s. 78), natomiast Mirosław Bańko uważa obiektywizm za „cechę skalarną, czyli stopniowalną, a przy tym względną” i dodaje, że nie jest on w pełni osiągalny (Bańko 2021, s. 24, 26). W przypadku omawianych słowników kategoria ta jest nadto względna z co najmniej kilku powodów. Wybór haseł i ich definiowanie polegał na przeniesieniu wcześniej rejestrowanych jednostek z innych dostępnych opracowań i uzupełnieniu ich o leksemy nowe, nierejestrowane wcześniej, wątpliwe pod względem prawdziwości i proveniencji. Jest to zjawisko często występujące w amatorskich opracowaniach gwarowych i socjolektalnych. Karaś wskazywała: „kreatywność użytkowników gwar w zakresie leksyki jest ogromna” (Karaś 2023, s. 180), co potwierdza się w tym przypadku. Autorzy słowników nie kierowali się rzetelnością i próbą obiektywizacji, a polegali wyłącznie na własnej intuicji¹³. Subiektywnego charakteru nie są wyłącznie omówione słowniczki, ale i prace wcześniejsze (por. s. 1).

¹³ Jest to zjawisko powszechne. Pisał o tym m.in. Tadeusz Piotrowski: „Można chyba powiedzieć, że decyzje leksykografów odnośnie do włączania jednostek do słowników nie są oparte o mniej lub bardziej obiektywne kryteria, jak np. występowanie danego wyrazu w tekstach, ale są one wynikiem raczej przeświadczenia le-

Konkluzja

Przedstawiona analiza dwóch słowników hantecu pozwala sformułować kilka ogólnych wniosków. Najważniejszym w oglądzie leksykograficznym jest fakt, że są one przykładem opracowań bardzo subiektywnych, o wyraźnym nienaukowym i nieprofesjonalnym charakterze. Można by pokusić się o zaklasyfikowanie ich jako przykładów antysłowników, które Bańko określa jako „intencjonalnie i ostentacyjnie nieobiektywne” (Bańko 2021, s. 10). Należy mieć jednak na uwadze, że starają się one pełnić funkcję nadrzędną słownika w ścisłym sensie – informacyjną, co wynika m.in. z funkcji wskazywanych przez autorów i wyklucza fakt takiej klasyfikacji.

Odnotowany materiał językowy, który został w większości powielony z innych źródeł historycznych, ma wyraźnie regionalny charakter. Nie wynika to wyłącznie z rejestracji leksyki pospolitej hantecu, a jego wartością dodaną jest zwłaszcza część onimiczna (przede wszystkim nieoficjalne urbanonimy) o wyraźnym regionalnym charakterze. To właśnie nieoficjalne urbanonimy obok dialektu miejskiego Brna i hantecu stanowią środek kreujący językowo-kulturowy obraz miasta i jego mieszkańców (Juszczak 2021, s. 144–145). Warto dodać, że drugi ze słowników zawiera leksykę nowszą (od 2. połowy XX w.), co stanowi poniekąd uzupełnienie wcześniejszych opracowań, choć dyskusyjna wydaje się ich autentyczność.

Asumptem do ich powstania były w mojej ocenie dwie kwestie. Pierwszą z nich jest poczucie misji autorów, którzy niewątpliwie są pasjonatami hantecu. Potwierdzeniem tego są również ich inne publikacje – różnego rodzaju opowiadania i felietony zapisane tym socjolektem. Drugą stanowią kwestie marketingowe i finansowe. Te drugie się sprawdzają, o czym świadczą kolejne wydania książek. Należy jednak podkreślić ich wartość dodaną, gdyż dzięki nim dochodzi do

ksykografów co do ważności danych jednostek leksykalnych. Innymi słowy, leksykografowie dobierają hasła na podstawie prawdopodobieństwa subiektywnego wyrazów, na podstawie swojej intuicji, nie zaś prawdopodobieństwa obiektywnego” (Piotrowski 2001, s. 119).

swoistego ożywienia językowej materii hantecu, przez co staje się on dostępny szerszemu gronu użytkowników. Nie można tego oczekiwać po opracowaniu Nováčka (ze względu na dostępność i małe rozpowszechnienie), czy *Slovníku nespisovné češtiny*, który jednak odnosi się do całej materii czeszczyzny nieletterackiej.

Niewątpliwie omówione słowniczk i inne, choć tylko wspomniane opracowania hantecu (opowiadania itp.), mają swoje przełożenie na kreowanie odrębności Brna i rozpowszechnianie kojarzonego z nim właśnie hantecu, a także na autopromocję regionu, podkreślając regionalizm i tożsamość. Odnosząc się do pytań postawionych na początku artykułu można potwierdzić fakt, że omówione słowniczk i stanowią element, w którym materializuje się istota „brneńskości”.

Bibliografia

- Bańko M., 2021, *Z historii antyleksykografii*, 2 wyd., Warszawa.
- Dvorník P., Kopřiva P., 2013, *Velký slovník hantecu*, Brno.
- Fałowski P., 2007, *Współczesny »brněnski hantec« w opowiadaniach Leoša Tomaná*, „Bohemistyka”, nr 1, s. 57–69.
- Goláňová H., 2019, *Nářeční lexikografie aneb Složitá cesta od oblastních slovníků po celonárodní nářeční slovník*, [w:] *Jak se piší slovníky aneb Lexikografie pro každého*, red. M. Lišková, M. Šemelík, Praha, s. 203–221.
- Hugo J. (red.), 2009, *Slovník nespisovné češtiny*, 3 wyd., Praha.
- Juszczak B., 2021, *Językowo-kulturowy obraz przestrzeni miejskiej. Polsko-czesko-rosyjskie diachroniczne studium konfrontatywne*, Wrocław.
- Karaś H., 2010, *Polskie słowniki gwarowe – dzieje, typologia, metody opracowania*, „Poradnik Językowy”, nr 4, s. 74–104.
- Karaś H., 2023, *Rola słowników opracowanych przez autochtonów w dokumentacji leksyki gwarowej*, „LingVaria”, nr XVIII (2 (36)), s. 179–193.
- Kąś J., 2001, *Amatorski słownik gwarowy. Podstawy tworzenia słownika gwarowego*, [w:] *Polszczyzna jest zobowiązaniem, a dla niektórych pasją. Tom prac ofiarowanych prof. dr hab. Barbarze Falińskiej w 90. rocznicę urodzin*, red. J. Porayski-Pomsta, K. Sobolewska, Warszawa, s. 117–129.
- Krčmová M., 1995, *Hantýrka jako jazykový reprezentant města*, [w:] *Sborník přednášek z 5. konference o slangu a argotu v Plzni, Plzeň*, s. 48–52.
- Krčmová M., 2000, *Nad mluvou města Brna* [w:] *Mesto a jeho jazyk*, red. S. Ondrejovič, Bratislava, s. 67–73.
- Marek A., 2023, *Extra betátná veksľichla: Podrobný slovník hantecu*, Tišnov.
- Marek A., Čech P., Zajíček, S., 2022, *Hantec snadno a rychle*, Tišnov.

- Osowski B., 2013, *Germanizmy leksykalne w gwarze miejskiej Poznania i brneńskim hantecu*, „Slavia Occidentalis”, nr 70/1, s. 101–114.
- Osowski B., 2014, *Człowiek w świetle germanizmów w brneńskim hantecu i gwarze miejskiej Poznania*, „Bohemistyka”, nr 3, s. 216–240.
- Piotrowski T., 2001, *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa.
- Sochová Z., 1995, *Nářeční lexikografie*, [w:] *Manuál lexikografie*, red. F. Čermák, R. Blatná, Praha, s. 249–264.
- Štenclová A., 2024, *Kratke Zobaky*, Ostrava.
- Utěšený S., 1989, *Od plotny k hantecu: Arealogické poznámky k vývoji podloží brněnské lidové mluvy*, [w:] *Sborník přednášek ze IV. konference slangu a argotu v Plzni, Plzeň*, s. 355–370.
- Wierzbę W., 2011, *Kieszonkowy słownik gwary poznańskiej*, Poznań.
- Záruba D., 2007, *Ostravský slovník*, Ostrava.
- Żmigrodzki P., 2008, *Słowo – słownik – rzeczywistość. Z problemów leksykografii i metaleksykografii*, Kraków.
- Żmigrodzki P., 2009, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, 3 wyd., Katowice.

Netografia

- Velký slovník Hantecu – kniha*, 2024. Online: <https://www.databazeknih.cz/knihy/velky-slovník-hantecu-182256> [dostęp: 06.09.2024].
- Internetová jazyková příručka*, 2024. Online: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=šturm> [dostęp: 11.09.2024].

ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Milan HRDLIČKA

Západočeská univerzita v Plzni

DOI: 10.14746/bo.2024.4.8

Já na to dlabu!

Keywords: current spoken language, unfinished phrase, expressivity, ellipsis, vulgarism, euphemism, silence, speech taboos, speech etiquette, forming words, derivation, substitution

Klíčová slova: běžně mluvená čeština, nedořikávání, expresivita, elipsa, vulgarismus, eufemismus, mlčení, řečové tabu, řečová etiketa, tvoření slov, odvozování, substituce

Abstract

The article presents selected and frequent cases in everyday communication when various reasons (inconvenient statements, social taboos, excessive expressivity) force a speaker not to use the direct designation of a real phenomenon. In respect to other participants in communication he uses an euphemism (*He passed away instead of He died*), various forms of lexical substitution (*I don't give a damn for it!*, *I'll go nuts!*) and the deformation of a pejorative expression (*I fly into a rage!*), he does not finish a phrase (*I don't give a.../shit/*) or leaves out some expression (*I'll smack.../you on the chops/*).

Článek přibližuje vybrané, hojně užívané případy v každodenní komunikaci, v nichž mluvčí z různých důvodů (nevhodnost vyjádření, společenské tabu, přílišná expresivita výrazu aj.) nevolí přímé pojmenování dotyčné skutečnosti. Nahrazuje jej s ohledem na ostatní účastníky komunikace mimo jiné vyjádřením eufemistickým (*zemřel – odešel; není již mezi námi* aj.), nebo různými způsoby (zejména lexikální) substituce (*Já na to kašlu / dlabu / pečů* aj.; *Já se z toho posměju; Ty krásó!*), deformací pejorativního vyjádření (*To mě sejři; Ty vado!*), popř. nedořečením (*Já se na to vyto...; On se z toho snad poto...*) či vynecháním (elipsou) příslušného výrazu (*Já ti jednu...*).

Možnosti řečového vyjádření expresivity, a to jak kladně, tak i záporně laděné, jsou v češtině, podobně jako v jiných jazycích, četné a různorodé, co do intenzity poměrně detailně odstupňované. Ztvárnění expresivity se ve výpovědích může (vedle roviny zvukové, tu z prostorových důvodů pomineme) zřetelným způsobem projevo-

vat (A) jednak na rovině mluvnické, (B) jednak také v plánu lexikálním. V řečové komunikaci se ovšem gramatické prostředky a citově zabarvená slovní zásoba často vyskytují ve vzájemné součinnosti a funkční provázanosti.

Ad A. Je známou skutečností, že se citové rozpoložení mluvčího může odrážet ve výrazové expresivitě výpovědi, v její aktualizaci, resp. v ozvláštnění její struktury, srov. *Nikdy se sem už nevrátím!* x *Nikdy, nikdy se sem už nevrátím!* Jindy se může jednat o řečové uplatnění formy v jiné, pro ni nezvyklé komunikační roli (funkci), srov. rozdíl mezi výpověďmi *Tady si sedni a napiš mu!* x *Tady si sedneš a napíšeš mu!* apod.

Působením nejrůznějších emocí dochází rovněž (k nezáměrnému) porušování pravidelné (nebo obvyklé) stavby výpovědi – jde o citově motivované opakování, o kladení pauz (*Já... já... já to opravdu nevěděl...*), o dramatické přerušování výpovědi (*Ale já vám tady přeče... - Poslyšte, ne. Prosim vás, to ne! ...*), o hromadění nevětných výpovědí (*Katastrofa! Hotová katastrofa! Tohle udělat!...*), a další, blíže viz M. Čechová a kol. 2011, s. 277n. V komunikaci býváme rovněž svědky osamostatňování větného členu (*Moře, to miloval nade vše*), inverze aktuálního členění výpovědi (*Do Brna přeče jedeme!*) a dalších osvědčených postupů.

Ad B. Z obdobných příčin a s obdobným záměrem se v řečové komunikaci explicitně užívá i mnohých prvků z roviny lexikální. Co se lexému s expresivním příznakem týče, vyčleňují se obvykle pojmenování kladná (pojmenování zdrobnělá a domácká – *dědeček, Jeníček*, jména lichotivá – *tetinka, dívenka* aj.) a lexikální jednotky s polaritou opačnou (jde o nejrůznější výrazivo povahy posměšné, zhrubělé, hanlivé až vulgární, např. *doktůrek, babizna, dědek, fotr, sráč* aj.), blíže M. Čechová a kol. 2011, s. 117n.

V komunikaci se často stává, že se v ní z nejrůznějších příčin (tabuové téma, jiné důvody společenské povahy, riziko zmínění nežádoucích, nelibých jevů, přílišná expresivita či možné trapné vyznění sdělení aj.) od explicitního vyjádření ustupuje a volí se prostředky odlišné, mnohdy zjemňující.

Mezi nejužívanější patří hojně eufemismy (kupř. místo výrazů o *úmrtí* se užije zmírňujících vyjádření, jako např. *opustil nás, odešel navždy, zesnul, skonol, dotlouklo jeho srdce* aj.); společensky obtížně přijatelný výraz *tlustý* se zpravidla nahrazuje eufemistickými lexémy *silný, plnoštíhlý, korpulentní*; adjektivum *chudý* bývá substituováno výrazem *sociálně potřebný*, srov. rovněž *slepý* vs. *nevidomý, hluchý* vs. *neslyšící* atd. Z obdobných příčin se také uplatňuje tzv. litotes, čili „zjemňující“ užití antonym, srov. *dopadl špatně – nedopadl nejlépe, je nemocný – není zdrav, lže – nemluví pravdu, je podnapilý – je společensky unavený* aj. (blíže M. Čechová a kol. 2011, M. Hrdlička 2022 aj.).

Nezastupitelné místo má v řečové komunikaci specifický postup, totiž mlčení (srov. sousloví *výmluvné mlčení*), tedy ticho, pauza, odmlka, zkrátka explicitní verbální „nekomunikace“ (blíže viz I. Vaňková 1996), a také některé frekventované

řečové jevy, které mu jsou svou podstatou a povahou blízké. Máme v této souvislosti na mysli především elipsu,¹ popř. i apoziopze.²

S elipsou, v tuzemské odborné literatuře dostatečně popsanou, se v emotivně laděných výpovědích setkáváme velmi často. Zastavíme se proto pouze u jednoho zajímavého variantního případu. V eliptické výpovědi *Já ti jednu...*! je vynechán společensky problémový (nevhodný) výraz typu *vrazím / vlepím / ubalím / fláknu* (nepochybně tím bývá míněn *políček*, resp. *facka*). Neméně častá je však i alternativa se substitučním výrazem *to – Já ti jednu to...*! Onen zástupný výraz *to*³ se nadto může v různých kontextech prostřednictvím některých prefixů verbalizovat a následně fungovat jako autonomní prefigované verbum: *Já se na to vyto* (vykašlu, vyfláknu, vybodnu, vykvajznu aj.) – *vytentovat se na něco, na někoho; On se z toho málem poto* (podělal aj.) – *potentovat se z něčeho, z někoho* apod.

Jindy se z výše uvedených důvodů užívá ještě jiných jazykových prostředků – opisů, dalších substitucí, deformací⁴ apod. Zmíníme pro ilustraci alespoň několik ukázek.

V názvu příspěvku figuruje (dnes už poněkud ustupující) vyjádření *Já na to dlabu*, které je synonymem mírnějšího *Já na to kašlu* i ostřejšího *Já na to peču*, *Já na to hážu bobek*. Do téže množiny se pak řadí velmi expresivní (vyloženě vulgární) *Já na to prdím*, *Já na to seru* apod. Je zajímavé, že v některých případech, dost možná pro naznačení bezprostřední souvislosti obou vyjádření, si dotýčný substituční výraz ponechává totožnou počáteční hlásku. Namísto vulgárního (*Jdi*) *do prdele!* se setkáváme (*Jdi*) *do prčic!*,⁵ *do prkvančic!*, srov. i zaklení *do prkýnka dubovýho!* Podstatně umírněnější spojení *To mě sejří* nezřídka nahrazuje vulgární *To mě sere*, nevhodné vyjádření *Já se z toho poseru* má v současné řečové praxi hojně užívanou paralelu *Já se z toho posměju, picnu* atd.

Je jisté a pochopitelné, že oblast pejorativně, až vulgárně laděných expresivních výrazů nepatří do centra pozornosti. Na druhou stranu ji však podle našeho soudu

¹ Elipsa se vymezuje jako „nevyjádření toho, co by v úplné výpovědi vyjádřeno být mohlo a co její struktura předpokládá, ale z důvodu neopakování (textová elipsa) nebo z důvodu výrazové úspory v určité situaci (situační elipsa) se nevysloví nebo nenapíše“ (M. Čechová a kol. 2011, s. 282)

² Viz následující definici: „Porušením normálního vyjádření je apoziopze, nedokončení věty (z různých důvodů, např. proto, že mluvčí neví, jak větu dokončit, nebo nemá už příležitost ji dokončit...)“ (M. Čechová a kol. 2011, s. 300, viz i J. Porák 1956). Apoziopze však bývá i záměrná, naznačuje v takovém případě více možností pokračování.

³ Jeho řečové uplatnění je ovšem ještě širší. Užívá se v případech, kdy si mluvčí nemůže na něco vzpomenout, pro usnadnění komunikace atd.: *Kam já jsem to jenom to? Podej mi takový to... no přece to!*, *Jak se to jenom to... řekne...*; srov. i výraz *tentononc*.

⁴ Srov. časté *Ty vado!* (původně *hovoď*), *Ty kráso!* (namísto pravděpodobného *Ty krávo!*) aj.

⁵ Nemusí to však být pravidlem, srov. neméně časté *Jdi do háje*, *Jdi do řiti* (hlavně na Moravě) aj.

nelze zcela přehlížet, ignorovat ani ji tabuizovat. Ostatně o nemalé pozornosti věnované této „neprestížní“ slovní zásobě současné češtiny svědčí nemálo odborných lexikologických prací z doby nedávné (viz např. Ouředník 1992; Suk 1993; Sochová, Poštolková 1993 aj.) i ze současnosti.

Literatura

- Čechová M. a kol., 2011, *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
Hrdlička M. 2022, *Nebyla šťastná, nebo byla nešťastná?* „Bohemistika“, 22, č. 3, s. 476–477.
Ouředník P. 1992, *Šmírbuch jazyka českého. Slovník nekonvenční češtiny*. Praha: Ivo Železný.
Porák J., 1956, *Aposiopese v současné češtině*, „Slovo a slovesnost“, 17, č. 3, s. 132–139.
Sochová Z., Poštolková B., 1994, *Co v slovnících nenajdete*. Praha: Portál.
Suk J., 1993, *Několik slangových slovníků*. Praha: Inverze.
Vaňková I., 1996, *Mlčení & řeč*. Praha: Institut sociálních vztahů.

Grażyna BALOWSKA
Uniwersytet Opolski

DOI: 10.14746/bo.2024.4.9

Seria wydawnicza Bohemica Posnaniensia

Od kilkunastu już lat na polskim rynku wydawniczym gości seria Bohemica Posnaniensia. Wydawcą serii jest Zakład Języków i Literatur Zachodniosłowiańskich Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, a jej pomysłodawcą i redaktorem jest Mieczysław Balowski. Głównym celem powyższej serii jest publikacja prac z zakresu bohemistyki filologicznej autorów poznańskich, ale nie tylko. Wydawane są również prace zwarte innych autorów polskich oraz zagranicznych. Warto podkreślić, że niedawno w ramach serii ukazała się już trzyczesta publikacja bohemistyczna (por. wykaz poniżej).

Seria wydawnicza Bohemica Posnaniensia obejmuje trzy podserie:

1. Commentationes – oryginalne prace naukowe,
2. Translatologica – przekłady literatury czeskiej,
3. Libri manuales – publikacje dydaktyczne do nauki języka i literatury czeskiej oraz bohemistycznych nauk pomocniczych.

Najliczniej reprezentowana jest podseria Commentationes, prezentująca oryginalne prace badawcze zarówno z zakresu językoznawstwa, jak i literaturoznawstwa, często z wykorzystaniem szerszego kontekstu społeczno-kulturowego i historycznego. Z jednej strony są to monografie wieloautorskie – opracowania tematyczne, z drugiej zaś publikacje autorskie.

Wieloautorskie monografie są spójnymi tematycznie opracowaniami naukowymi prezentującymi wyniki wielopłaszczyznowych eksploracji wiodącego tematu, prowadzonych przez międzynarodowe zespoły badaczy. Autorzy, wykorzystując różne perspektywy badawcze, pochylają się nad istotnymi i aktualnymi zagadnieniami ważnymi dla współczesnego człowieka i nad ich odzwierciedleniem zarówno w języku, jak i w literaturze czeskiej. Pierwszą publikacją o tym charakterze, która ukazała się w omawianej serii wydawniczej, jest monografia pt. *Odbicie ważnych wydarzeń historycznych w języku i w literaturze czeskiej* (2010). Ukazuje ona wzajemne relacje między rzeczywistością historyczną a językiem i literaturą. Na podstawie analizy wy-

branych zjawisk językowych i tekstów literackich badacze charakteryzują wpływ historycznych momentów o przełomowym znaczeniu na rozwój czeszczyzny począwszy od doby staroczeskiej po współczesność. Szczegółowemu oglądowi poddane zostało m.in. słownictwo i frazeologia różnych stylów i odmian wraz z leksyką zapożyczoną oraz zagadnienie tradycji historycznej, jak też obecność mitów i mistyfikacji w literaturze czeskiej.

Dalszą pozycją wśród prac wieloautorskich jest monografia pt. *Na styku kultury polskiej i czeskiej: dziedzictwo, kontynuacje, inspiracje* (2011). Jest to publikacja o charakterze interdyscyplinarnym, obejmuje studia z zakresu językoznawstwa, literaturoznawstwa i bibliotekoznawstwa, wiele z nich poświęconych jest także zagadnieniom kulturowym i historycznym. Jej aspekt porównawczy obejmuje charakterystykę wzajemnych polsko-czeskich kontaktów i wpływów językowo-kulturowych w ramach dwu etnosów posiadających wspólne korzenie plemienne, co na przestrzeni wieków generowało (i nadal generuje) sytuacje ułatwiające wzajemne relacje zarówno zgodne, jak też konfliktowe między obiema wspólnotami etnicznymi.

Jednym z fundamentalnych problemów społeczno-kulturowych, obecnym na przestrzeni wieków w większości społeczeństw, jest konflikt międzypokoleniowy. Z tematyzacją tego zagadnienia spotykamy się w kolejnej w porządku chronologicznym publikacji pt. *Konflikt pokoleń a różnice cywilizacyjne w języku i w literaturze czeskiej* (2012). Prezentowane są tu różne ujęcia relacji między pokoleniami, podkreśla się jednak zgodnie, że konflikt generacyjny jest zjawiskiem nieuniknionym i kluczowym dla rozwoju społeczeństwa, jest równocześnie odwiecznym problemem ludzkości, zmieniającym rzeczywistość. Powyższa monografia dostarcza na to wielu przykładów: od buntu młodego pokolenia jako motoru rozwoju literatury czeskiej i jego wkładu w kształtowanie nowych motywów i prądów literackich po zmiany pokoleniowe przyczyniające się do rozwoju czeszczyzny w różnych jej wymiarach: odmianach i stylach, szczególnie widocznych na płaszczyźnie leksykalnej.

Innym ważkim tematem, który rozważany jest przez zespół badaczy w dalszej monografii pt. *Doświadczenie codzienności w języku i w literaturze czeskiej* (2015), jest codzienność jako przestrzeń doświadczania świata we wszystkich jego wymiarach i aspektach, w ujęciu zarówno jednostkowym, jak też społecznym. Mamy tu zatem reprezentowane analizy dotyczące sposobów przeżywania codzienności i ich literackich kreacji, mamy także obrazy życia jednostki i społeczności utrwalone w literaturze i w języku w perspektywie historycznej i współczesnej czy przejawy codzienności na płaszczyźnie morfologicznej, syntaktycznej i leksykalnej czeszczyzny. Warto podkreślić, że w powyższych badaniach czeszczyzny zaznaczona jest także niezwykle istotna z perspektywy współczesnego użytkownika tego języka kwestia charakteru komunikacji codziennej, a przede wszystkim specyfiki czeskiej sytuacji językowej, czyli dyglosji.

Interesujące rozważania odnajdujemy także w publikacji o wymownym tytule *Chaos i ład w języku i literaturze czeskiej* (2016). Autorzy wychodzą od antycznej refleksji filozoficznej na temat chaosu i ładu jako dwu antynomicznych pojęć: opozycja CHAOS – ŁAD, obejmująca dwa obszary, które nieustannie podlegają konfrontacji i są w ciągłym ruchu, stanowi główną przyczynę rozwoju. Zwracają jednak również uwagę na rozwój myśli w tej dziedzinie i podkreślają, że ład i chaos rozumiane są też jako tylko pozornie przeciwstawne pojęcia. Harmonia bowiem i jej brak stanowią dwa obszary wzajemnie się przenikające i tworzące układ komplementarny. W swojej warstwie analitycznej i eksplikacyjnej monografia dotyka takich zagadnień, jak chaos i ład jako elementy dzieła literackiego egzemplifikowane głównie przykładami tekstów współczesnych autorów, chaos i ład jako elementy organizujące różne typy tekstów reprezentujących różne dyskursy, m.in. popularno-naukowy, publicystyczny czy internetowy oraz przejawy chaosu i ładu w systemie gramatycznym i leksykalnym czeszczyzny.

Kolejną monografią, poruszającą zasadniczy dla funkcjonowania człowieka w społeczeństwie problem tożsamości, jest publikacja pt. *Obcy czy inny w języku i w literaturze czeskiej* (2018). Punktem wyjścia rozważań jest opozycja komplementarna SWÓJ – OBCY lub SWÓJ – OBCY/INNY, gdzie obcy i inny traktowane są synonimicznie, bądź triada SWÓJ – OBCY – INNY. Monografia prezentuje wieloaspektowe ujęcie kategorii OBCY i INNY. W ramach opozycji komplementarnej OBCY/INNY jest bądź tajemnicą, „nieodgadnionym”, bądź wrogiem i zagrożeniem naruszającym określony porządek społeczno-kulturowy, w konsekwencji czego jest stygmatyzowany. W ramach triady zaś INNY nie jest obcym, nie posiada więc negatywnych konotacji ‘wrogości’. Autorzy koncentrują się zatem na przedstawieniu różnych aspektów obcości i inności w różnorodnych typach tekstów literackich, definiują także obcość i inność jako zjawiska językowe uwarunkowane systemowo, społecznie i kulturowo, np. wpływy obce czy wariantowość, które występują na wszystkich płaszczyznach czeszczyzny oraz w ortografii.

Tytułowe zagadnienie następnej monografii, *Konwencja i kreacja w języku i literaturze czeskiej* (2020), zostało potraktowane przez zespół badaczy stosunkowo szeroko. Z jednej bowiem strony autorzy prowadzą rozważania teoretyczne, które porządkują funkcjonujące w obszarach literaturoznawstwa i językoznawstwa rozumienie pojęć *konwencja* i *kreacja*, łącząc konwencję z tradycją, kreację zaś z innowacjami/wariantowością. Z drugiej zaś strony podejmują analizy przejawów konwencjonalności i kreatywności oraz ich funkcji w tekstach literatury czeskiej, jak też w systemie gramatycznym i leksykalnym czeszczyzny, odwołując się do różnych dyskursów i sytuacji komunikacyjnych. Wśród tematów literaturoznawczych, oprócz poruszanej problematyki inspiracji teatralnych i filmowych, interesująco zaprezentowano także nowe odczytanie periodyzacji dziejów literatury czeskiej na przykładzie doby humanizmu czy też zagadnienie folkloru jako odkrywanego na nowo źródła

kreatywności w najnowszej twórczości powieściowej. Natomiast analizy językoznawcze koncentrują się m.in. na charakterystyce wariantowości morfologicznej oraz opisie innowacji składniowych – także w odniesieniu do zjawiska puryzmu. Wiele miejsca poświęcono również konwencjonalności i kreatywności leksykalnej zarówno w ujęciu synchronicznym, jak też diachronicznym. Podjęto też interesujące i aktualne zagadnienie indywidualnego aspektu komunikacji w dyskursie medialnym.

Grupę monografii wieloautorskich, które do tej pory ukazały się w podserii *Commentationes*, zamyka pozycja pt. *Sytuacje graniczne w języku i literaturze czeskiej* (2023). Publikacja dotyka ważnego społecznie problemu zachowań jednostki i społeczności w skrajnych sytuacjach egzystencjalnych. Stanowi ona reakcję środowiska naukowego m.in. na aktualny i palący problem pandemii COVID-19, która od początku 2020 roku przetaczała się przez Europę, w tym przez Czechy i Polskę¹. Zespół badaczy podejmuje wielowątkowe rozważania, dla których punktem wyjścia jest Jaspersowskie rozumienie *sytuacji granicznych* jako splotu negatywnych przypadków ludzkiej egzystencji, niemożliwych do uniknięcia, ale możliwych do pokonania, ponieważ zmuszają one człowieka do poszukiwania rozwiązań. Autorzy pochyłają się nad takimi doświadczeniami egzystencjalnymi, jak choroba, walka, wojna czy śmierć, poddając bliższemu oglądowi w perspektywie literackiej, lingwistycznej i kulturowej zachowania człowieka wobec ich dramatu, sposoby przechodzenia przez nie i odkrywanie przez jednostkę sensu egzystencji.

Wśród monografii wieloautorskich znajdują się jeszcze dwie wyjątkowe pozycje, wydane wcześniej niż powyższa monografia, które wymagają osobnego omówienia. Są to publikacje *Václav Havel. Człowiek – pisarz – filozof – polityk* (2014) oraz *Kody i antykody twórczości Václava Havla* (2022). Obie monografie są świadectwem niesłabnącego zainteresowania badaczy polskich i czeskich życiem i twórczością Václava Havla – wybitnego pisarza, poety, dramaturga, dysydenta i prezydenta Republiki Czeskiej. Wielowymiarowość jego życia oddają wieloaspektowe rozważania autorów obu publikacji dotyczące bogatej spuścizny piśmienniczej Václava Havla, jego myśli filozoficznej i politycznej, poezji eksperymentalnej oraz dorobku dramaturgii i eseistyki, niekiedy na nowo odczytanej. Autorzy podejmują także zagadnienie recepcji nie tylko jego znanych w świecie tekstów literackich, ale także jego wypowiedzi publicystycznych, jak również przekładów jego twórczości głównie na język polski i angielski.

Drugą grupę w podserii *Commentationes* stanowią monografie autorskie, przybliżające odbiorcom indywidualne badania naukowe prowadzone przez polskich i czeskich bohemistów – literaturoznawców i językoznawców. Są to głównie prace

¹ Więcej na ten temat w publikacji G. Balowskiej *Badania bohemistyczne inspirowane filozofią egzystencji Karla Jaspersa* (Balowska 2024).

polskojęzyczne, ale reprezentowane są tu także publikacje czeskojęzyczne. Badacze, podejmujący problematykę literaturoznawczą, koncentrują się zarówno na wybranych zagadnieniach teoretyczno-metodologicznych, jak i na szczegółowych analizach jednostkowych przypadków. Z szerokiej perspektywy regionalnej patrzy na literaturę česką Svatava Urbanová w monografii *Współrzędne czasu i miejsc* (2016), poświęcając wiele miejsca przestrzeni, toposowi miejsca i pamięci kulturowej w wybranych dziełach literatury czeskiej. Rozprawa zaś Agaty Firlej, *Czarny kruk. O Janie Skácelu i jego poezji* (2010) poświęcona jest twórczości mało znanego w Polsce czeskiego poety drugiej połowy XX wieku, Jana Skácela, wzbogacając tym samym polską recepcję czeskiej literatury współczesnej. W podobny nurt wpisuje się monografia Urszuli Kowalskiej »*Pan śpiewak, świat widzi ponuro...*« *Słowiański bard, popularny tekściarz czy ponadczasowy poeta? O twórczości Karla Kryla i Jacka Kaczmarskiego* (2016), w której autorka rozważa w ujęciu konfrontatywnym twórczość obu przedstawicieli współczesnej literatury – bardów i poetów – stanowiących fenomen współczesnej poezji śpiewanej odpowiednio w Czechach i w Polsce. Inny charakter natomiast ma publikacja Pavla Nováka, *ARS MUSICA IN MONUMENTIS LITTERARUM. Studie z literární-hudební intermediality* (2022). Autor bowiem prowadzi rozważania z pogranicza muzykologii i historii literatury, wskazując na rolę muzyki i inspiracje muzyczne w tekstach literackich. W tej grupie monografii naukowych należy wymienić jeszcze pracę Joanny Brodniewicz, *Czeski Kościół katolicki w zsekularyzowanym społeczeństwie* (2016), omawiającą w ujęciu społeczno-kulturowym i historycznym sposób funkcjonowania czeskiego Kościoła katolickiego.

Na kolejną grupę monografii autorskich w podserii Commentationes składają się publikacje lingwistyczne, w których przedmiotem analizy jest język czeski zarówno w ujęciu synchronicznym, jak i diachronicznym, a także porównawczym polsko-czeskim i czesko-polskim. Zarysowują się tu głównie cztery linie tematyczne: stratyfikacja czeszczyzny, obraz świata w języku czeskim, komparatystyka językoznawcza czesko-polska i glottodydaktyka. Jedną z takich publikacji jest praca Jaroslava Hubáčka *Kapitoly o sociolektach a sociolektologii* (2012), mieszcząca się w nurcie współczesnej socjolingwistyki i prezentująca teoretyczno-metodologiczne refleksje na temat klasyfikacji i funkcjonowania współczesnych czeskich socjolektów, co badacz bogato egzemplifikuje za pomocą odpowiednio dobranych leksykalnych środków językowych. Zagadnieniom leksykalnym poświęcona jest także monografia Grażyny Balowskiej *Światy ukryte w słowach. Z zagadnień semantyki leksykalnej w czeszczyźnie* (2023). Autorka prezentuje tu sposoby myślenia o otaczającym świecie utrwalone w słownictwie współczesnego języka czeskiego. Analizie poddaje także teksty kultury, jak powieść, utwory poetyckie, małe formy literatury anonimowej – dowcipy oraz teksty reprezentujące dyskurs internetowy, i odtwarza na ich podstawie fragmenty obrazu świata: płci, przyrody, barw oraz wroga. Językowy obraz świata utrwalony w języku czeskim jest też przedmiotem kolejnej rozprawy *Obraz świata*

w *czeskich frazeologizmach (wybrane zagadnienia)* (2018) Mieczysława Balowskiego. Badacz koncentruje się tu na analizie wybranych obszarów zasobu frazeologicznego współczesnej czeszczyzny. Wychodząc od solidnej podbudowy teoretycznej, wyjaśniającą česką koncepcję frazeologii m.in. w ujęciu Františka Čermáka, autor rekonstruuje obraz takich pojęć uniwersalnych, jak czas i prawda, a także obraz kobiety i mężczyzny, bada również funkcjonowanie frazeologii w wybranych aspektach literatury i glottodydaktyki.

Kilka monografii naukowych z omawianej grupy ma charakter porównawczy. Należy do nich między innymi publikacja Romana Sliwki, *Perswazyjny aspekt morfologii na przykładzie polskiej i czeskiej reklamy* (2016). Autor porusza tu aktualne zagadnienie perswazji językowej we współczesnej reklamie, skupiając się na analizie środków morfologicznych i ich skuteczności w nakłanianych działaniach werbalnych nadawcy reklam. Aspekt diachroniczny zaś wzajemnych wpływów i kontaktów językowych polsko-czeskich prezentuje publikacja Władysława Nehringa *Wpływ języka i literatury staroczeskiej na język i literaturę staropolską* (2017). Warto zaznaczyć, że jest ona wyjątkową pozycją w serii Bohemica Posnaniensia. Chodzi bowiem o edycję tekstów – czterech obszernych studiów Władysława Nehringa, wybitnego polskiego językoznawcy i slawisty, dotyczących wpływu czeszczyzny na język najważniejszych polskich zabytków piśmiennictwa doby staropolskiej: *Bogurodzicy*, *Psalterza floriańskiego*, *Psalterza puławskiego* i *Biblii królowej Zofii*. Teksty te zostały opublikowane w czasopiśmie „Archiv für slavische Sprache” w latach 1876–1882 i pozostawały dotąd jedynie w wersji niemieckojęzycznej. Przetłumaczył je na język polski Janusz Siatkowski, a do druku przygotował, posłowiem i indeksami opatrzył Mieczysław Balowski. Dzięki zatem staraniom obu edytorów artykuły te weszły w polski obieg czytelniczy, służąc między innymi do slawistycznych badań porównawczych. Oddziaływanie języka czeskiego na polszczyznę omawia także Alina Zimna w monografii *Nazwiska mieszkańców Raciborza* (2020), wykazując wpływy czeszczyzny na polski system antroponimiczny, szczególnie widoczne na terenach pogranicznych z natury wieloetnicznych.

Ostatnią publikacją lingwistyczną, jaka do tej pory ukazała się w omawianej podserii, jest monografia pt. *Vy to všechno slyšíte? A rozumíte tomu? Univerzália a specifika poslechu s porozuměním* (2023) Jitki Bieleń. Autorka prezentuje w perspektywie interdyscyplinarnej badania nad zasadniczą sprawnością receptywną w procesie nauczania języka czeskiego jako obcego. Analizując sprawność słuchania ze zrozumieniem, diagnozuje przyczyny niezrozumienia słyszanego tekstu i wskazuje sposoby przeciwdziałania temu zjawisku.

Kolejną podserią omawianej serii wydawniczej Bohemica Posnaniensia jest Translatologica, która obejmuje tłumaczenia dzieł literatury czeskiej na język polski. I choć jest reprezentowana mniej licznie niż poprzednia podseria Commentationes, to jednak wskazuje na niesłabnące w Polsce zainteresowanie literaturą i kulturą naszych

południowych sąsiadów. Warto podkreślić, że obejmuje ona przekłady gatunków literackich, które obecnie rzadziej są tłumaczone na język polskich, np. dramaty i aforyzmy. Tym samym przybliżone zostały mniej znane polskiemu odbiorcy utwory dramatyczne takich wybitnych czeskich przedstawicieli literatury współczesnej, jak Arnošt Lustig czy Michal Viewegh, a także małe formy literackie Jana Sobotki².

Mamy zatem reprezentowaną tu czeską twórczość dramaturgiczną w postaci dwu antologii *W cieniu zagłady – trzy czeskie dramaty* (2016) oraz *Aksamitna scena. Trzy czeskie sztuki o transformacji* (2017). Pierwsza z nich obejmuje utwory, dla których wspólnym tematem jest prześladowanie i zagłada Żydów w Europie, dokonane podczas II wojny światowej przez III Rzeszę. Do tomu wybrane zostały przez tłumaczkę, Agatę Firlej, następujące teksty dotyczące Holocaustu: *Dým domova* (Zdenek Eliáš, Jiří Stein 1942; pol. *Dym z domu*), *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou* (Arnošt Lustig 1964; pol. *Modlitwa za Katarzynę Horowitz*), *Doma u Hitlerů* (Arnošt Goldflam 2006; pol. *Hitler od kuchni*). Druga zaś antologia to wybór sztuk teatralnych przedstawicieli współczesnej czeskiej literatury, dla których twórczość dramaturgiczna znajduje się na marginesie działalności pisarskiej. Niemniej utwory łączą tematyka, odnoszą się bowiem one do transformacji ustrojowej i gospodarczej, jaka nastąpiła w Czechach po 1989 roku, po obaleniu komunizmu w wyniku wydarzeń aksamitnej rewolucji. Antologia obejmuje następujące sztuki: *Růžé pro Markétu aneb Večírky revolucionářů* Michala Viewegha (pol. *Róże dla Małgorzaty albo przyjęcia rewolucjonistów*, tłum. Teresa Anna Dubicka), *Nahniličko* Jana Krausa (pol. *Jajko na półmínečko*, tłum. Aleksandra Janeczek, Matylda Kobialka, Aleksandra Mensfel przy współpracy Krzysztofa Morgiela i Anny Głowczyńskiej), *Nože a růžé aneb topless party* Miloša Urbana (pol. *Noże i róże albo topless party*, tłum. Krzysztof Morgiel). Tom zawiera także posłowie pióra Agaty Firlej na temat czeskiego teatru w okresie transformacji.

Czeska poezja w przekładzie na język polski reprezentowana jest w podserii Translatologica przez wybór wierszy Jana Skácela *Dobre rzeczy* (2010). Wyboru utworów oraz ich tłumaczenia dokonała Agata Firlej, bohemistka i znawczyni twórczości tego wybitnego czeskiego poety³. Prozę natomiast reprezentuje przekład czeskich bajek Jana Wericha *Fimfarum* (2009), którego dokonał zespół tłumaczy M. Balcerzak, A. Bech, M. Drzażdżyńska, K. Fijałkowska, P. Grudzińska, A. Horbał, H. Jankowska, U. Kowalska, K. Leśniewska, M. Mazurek, A. Wajroch, P. Woźniak,

² Tłumaczenia literackie opublikowane w podserii Translatologica zostały przywołane m.in. przez Joannę Goszczyńską w opracowaniu na temat najnowszych polskich przekładów literatury czeskiej w latach 1989–2020 (Goszczyńska 2020). Por. też wykazy tłumaczonych czeskich autorów i ich dzieł w *Česká literatura v polských překladech 1989–2020* (Goszczyńska, Kubiček, Kubiček 2020, s. 90n.).

³ Por. np. publikację A. Firlej pt. *Czarny kruk. O Janie Skácelu i jego poezji* (Firlej 2010).

A. Zalewska. Tłumaczenie jest opatrzone posłowiem autorstwa Mieczysława Balowskiego. Przybliża ono życie oraz działalność artystyczną i literacką Jana Wericha, jak też świat jego bajek. Przekład zaś małych form literackich – aforyzmów Jana Sobotki – przygotowali tłumacze: Mieczysław Balowski, specjalista w zakresie badań nad aforystyką polską i czeską⁴, a także Grażyna Balowska, Anna Bumbar, Anna Kasprzyk i Paulina Woźniak. Są to trzy tomiki *Aforyzmy o nich, o was i o nas* (2009) (cz. *Aforismy o nich, o vás i o nás*), *Aforyzmy z wtedy i z teraz, a może i na przyszłość* (2010) (cz. *Aforismy z tehdy a nyní, a možná i pro příště*) oraz *Aforyzmy. Myśli i zmyślenia* (2011) (cz. *Aforismy, myšlenky a smyšlenky*).

Należy tu dodać, że tłumaczenie literatury pięknej to nie tylko proces odtwórczy, ale także akt twórczy, który polega na zrekonstruowaniu dzieła, funkcjonującego w jednym języku, do utworu w innym języku. Opiera się on na ciągłym interpretowaniu przekładanego tekstu jako zjawiska kultury osadzonego w szerokim kontekście społeczno-historycznym. Od kompetencji tłumacza zależy więc „jakość” tekstu ukształtowanego w procesie przekładu. I tu warto podkreślić, że tłumacze wyżej wymienieni posiadają szerokie kompetencje w tym zakresie. Są to przede wszystkim kompetencje filologiczne uzyskane w ramach studiów bohemistycznych i niejednokrotnie pogłębiane w trakcie prowadzenia własnych bohemistycznych prac badawczych literaturoznawczych czy językoznawczych. Jest to gwarancją, że do rąk polskich czytelników dociera dzieło zrozumiałe nie tylko w perspektywie językowej, ale także kulturowej, opatrzone odpowiednim komentarzem w postaci *Posłowie*.

Ostatnia podseria, Libri manuales, poświęcona wydawaniu publikacji dydaktycznych do nauki języka i literatury czeskiej oraz bohemistycznych nauk pomocniczych, obejmuje jak dotąd jedną pozycję. Jest to praca Mieczysława Balowskiego pt. *Gramatyka czeska w tabelach* (2020). Zaletą publikacji jest to, że autor przedstawia w czytelnych tabelach podstawową wiedzę gramatyczną ze wszystkich poziomów języka, począwszy od fonetyki i fonologii przez słowotwórstwo i fleksję, na składni kończąc. Dzięki temu może ona służyć zarówno nauczającym, jaki uczącym się języka czeskiego jako kompendium uzupełniające podręcznik do gramatyki. Istotnym atutem jest także to, że autor wprowadza równolegle terminologię gramatyczną czeską i polską, co stanowi znaczne ułatwienie dla studentów, szczególnie początkowych etapów uczenia się języka czeskiego. Warto też zaznaczyć, że w przygotowaniu są kolejne publikacje tej podserii, m.in. podręcznik do historii języka, ćwiczenia z gramatyki historycznej oraz opracowanie składni.

Konkludując, trzeba podkreślić, że zaprezentowana powyżej seria wydawnicza Bohemica Posnaniensia stanowi ważny element wspierający zainteresowania bohemistyczne, nie tylko naukowe, w Polsce. Publikowane w niej wieloautorskie i au-

⁴ Zob. np. monografia pt. *Struktura językowa aforyzmów (na materiale polskim i czeskim)* (Balowski 1992).

torskie monografie naukowe są istotnymi pozycjami dla badań nad literaturą i językiem czeskim, ale też nad kulturą naszych południowych sąsiadów. Przekłady przybliżają polskiemu odbiorcy nie tylko dzieło literackie funkcjonujące w czeskiej kulturze, ale także jego autora i kontekst społeczno-kulturowy i historyczny, w jakim było tworzone, a to wszystko dzięki informacjom zawartym w posłowiach do tłumaczeń pióra polskich bohemistów – specjalistów w danej dziedzinie. Pozycje wydawane w tej serii to inspirujące teksty, cenne poznawczo, które mogą zainteresować nie tylko bohemistów, ale także sławistów oraz polonistów i stanowić dla nich impuls do własnych rozważań naukowych i eksploracji badawczych.

* * *

W serii Bohemica Posnaniensia do tej pory ukazały się następujące publikacje (w obrębie poszczególnych podserii podaje w porządku chronologicznym):

Commentationes

- [1] *Odbicie ważnych wydarzeń historycznych w języku i w literaturze czeskiej*, red. M. Balowski, Poznań 2010, 411 s.
- [2] Agata Firlej, *Czarny kruk. O Janie Skácelu i jego poezji*, Poznań 2010, 138 s.
- [3] *Na styku kultury polskiej i czeskiej: dziedzictwo, kontynuacje, inspiracje*, red. M. Balowski, Poznań 2011, 307 s.
- [4] Jaroslav Hubáček, *Kapitoly o sociolektach a sociolektologii*, Poznań 2012, 122 s.
- [5] *Konflikt pokoleń a różnice cywilizacyjne w języku i w literaturze czeskiej*, Poznań 2012, 516 s.
- [6] *Václav Havel. Człowiek – pisarz – filozof – polityk*, red. M. Balowski, B. Bakula, Poznań 2014, 305 s.
- [7] *Doświadczenie codzienności w języku i w literaturze czeskiej*, red. M. Balowski, Poznań 2015, 450 s.
- [8] *Chaos i ład w języku i literaturze czeskiej*, red. M. Balowski, Poznań 2016, 481 s.
- [9] Svatava Urbanová, *Współrzędne czasu i miejsc*, Poznań 2016, 283 s.
- [10] Urszula Kowalska, »Pan śpiewak, świat widzi ponuro...« *Słowiański bard, popularny tekściarz czy ponadczasowy poeta? O twórczości Karla Kryla i Jacka Kaczmarskiego*, Poznań 2016, 179 s.
- [11] Joanna Brodniewicz, *Czeski Kościół katolicki w zsekularyzowanym społeczeństwie*, Poznań 2016, 134 s.
- [12] Roman Sliwka, *Perswazyjny aspekt morfologii na przykładzie polskiej i czeskiej reklamy*, Poznań 2016, 182 s.
- [13] Mieczysław Balowski, *Obraz świata w czeskich frazeologizmach (wybrane zagadnienia)*, Poznań 2018, 212 s.
- [14] Władysław Nehring, *Wpływ języka i literatury staroczeskiej na język i literaturę staropolską*, Poznań 2017, 188 s.

- [15] *Obcy czy inny w języku i w literaturze czeskiej*, Poznań 2018, 436 s.
- [16] *Konwencja i kreacja w języku i literaturze czeskiej*, Poznań 2020, 403 s.
- [17] Alina Zimna, *Nazwiska mieszkańców Raciborza*, Poznań 2020, 244 s.
- [18] *Kody i antykody twórczości Václava Havla*, Poznań 2022, 324 s.
- [19] Pavel Novák, *ARS MUSICA IN MONUMENTIS LITTERARUM. Studie z literární-hudební intermediality*. Poznań 2022, 244 s.
- [20] Grażyna Balowska, *Światy ukryte w słowach. Z zagadnień semantyki leksykalnej w czeszczyźnie*, Poznań 2023, 258 s.
- [21] *Sytuacje graniczne w języku i literaturze czeskiej*, red. M. Balowski, Poznań 2023, 342 s.
- [22] Jitka Bieleń, *Vy to všechno slyšíte? A rozumíte tomu? Univerzália a specifika poslechu s porozuměním*, Poznań 2023, 200 s.

Translatologica

- [23] Jan Werich, *Fimfarum*, tłum. M. Balcerzak, A. Bech, M. Drzażdżyńska, K. Fijałkowska, P. Grudzińska, A. Horbal, H. Jankowska, U. Kowalska, K. Leśniewska, M. Mazurek, A. Wajroch, P. Woźniak, A. Zalewska, Poznań 2009, 232 s.
- [24] Jan Sobotka, *Aforyzmy o nich, o was i o nas*, tłum. G. Balowska, Poznań 2009, 109 s.
- [25] Jan Sobotka, *Aforyzmy z wtedy i z teraz, a może i na przyszłość*, tłum. M. Balowski, P. Woźniak, Poznań 2010, 114 s.
- [26] Jan Skácel, *Dobre rzeczy. Wybór poezji*, tłum. A. Firlej, Poznań 2010, 106 s.
- [27] Jan Sobotka, *Aforyzmy. Myśli i zmyślenia*, tłum. G. Balowska, A. Bumbar, A. Kasprzyk, Poznań 2011, 116 s.
- [28] *W cieniu zagłady – trzy czeskie dramaty*, tłum. A. Firlej, Poznań 2016, 225 s.
- [29] *Aksamitna scena. Trzy czeskie sztuki o transformacji*, Poznań 2017, 341 s.

Libri manuales

- [30] Mieczysław Balowski, *Gramatyka czeska w tabelach*, Poznań 2020, 278 s.

Literatura

- Balowska G., 2024, *Badania bohemistyczne inspirowane filozofią egzystencji Karla Jaspersa*, „Bohemistyka”, nr 1, s. 127–135.
- Balowski M., 1992, *Struktura językowa aforyzmów (na materiale polskim i czeskim)*, Opole.
- Firlej A., 2010, *Czarny kruk. O Janie Skácelu i jego poezji*, Poznań.
- Goszczyńska J., 2020, *Překlady české literatury v Polsku od roku 1989*, [w:] Goszczyńska J., Kubiček J., Kubiček T., *Česká literatura v polských překladech 1989–2020*, Brno, s. 11–78.
- Goszczyńska J., Kubiček J., Kubiček T., 2020, *Česká literatura v polských překladech 1989–2020*, Brno.

Grażyna BALOWSKA
Uniwersytet Opolski

DOI: 10.14746/bo.2024.4.9

Seria wydawnicza Bohemica Posnaniensia

Od kilkunastu już lat na polskim rynku wydawniczym gości seria Bohemica Posnaniensia. Wydawcą serii jest Zakład Języków i Literatur Zachodniosłowiańskich Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, a jej pomysłodawcą i redaktorem jest Mieczysław Balowski. Głównym celem powyższej serii jest publikacja prac z zakresu bohemistyki filologicznej autorów poznańskich, ale nie tylko. Wydawane są również prace zwarte innych autorów polskich oraz zagranicznych. Warto podkreślić, że niedawno w ramach serii ukazała się już trzyczesta publikacja bohemistyczna (por. wykaz poniżej).

Seria wydawnicza Bohemica Posnaniensia obejmuje trzy podserie:

1. Commentationes – oryginalne prace naukowe,
2. Translatologica – przekłady literatury czeskiej,
3. Libri manuales – publikacje dydaktyczne do nauki języka i literatury czeskiej oraz bohemistycznych nauk pomocniczych.

Najliczniej reprezentowana jest podseria Commentationes, prezentująca oryginalne prace badawcze zarówno z zakresu językoznawstwa, jak i literaturoznawstwa, często z wykorzystaniem szerszego kontekstu społeczno-kulturowego i historycznego. Z jednej strony są to monografie wieloautorskie – opracowania tematyczne, z drugiej zaś publikacje autorskie.

Wieloautorskie monografie są spójnymi tematycznie opracowaniami naukowymi prezentującymi wyniki wielopłaszczyznowych eksploracji wiodącego tematu, prowadzonych przez międzynarodowe zespoły badaczy. Autorzy, wykorzystując różne perspektywy badawcze, pochylają się nad istotnymi i aktualnymi zagadnieniami ważnymi dla współczesnego człowieka i nad ich odzwierciedleniem zarówno w języku, jak i w literaturze czeskiej. Pierwszą publikacją o tym charakterze, która ukazała się w omawianej serii wydawniczej, jest monografia pt. *Odbicie ważnych wydarzeń historycznych w języku i w literaturze czeskiej* (2010). Ukazuje ona wzajemne relacje między rzeczywistością historyczną a językiem i literaturą. Na podstawie analizy wy-

branych zjawisk językowych i tekstów literackich badacze charakteryzują wpływ historycznych momentów o przełomowym znaczeniu na rozwój czeszczyzny począwszy od doby staroczeskiej po współczesność. Szczegółowemu oglądowi poddane zostało m.in. słownictwo i frazeologia różnych stylów i odmian wraz z leksyką zapożyczoną oraz zagadnienie tradycji historycznej, jak też obecność mitów i mistyfikacji w literaturze czeskiej.

Dalszą pozycją wśród prac wieloautorskich jest monografia pt. *Na styku kultury polskiej i czeskiej: dziedzictwo, kontynuacje, inspiracje* (2011). Jest to publikacja o charakterze interdyscyplinarnym, obejmuje studia z zakresu językoznawstwa, literaturoznawstwa i bibliotekoznawstwa, wiele z nich poświęconych jest także zagadnieniom kulturowym i historycznym. Jej aspekt porównawczy obejmuje charakterystykę wzajemnych polsko-czeskich kontaktów i wpływów językowo-kulturowych w ramach dwu etnosów posiadających wspólne korzenie plemienne, co na przestrzeni wieków generowało (i nadal generuje) sytuacje ułatwiające wzajemne relacje zarówno zgodne, jak też konfliktowe między obiema wspólnotami etnicznymi.

Jednym z fundamentalnych problemów społeczno-kulturowych, obecnym na przestrzeni wieków w większości społeczeństw, jest konflikt międzypokoleniowy. Z tematyzacją tego zagadnienia spotykamy się w kolejnej w porządku chronologicznym publikacji pt. *Konflikt pokoleń a różnice cywilizacyjne w języku i w literaturze czeskiej* (2012). Prezentowane są tu różne ujęcia relacji między pokoleniami, podkreśla się jednak zgodnie, że konflikt generacyjny jest zjawiskiem nieuniknionym i kluczowym dla rozwoju społeczeństwa, jest równocześnie odwiecznym problemem ludzkości, zmieniającym rzeczywistość. Powyższa monografia dostarcza na to wielu przykładów: od buntu młodego pokolenia jako motoru rozwoju literatury czeskiej i jego wkładu w kształtowanie nowych motywów i prądów literackich po zmiany pokoleniowe przyczyniające się do rozwoju czeszczyzny w różnych jej wymiarach: odmianach i stylach, szczególnie widocznych na płaszczyźnie leksykalnej.

Innym ważkim tematem, który rozważany jest przez zespół badaczy w dalszej monografii pt. *Doświadczenie codzienności w języku i w literaturze czeskiej* (2015), jest codzienność jako przestrzeń doświadczania świata we wszystkich jego wymiarach i aspektach, w ujęciu zarówno jednostkowym, jak też społecznym. Mamy tu zatem reprezentowane analizy dotyczące sposobów przeżywania codzienności i ich literackich kreacji, mamy także obrazy życia jednostki i społeczności utrwalone w literaturze i w języku w perspektywie historycznej i współczesnej czy przejawy codzienności na płaszczyźnie morfologicznej, syntaktycznej i leksykalnej czeszczyzny. Warto podkreślić, że w powyższych badaniach czeszczyzny zaznaczona jest także niezwykle istotna z perspektywy współczesnego użytkownika tego języka kwestia charakteru komunikacji codziennej, a przede wszystkim specyfiki czeskiej sytuacji językowej, czyli dyglosji.

Interesujące rozważania odnajdujemy także w publikacji o wymownym tytule *Chaos i ład w języku i literaturze czeskiej* (2016). Autorzy wychodzą od antycznej refleksji filozoficznej na temat chaosu i ładu jako dwu antynomicznych pojęć: opozycja CHAOS – ŁAD, obejmująca dwa obszary, które nieustannie podlegają konfrontacji i są w ciągłym ruchu, stanowi główną przyczynę rozwoju. Zwracają jednak również uwagę na rozwój myśli w tej dziedzinie i podkreślają, że ład i chaos rozumiane są też jako tylko pozornie przeciwstawne pojęcia. Harmonia bowiem i jej brak stanowią dwa obszary wzajemnie się przenikające i tworzące układ komplementarny. W swojej warstwie analitycznej i eksplikacyjnej monografia dotyka takich zagadnień, jak chaos i ład jako elementy dzieła literackiego egzemplifikowane głównie przykładami tekstów współczesnych autorów, chaos i ład jako elementy organizujące różne typy tekstów reprezentujących różne dyskursy, m.in. popularno-naukowy, publicystyczny czy internetowy oraz przejawy chaosu i ładu w systemie gramatycznym i leksykalnym czeszczyzny.

Kolejną monografią, poruszającą zasadniczy dla funkcjonowania człowieka w społeczeństwie problem tożsamości, jest publikacja pt. *Obcy czy inny w języku i w literaturze czeskiej* (2018). Punktem wyjścia rozważań jest opozycja komplementarna SWÓJ – OBCY lub SWÓJ – OBCY/INNY, gdzie obcy i inny traktowane są synonimicznie, bądź triada SWÓJ – OBCY – INNY. Monografia prezentuje wieloaspektowe ujęcie kategorii OBCY i INNY. W ramach opozycji komplementarnej OBCY/INNY jest bądź tajemnicą, „nieodgadnionym”, bądź wrogiem i zagrożeniem naruszającym określony porządek społeczno-kulturowy, w konsekwencji czego jest stygmatyzowany. W ramach triady zaś INNY nie jest obcym, nie posiada więc negatywnych konotacji ‘wrogości’. Autorzy koncentrują się zatem na przedstawieniu różnych aspektów obcości i inności w różnorodnych typach tekstów literackich, definiują także obcość i inność jako zjawiska językowe uwarunkowane systemowo, społecznie i kulturowo, np. wpływy obce czy wariantowość, które występują na wszystkich płaszczyznach czeszczyzny oraz w ortografii.

Tytułowe zagadnienie następnej monografii, *Konwencja i kreacja w języku i literaturze czeskiej* (2020), zostało potraktowane przez zespół badaczy stosunkowo szeroko. Z jednej bowiem strony autorzy prowadzą rozważania teoretyczne, które porządkują funkcjonujące w obszarach literaturoznawstwa i językoznawstwa rozumienie pojęć *konwencja* i *kreacja*, łącząc konwencję z tradycją, kreację zaś z innowacjami/wariantowością. Z drugiej zaś strony podejmują analizy przejawów konwencjonalności i kreatywności oraz ich funkcji w tekstach literatury czeskiej, jak też w systemie gramatycznym i leksykalnym czeszczyzny, odwołując się do różnych dyskursów i sytuacji komunikacyjnych. Wśród tematów literaturoznawczych, oprócz poruszanej problematyki inspiracji teatralnych i filmowych, interesująco zaprezentowano także nowe odczytanie periodyzacji dziejów literatury czeskiej na przykładzie doby humanizmu czy też zagadnienie folkloru jako odkrywanego na nowo źródła

kreatywności w najnowszej twórczości powieściowej. Natomiast analizy językoznawcze koncentrują się m.in. na charakterystyce wariantowości morfologicznej oraz opisie innowacji składniowych – także w odniesieniu do zjawiska puryzmu. Wiele miejsca poświęcono również konwencjonalności i kreatywności leksykalnej zarówno w ujęciu synchronicznym, jak też diachronicznym. Podjęto też interesujące i aktualne zagadnienie indywidualnego aspektu komunikacji w dyskursie medialnym.

Grupę monografii wieloautorskich, które do tej pory ukazały się w podserii *Commentationes*, zamyka pozycja pt. *Sytuacje graniczne w języku i literaturze czeskiej* (2023). Publikacja dotyka ważnego społecznie problemu zachowań jednostki i społeczności w skrajnych sytuacjach egzystencjalnych. Stanowi ona reakcję środowiska naukowego m.in. na aktualny i palący problem pandemii COVID-19, która od początku 2020 roku przetaczała się przez Europę, w tym przez Czechy i Polskę¹. Zespół badaczy podejmuje wielowątkowe rozważania, dla których punktem wyjścia jest Jaspersowskie rozumienie *sytuacji granicznych* jako splotu negatywnych przypadków ludzkiej egzystencji, niemożliwych do uniknięcia, ale możliwych do pokonania, ponieważ zmuszają one człowieka do poszukiwania rozwiązań. Autorzy pochyłają się nad takimi doświadczeniami egzystencjalnymi, jak choroba, walka, wojna czy śmierć, poddając bliższemu oglądowi w perspektywie literackiej, lingwistycznej i kulturowej zachowania człowieka wobec ich dramatu, sposoby przechodzenia przez nie i odkrywanie przez jednostkę sensu egzystencji.

Wśród monografii wieloautorskich znajdują się jeszcze dwie wyjątkowe pozycje, wydane wcześniej niż powyższa monografia, które wymagają osobnego omówienia. Są to publikacje *Václav Havel. Człowiek – pisarz – filozof – polityk* (2014) oraz *Kody i antykody twórczości Václava Havla* (2022). Obie monografie są świadectwem niesłabnącego zainteresowania badaczy polskich i czeskich życiem i twórczością Václava Havla – wybitnego pisarza, poety, dramaturga, dysydenta i prezydenta Republiki Czeskiej. Wielowymiarowość jego życia oddają wieloaspektowe rozważania autorów obu publikacji dotyczące bogatej spuścizny piśmienniczej Václava Havla, jego myśli filozoficznej i politycznej, poezji eksperymentalnej oraz dorobku dramaturgii i eseistyki, niekiedy na nowo odczytanej. Autorzy podejmują także zagadnienie recepcji nie tylko jego znanych w świecie tekstów literackich, ale także jego wypowiedzi publicystycznych, jak również przekładów jego twórczości głównie na język polski i angielski.

Drugą grupę w podserii *Commentationes* stanowią monografie autorskie, przybliżające odbiorcom indywidualne badania naukowe prowadzone przez polskich i czeskich bohemistów – literaturoznawców i językoznawców. Są to głównie prace

¹ Więcej na ten temat w publikacji G. Balowskiej *Badania bohemistyczne inspirowane filozofią egzystencji Karla Jaspersa* (Balowska 2024).

polskojęzyczne, ale reprezentowane są tu także publikacje czeskojęzyczne. Badacze, podejmujący problematykę literaturoznawczą, koncentrują się zarówno na wybranych zagadnieniach teoretyczno-metodologicznych, jak i na szczegółowych analizach jednostkowych przypadków. Z szerokiej perspektywy regionalnej patrzy na literaturę česką Svatava Urbanová w monografii *Współrzędne czasu i miejsc* (2016), poświęcając wiele miejsca przestrzeni, toposowi miejsca i pamięci kulturowej w wybranych dziełach literatury czeskiej. Rozprawa zaś Agaty Firlej, *Czarny kruż. O Janie Skácelu i jego poezji* (2010) poświęcona jest twórczości mało znanego w Polsce českiego poety drugiej połowy XX wieku, Jana Skácela, wzbogacając tym samym polską recepcję českiej literatury współczesnej. W podobny nurt wpisuje się monografia Urszuli Kowalskiej »*Pan śpiewak, świat widzi ponuro...*« *Słowiański bard, popularny tekściarz czy ponadczasowy poeta? O twórczości Karla Kryla i Jacka Kaczmarskiego* (2016), w której autorka rozważa w ujęciu konfrontatywnym twórczość obu przedstawicieli współczesnej literatury – bardów i poetów – stanowiących fenomen współczesnej poezji śpiewanej odpowiednio w Czechach i w Polsce. Inny charakter natomiast ma publikacja Pavla Nováka, *ARS MUSICA IN MONUMENTIS LITTERARUM. Studie z literární-hudební intermediality* (2022). Autor bowiem prowadzi rozważania z pogranicza muzykologii i historii literatury, wskazując na rolę muzyki i inspiracje muzyczne w tekstach literackich. W tej grupie monografii naukowych należy wymienić jeszcze pracę Joanny Brodniewicz, *Czeski Kościół katolicki w zsekularyzowanym społeczeństwie* (2016), omawiającą w ujęciu społeczno-kulturowym i historycznym sposób funkcjonowania českiego Kościoła katolickiego.

Na kolejną grupę monografii autorskich w podserii Commentationes składają się publikacje lingwistyczne, w których przedmiotem analizy jest język český zarówno w ujęciu synchronicznym, jak i diachronicznym, a także porównawczym polsko-českim i česko-polskim. Zarysowują się tu głównie cztery linie tematyczne: stratyfikacja českczyny, obraz świata w języku českim, komparatystyka językoznawcza česko-polska i glottodydaktyka. Jedną z takich publikacji jest praca Jaroslava Hubáčka *Kapitoly o sociolektach a sociolektologii* (2012), mieszcząca się w nurcie współczesnej socjolingwistyki i prezentująca teoretyczno-metodologiczne refleksje na temat klasyfikacji i funkcjonowania współczesnych českich sociolektów, co badacz bogato egzemplifikuje za pomocą odpowiednio dobranych leksykalnych środków językowych. Zagadnieniom leksykalnym poświęcona jest także monografia Grażyny Balowskiej *Światy ukryte w słowach. Z zagadnień semantyki leksykalnej w českczynie* (2023). Autorka prezentuje tu sposoby myślenia o otaczającym świecie utrwalone w słownictwie współczesnego języka českiego. Analizie poddaje także teksty kultury, jak powieść, utwory poetyckie, małe formy literatury anonimowej – dowcipy oraz teksty reprezentujące dyskurs internetowy, i odtwarza na ich podstawie fragmenty obrazu świata: płci, przyrody, barw oraz wroga. Językowy obraz świata utrwalony w języku českim jest też przedmiotem kolejnej rozprawy *Obraz świata*

w *českich frazeologizmach (wybrane zagadnienia)* (2018) Mieczysława Balowskiego. Badacz koncentruje się tu na analizie wybranych obszarów zasobu frazeologicznego współczesnej českczyny. Wychodząc od solidnej podbudowy teoretycznej, wyjaśniającą česką koncepcję frazeologii m.in. w ujęciu Františka Čermáka, autor rekonstruuje obraz takich pojęć uniwersalnych, jak czas i prawda, a także obraz kobiety i mężczyzny, bada również funkcjonowanie frazeologii w wybranych aspektach literatury i glottodydaktyki.

Kilka monografii naukowych z omawianej grupy ma charakter porównawczy. Należy do nich między innymi publikacja Romana Sliwki, *Perswazyjny aspekt morfologii na przykładzie polskiej i českiej reklamy* (2016). Autor porusza tu aktualne zagadnienie perswazji językowej we współczesnej reklamie, skupiając się na analizie środków morfologicznych i ich skuteczności w nakłanianych działaniach werbalnych nadawcy reklam. Aspekt diachroniczny zaś wzajemnych wpływów i kontaktów językowych polsko-českich prezentuje publikacja Władysława Nehringa *Wpływ języka i literatury staročeskiej na język i literaturę staropolską* (2017). Warto zaznaczyć, że jest ona wyjątkową pozycją w serii Bohemica Posnaniensia. Chodzi bowiem o edycję tekstów – czterech obszernych studiów Władysława Nehringa, wybitnego polskiego językoznawcy i slawisty, dotyczących wpływu českczyny na język najważniejszych polskich zabytków piśmiennictwa doby staropolskiej: *Bogurodzicy*, *Psalterza floriańskiego*, *Psalterza puławskiego* i *Biblii królowej Zofii*. Teksty te zostały opublikowane w czasopiśmie „Archiv für slavische Sprache” w latach 1876–1882 i pozostawały dotąd jedynie w wersji niemieckojęzycznej. Przetłumaczył je na język polski Janusz Siatkowski, a do druku przygotował, posłowiem i indeksami opatrzył Mieczysław Balowski. Dzięki zatem staraniom obu edytorów artykuły te weszły w polski obieg czytelniczy, służąc między innymi do slawistycznych badań porównawczych. Oddziaływanie języka českiego na polszczyznę omawia także Alina Zimna w monografii *Nazwiska mieszkańców Raciborza* (2020), wykazując wpływy českczyny na polski system antroponimiczny, szczególnie widoczne na terenach pogranicznych z natury wieloetnicznych.

Ostatnią publikacją lingwistyczną, jaka do tej pory ukazała się w omawianej podserii, jest monografia pt. *Vy to všchno slyšíte? A rozumíte tomu? Univerzália a specifika poslechu s porozuměním* (2023) Jitki Bieleń. Autorka prezentuje w perspektywie interdyscyplinarnej badania nad zasadniczą sprawnością receptywną w procesie nauczania języka českiego jako obcego. Analizując sprawność słuchania ze zrozumieniem, diagnozuje przyczyny niezrozumienia słyszanego tekstu i wskazuje sposoby przeciwdziałania temu zjawisku.

Kolejną podserią omawianej serii wydawniczej Bohemica Posnaniensia jest Translatologica, która obejmuje tłumaczenia dzieł literatury českiej na język polski. I choć jest reprezentowana mniej licznie niż poprzednia podseria Commentationes, to jednak wskazuje na niesłabnące w Polsce zainteresowanie literaturą i kulturą naszych

południowych sąsiadów. Warto podkreślić, że obejmuje ona przekłady gatunków literackich, które obecnie rzadziej są tłumaczone na język polskich, np. dramaty i aforyzmy. Tym samym przybliżone zostały mniej znane polskiemu odbiorcy utwory dramatyczne takich wybitnych czeskich przedstawicieli literatury współczesnej, jak Arnošt Lustig czy Michal Viewegh, a także małe formy literackie Jana Sobotki².

Mamy zatem reprezentowaną tu czeską twórczość dramaturgiczną w postaci dwu antologii *W cieniu zagłady – trzy czeskie dramaty* (2016) oraz *Aksamitna scena. Trzy czeskie sztuki o transformacji* (2017). Pierwsza z nich obejmuje utwory, dla których wspólnym tematem jest prześladowanie i zagłada Żydów w Europie, dokonane podczas II wojny światowej przez III Rzeszę. Do tomu wybrane zostały przez tłumaczkę, Agatę Firlej, następujące teksty dotyczące Holocaustu: *Dým domova* (Zdenek Eliáš, Jiří Stein 1942; pol. *Dym z domu*), *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou* (Arnošt Lustig 1964; pol. *Modlitwa za Katarzynę Horowitz*), *Doma u Hitlerů* (Arnošt Goldflam 2006; pol. *Hitler od kuchni*). Druga zaś antologia to wybór sztuk teatralnych przedstawicieli współczesnej czeskiej literatury, dla których twórczość dramaturgiczna znajduje się na marginesie działalności pisarskiej. Niemniej utwory łączą tematyka, odnoszą się bowiem one do transformacji ustrojowej i gospodarczej, jaka nastąpiła w Czechach po 1989 roku, po obaleniu komunizmu w wyniku wydarzeń aksamitnej rewolucji. Antologia obejmuje następujące sztuki: *Růže pro Markétu aneb Večírky revolucionářů* Michala Viewegha (pol. *Róże dla Małgorzaty albo przyjęcia rewolucjonistów*, tłum. Teresa Anna Dubicka), *Nahniličko* Jana Krausa (pol. *Jajko na półmíčko*, tłum. Aleksandra Janeczek, Matylda Kobialka, Aleksandra Mensfel przy współpracy Krzysztofa Morgiela i Anny Głowczyńskiej), *Nože a růže aneb topless party* Miloša Urbana (pol. *Noże i róże albo topless party*, tłum. Krzysztof Morgiel). Tom zawiera także posłowie pióra Agaty Firlej na temat czeskiego teatru w okresie transformacji.

Czeska poezja w przekładzie na język polski reprezentowana jest w podserii Translatologica przez wybór wierszy Jana Skácela *Dobre rzeczy* (2010). Wyboru utworów oraz ich tłumaczenia dokonała Agata Firlej, bohemistka i znawczyni twórczości tego wybitnego czeskiego poety³. Prozę natomiast reprezentuje przekład czeskich bajek Jana Wericha *Fimfarum* (2009), którego dokonał zespół tłumaczy M. Balcerzak, A. Bech, M. Drzażdżyńska, K. Fijałkowska, P. Grudzińska, A. Horbał, H. Jankowska, U. Kowalska, K. Leśniewska, M. Mazurek, A. Wajroch, P. Woźniak,

² Tłumaczenia literackie opublikowane w podserii Translatologica zostały przywołane m.in. przez Joannę Goszczyńską w opracowaniu na temat najnowszych polskich przekładów literatury czeskiej w latach 1989–2020 (Goszczyńska 2020). Por. też wykazy tłumaczonych czeskich autorów i ich dzieł w *Česká literatura v polských překladech 1989–2020* (Goszczyńska, Kubiček, Kubiček 2020, s. 90n.).

³ Por. np. publikację A. Firlej pt. *Czarny kruk. O Janie Skácelu i jego poezji* (Firlej 2010).

A. Zalewska. Tłumaczenie jest opatrzone posłowiem autorstwa Mieczysława Bałowskiego. Przybliża ono życie oraz działalność artystyczną i literacką Jana Wericha, jak też świat jego bajek. Przekład zaś małych form literackich – aforyzmów Jana Sobotki – przygotowali tłumacze: Mieczysław Bałowski, specjalista w zakresie badań nad aforystyką polską i czeską⁴, a także Grażyna Bałowska, Anna Bumbar, Anna Kasprzyk i Paulina Woźniak. Są to trzy tomiki *Aforyzmy o nich, o was i o nas* (2009) (cz. *Aforismy o nich, o vás i o nás*), *Aforyzmy z wtedy i z teraz, a może i na przyszłość* (2010) (cz. *Aforismy z tehdy a nyní, a možná i pro příště*) oraz *Aforyzmy. Myśli i zmyślenia* (2011) (cz. *Aforismy, myšlenky a smyšlenky*).

Należy tu dodać, że tłumaczenie literatury pięknej to nie tylko proces odtwórczy, ale także akt twórczy, który polega na zrekonstruowaniu dzieła, funkcjonującego w jednym języku, do utworu w innym języku. Opiera się on na ciągłym interpretowaniu przekładanego tekstu jako zjawiska kultury osadzonego w szerokim kontekście społeczno-historycznym. Od kompetencji tłumacza zależy więc „jakość” tekstu ukształtowanego w procesie przekładu. I tu warto podkreślić, że tłumacze wyżej wymienieni posiadają szerokie kompetencje w tym zakresie. Są to przede wszystkim kompetencje filologiczne uzyskane w ramach studiów bohemistycznych i niejednokrotnie pogłębiane w trakcie prowadzenia własnych bohemistycznych prac badawczych literaturoznawczych czy językoznawczych. Jest to gwarancją, że do rąk polskich czytelników dociera dzieło zrozumiałe nie tylko w perspektywie językowej, ale także kulturowej, opatrzone odpowiednim komentarzem w postaci *Posłowie*.

Ostatnia podseria, Libri manuales, poświęcona wydawaniu publikacji dydaktycznych do nauki języka i literatury czeskiej oraz bohemistycznych nauk pomocniczych, obejmuje jak dotąd jedną pozycję. Jest to praca Mieczysława Bałowskiego pt. *Gramatyka czeska w tabelach* (2020). Zaletą publikacji jest to, że autor przedstawia w czytelnych tabelach podstawową wiedzę gramatyczną ze wszystkich poziomów języka, począwszy od fonetyki i fonologii przez słowotwórstwo i fleksję, na składni kończąc. Dzięki temu może ona służyć zarówno nauczającym, jaki uczącym się języka czeskiego jako kompendium uzupełniające podręcznik do gramatyki. Istotnym atutem jest także to, że autor wprowadza równolegle terminologię gramatyczną czeską i polską, co stanowi znaczne ułatwienie dla studentów, szczególnie początkowych etapów uczenia się języka czeskiego. Warto też zaznaczyć, że w przygotowaniu są kolejne publikacje tej podserii, m.in. podręcznik do historii języka, ćwiczenia z gramatyki historycznej oraz opracowanie składni.

Konkludując, trzeba podkreślić, że zaprezentowana powyżej seria wydawnicza Bohemica Posnaniensia stanowi ważny element wspierający zainteresowania bohemistyczne, nie tylko naukowe, w Polsce. Publikowane w niej wieloautorskie i au-

⁴ Zob. np. monografia pt. *Struktura językowa aforyzmów (na materiale polskim i czeskim)* (Bałowski 1992).

torskie monografie naukowe są istotnymi pozycjami dla badań nad literaturą i językiem czeskim, ale też nad kulturą naszych południowych sąsiadów. Przekłady przybliżają polskiemu odbiorcy nie tylko dzieło literackie funkcjonujące w czeskiej kulturze, ale także jego autora i kontekst społeczno-kulturowy i historyczny, w jakim było tworzone, a to wszystko dzięki informacjom zawartym w posłowiach do tłumaczeń pióra polskich bohemistów – specjalistów w danej dziedzinie. Pozycje wydawane w tej serii to inspirujące teksty, cenne poznawczo, które mogą zainteresować nie tylko bohemistów, ale także sławistów oraz polonistów i stanowić dla nich impuls do własnych rozważań naukowych i eksploracji badawczych.

* * *

W serii Bohemica Posnaniensia do tej pory ukazały się następujące publikacje (w obrębie poszczególnych podserii podaje w porządku chronologicznym):

Commentationes

- [1] *Odbicie ważnych wydarzeń historycznych w języku i w literaturze czeskiej*, red. M. Balowski, Poznań 2010, 411 s.
- [2] Agata Firlej, *Czarny kruk. O Janie Skácelu i jego poezji*, Poznań 2010, 138 s.
- [3] *Na styku kultury polskiej i czeskiej: dziedzictwo, kontynuacje, inspiracje*, red. M. Balowski, Poznań 2011, 307 s.
- [4] Jaroslav Hubáček, *Kapitoly o sociolektach a sociolektologii*, Poznań 2012, 122 s.
- [5] *Konflikt pokoleń a różnice cywilizacyjne w języku i w literaturze czeskiej*, Poznań 2012, 516 s.
- [6] *Václav Havel. Człowiek – pisarz – filozof – polityk*, red. M. Balowski, B. Bakula, Poznań 2014, 305 s.
- [7] *Doświadczenie codzienności w języku i w literaturze czeskiej*, red. M. Balowski, Poznań 2015, 450 s.
- [8] *Chaos i ład w języku i literaturze czeskiej*, red. M. Balowski, Poznań 2016, 481 s.
- [9] Svatava Urbanová, *Współrzędne czasu i miejsc*, Poznań 2016, 283 s.
- [10] Urszula Kowalska, »Pan śpiewak, świat widzi ponuro...« *Słowiański bard, popularny tekściarz czy ponadczasowy poeta? O twórczości Karla Kryla i Jacka Kaczmarskiego*, Poznań 2016, 179 s.
- [11] Joanna Brodniewicz, *Czeski Kościół katolicki w zsekularyzowanym społeczeństwie*, Poznań 2016, 134 s.
- [12] Roman Sliwka, *Perswazyjny aspekt morfologii na przykładzie polskiej i czeskiej reklamy*, Poznań 2016, 182 s.
- [13] Mieczysław Balowski, *Obraz świata w czeskich frazeologizmach (wybrane zagadnienia)*, Poznań 2018, 212 s.
- [14] Władysław Nehring, *Wpływ języka i literatury staroczeskiej na język i literaturę staropolską*, Poznań 2017, 188 s.

- [15] *Obcy czy inny w języku i w literaturze czeskiej*, Poznań 2018, 436 s.
- [16] *Konwencja i kreacja w języku i literaturze czeskiej*, Poznań 2020, 403 s.
- [17] Alina Zimna, *Nazwiska mieszkańców Raciborza*, Poznań 2020, 244 s.
- [18] *Kody i antykody twórczości Václava Havla*, Poznań 2022, 324 s.
- [19] Pavel Novák, *ARS MUSICA IN MONUMENTIS LITTERARUM. Studie z literární-hudební intermediality*. Poznań 2022, 244 s.
- [20] Grażyna Balowska, *Światy ukryte w słowach. Z zagadnień semantyki leksykalnej w czeszczyźnie*, Poznań 2023, 258 s.
- [21] *Sytuacje graniczne w języku i literaturze czeskiej*, red. M. Balowski, Poznań 2023, 342 s.
- [22] Jitka Bieleń, *Vy to všechno slyšíte? A rozumíte tomu? Univerzália a specifika poslechu s porozuměním*, Poznań 2023, 200 s.

Translatologica

- [23] Jan Werich, *Fimfarum*, tłum. M. Balcerzak, A. Bech, M. Drzażdżyńska, K. Fijałkowska, P. Grudzińska, A. Horbal, H. Jankowska, U. Kowalska, K. Leśniewska, M. Mazurek, A. Wajroch, P. Woźniak, A. Zalewska, Poznań 2009, 232 s.
- [24] Jan Sobotka, *Aforyzmy o nich, o was i o nas*, tłum. G. Balowska, Poznań 2009, 109 s.
- [25] Jan Sobotka, *Aforyzmy z wtedy i z teraz, a może i na przyszłość*, tłum. M. Balowski, P. Woźniak, Poznań 2010, 114 s.
- [26] Jan Skácel, *Dobre rzeczy. Wybór poezji*, tłum. A. Firlej, Poznań 2010, 106 s.
- [27] Jan Sobotka, *Aforyzmy. Myśli i zmyślenia*, tłum. G. Balowska, A. Bumbar, A. Kasprzyk, Poznań 2011, 116 s.
- [28] *W cieniu zagłady – trzy czeskie dramaty*, tłum. A. Firlej, Poznań 2016, 225 s.
- [29] *Aksamitna scena. Trzy czeskie sztuki o transformacji*, Poznań 2017, 341 s.

Libri manuales

- [30] Mieczysław Balowski, *Gramatyka czeska w tabelach*, Poznań 2020, 278 s.

Literatura

- Balowska G., 2024, *Badania bohemistyczne inspirowane filozofią egzystencji Karla Jaspersa*, „Bohemistyka”, nr 1, s. 127–135.
- Balowski M., 1992, *Struktura językowa aforyzmów (na materiale polskim i czeskim)*, Opole.
- Firlej A., 2010, *Czarny kruk. O Janie Skácelu i jego poezji*, Poznań.
- Goszczyńska J., 2020, *Překlady české literatury v Polsku od roku 1989*, [w:] Goszczyńska J., Kubiček J., Kubiček T., *Česká literatura v polských překladech 1989–2020*, Brno, s. 11–78.
- Goszczyńska J., Kubiček J., Kubiček T., 2020, *Česká literatura v polských překladech 1989–2020*, Brno.

Korpusová cvičebnice pro studenty češtiny jako cizího jazyka

V závěru roku 2023 se pod pomyslným vánočním stromečkem učitelů češtiny jako cizího jazyka objevil vítaný knižní dárek v podobě *Korpusové cvičebnice pro studenty češtiny jako cizího jazyka*,¹ jejímž autorem je Adrian Jan Zasina.

Ačkoliv by se dalo předpokládat, že na současném trhu najdeme dostatečné množství výukových materiálů pro nácvik češtiny pro cizince, představuje předkládaná publikace vítaný a ojedinělý výukový materiál díky využití Českého národního korpusu.

Recenzovaná publikace představuje zcela nový typ učebního materiálu, který v českém výukovém prostředí nemá srovnatelnou konkurenční publikaci. Ačkoliv je koncipována jako poměrně klasická cvičebnice vybraných gramaticko-lexikálních jevů, je zcela inovativní ve využívání jazykového zdroje a v jeho metodické aplikaci. Autor využívá metodu, která je v odborné literatuře označována jako *data-driven learning* (DDL), tedy výuka, která je řízena samotnými jazykovými daty. Zakladatelem této metody byl v 90. letech 20. století Tim Johns z Birminghamské univerzity, který ji začal používat pro výuku angličtiny. V této metodě ztrácí učitel centrální roli vševědoucího interpreta gramatického a lexikálního základu jazyka a tuto roli, a zároveň odpovědnost přenáší na studenta, jehož úkolem je s pomocí korpusové konkordance řízeně avšak samostatně objevovat a formulovat gramaticko-lexikální pravidla užívání osvojovaného jazyka. Gramatická pravidla o fungování jazyka tedy nejsou studentům předkládána, ale student nejdříve *pozoruje* selektovaný řečový materiál, *identifikuje* jeho specifické rysy, *klasifikuje* je a v závěru na základě *generalizace* sám formuluje gramatické pravidlo. Velmi důležitou součástí tohoto výukového procesu je fakt, že v jeho průběhu neustále pasivním i aktivním způsobem pracuje s autentickým řečovým materiálem. Díky výrazné expozici analyzovanému jevu si jej tak následně osvojuje v syntaktickém kontextu.

Adrian Zasina patří mezi autory, kteří jsou v zavádění tohoto přístupu do českého prostředí jistě nejpovolanější. Dlouhou dobu pracoval jako výzkumník Českého národního korpusu a jeho odborná činnost se zaměřuje na budování korpusu i na

analýzy jazykových dat opírající se o kvantitativní i kvalitativní korpusové metody. Zároveň se však intenzivně věnuje výuce češtiny jako cizího jazyka v Ústavu bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících, který v současné době také spravuje jako jeho ředitel. Předkládaná učebnice vznikla v jednom z jeho seminářů a obsahově se opírá o autorovu bohatou publikační činnost v oblasti korpusové analýzy řečových dat rodilých i nerodilých mluvčích češtiny (srov. např. Zasina 2018a, 2018b, 2019a, 2019b, 2020, 2022b, 2022c).

V samotné koncepci práce s korpusem je zřejmé, že si je autor vědom rozrůznosti korpusových dat a následné různosti výsledků, podle toho, s jakým korpusem pracujete. V cvičebnici jsou proto zařazena cvičení opírající se o data nejnovějšího korpusu češtiny SYN2020 (Křen et al. 2020) a SYN2015 (Křen et al. 2015), korpusu mluvené češtiny ORTOFON verze 1 (Koprivová et al. 2020), o data tzv. paralelního korpusu InterCorp verze 12 (Rosen et al. 2019), který obsahuje paralelní překlady literárních děl v různých jazycích, ale také o korpus, který obsahuje řečová data nerodilých mluvčích češtiny CzeSL-SGT (Šebesta et al. 2014). Cvičebnice tedy pokrývá velmi široký záběr češtiny a umožňuje tak přístup k jazyku nejrozmanitějších stylových oblastí a komunikačních situací.

Kromě této široké jazykové základny autor implicitním způsobem ukazuje studentům i učitelům češtiny, jak používat vybrané korpusové nástroje, resp. aplikace, pro výuku a studium češtiny. Cvičení obsažená v *Korpusové cvičebnici* jsou založena na nástrojích, které jsou velmi intuitivní, koncepčně podobné nástrojům Google. Jedná se o aplikace SyD (Cvrček, Vondříčka 2011) a Slovo v kostce (Machálek 2019). Tyto nástroje samostatně vytvářejí celou škálu analýz k hledaným slovům/frázím a nevyžadují hlubší znalost vyhledávání v korpusu. Jsou tedy vhodné i pro úplné začátečníky ve využívání korpusu. Jejich grafické zpracování je navíc velmi vstřícné v prezentaci řečových dat tak, aby byla jednak přehledná a jednak také zábavná.

Samostatnější a náročnější vyhledávání pak autor staví na použití korpusové aplikace KonText (Machálek 2014). Autor si je vědom skutečnosti, že užívání tohoto nástroje nepatří mezi běžné a předpokládané dovednosti žáků a učitelů češtiny. V samotném úvodu proto jednoduše a přehledně specifikuje, jak s tímto nástrojem pracovat. Doporučuje příručky, které případným zájemcům krok za krokem demonstrují, jak jednotlivá vyhledávání provádět a jak formulovat sofistikovanější korpusové dotazy. Zároveň věnuje i celou úvodní lekci tomu, aby opět v jednotlivých krocích zadání v korpusu ukázal, jak je možné požadovaná data z korpusu získat. Tato úvodní instruktáž je dostatečně podrobná, aby následně uživatel mohl s cvičebnicí pracovat.

Většina cvičení, která jsou v cvičebnici obsažena, reflektuje fakt, že v přímé výuce se kvůli různým technickým obtížím stále osvědčuje práce s fyzicky přítomným materiálem, resp. materiálem, který existuje off-line. Jednotlivá cvičení jsou

¹ Adrian Jan Zasina, *Korpusová cvičebnice pro studenty češtiny jako cizího jazyka*, Praha: Karolinum, 138 s. ISBN: 978-80-246-5146-0, ISBN E-book: 978-80-246-5464-5.

tedy označena symbolem, zda jsou určena pro přímou práci s korpusem nebo zda je možná práce nepřímá.

Korpusová cvičebnice je koncipována jako standardní jazyková cvičebnice sloužící jako doplňkový materiál rozhojňující gramaticko-lexikální materiál libovolné učebnice. Autor sám v úvodním slově konstatuje, že ji doporučuje pro úroveň B1 a vyšší, a to zvl. z důvodu snazší instruktáže a práce s korpusem. V rámci učebnice není nutné postupovat lineárně. Jednotlivé kapitoly na sebe v náročnosti a v postupnosti či provázanosti gramaticko-lexikálních jevů navenazují, ačkoliv některé typy cvičení se jeví jako provázané a vhodnější pro postupné budování vybraného jevu. Ve cvičebnici je tedy možné jednotlivá cvičení vybírat a pracovat s nimi samostatně.

Autor rozčleňuje cvičení do tří základní typů, které signalizuje ikonami. Jedná se o přímá cvičení s korpusem, při kterých uživatel musí pracovat online s Českým národním korpusem. Tento typ cvičení je vhodný pro individuální i skupinovou výuku v přímém či distančním kontaktu. Pro tato cvičení je obzvlášť důležité, že cvičebnice obsahuje KLÍČ, který v případě těchto cvičení zároveň slouží jako vodítko, jak pracovat online s Českým národním korpusem.

Druhý typ cvičení je paralelní možností k prvnímu typu, ukazuje postupy práce s korpusem nepřímým způsobem, tj. bez počítače. Tato cvičení může vhodně využít učitel ve výuce, pokud chce výuku sám více řídit a kontrolovat jazyková data, se kterými žáci pracují.

Oba předcházející typy pak doplňují ještě nekorpusová cvičení, jejichž cílem je záměrně upozornit na závažné rysy prozkoumávaných jevů, které by třeba mohly uniknout žákově/studentově cílené pozornosti.

Ve všech třech typech cvičení je zásadní, že autor vede žáky/studenty k uvědomělému přístupu k jazyku, který je typický pro metodu Data Driven Learning. Na základě své práce s jazykem, v rámci vlastních pozorování, které autor stimuluje otázkami cílenými na určité aspekty procvičovaných jevů, formulují žáci/studenti své vlastní hypotézy o fungování jazyka. Takovýto způsob osvojování má dlouhodobější a trvalejší význam pro pochopení a aplikaci osvojovaných jevů.

Jak jsem již uvedla výše, autor v cvičebnici cílí především na skupinu žáků/studentů odpovídajících komunikační úrovni B1 podle SERRJ a ve svém přístupu upřednostňuje zkoumání daných jevů do hloubky. Tj. v rámci cvičebnice se nesnaží o pokrytí celé škály gramatických, resp. gramaticko-lexikálních jevů, které by odpovídaly úrovni B1 v referenčním popisu, ale vybírá si jevy, které jsou na základě jeho zkušeností pro žáky/studenty obtížné, a na ty se zaměřuje poměrně vysokým počtem dílčích cvičení, která žákovi/studentovi umožňují daný jev nahlédnout ve velkém rozpětí jeho užití a díky tomu také vyvodit pravidla jeho užívání a následně jej i produkovat ve velkém počtu vět tak, aby došlo k jeho fixaci.

Zasina se skutečně nezaměřuje pouze na určitý jev z hlediska gramému jako takového, ale zároveň i na základě principů komunikační hodnoty poukazuje na jeho

funkční rozpětí a případné stylové hodnoty. Na tuto problematiku se pak obecně zaměřuje v kapitolách 12. a 13. (*Stylové varianty: mluvená vs. psaná čeština a Konkurence koncovek gsg Mi a- a u-*), ve kterých vede žáky/studenty jednak k uvědomění si rozdílů v používání jazyka v psaném a mluveném jazyce, a následně pracuje s napětím mezi prvky obecného a spisovného registru češtiny, resp. i s nuancemi mezi hyperspisovnými/knižními varietami a varietami volnějšího mluveného registru spisovné češtiny.

Zásadním rysem celé cvičebnice je fakt, že zavádí moderní elektronické zdroje a technologie do humanitní oblasti, resp. do jazykové vzdělávání pro nějž se jeví jako obzvlášť vhodná tím, že představuje možnost kontaktu s kontinuální aktualizací jazykových dat. Tedy i pro uživatele (žáky/studenty českého jazyka v širokém slova smyslu), kteří nežijí přímo v České republice a nemají možnost intenzivního bezprostředního kontaktu s širokým spektrem živého jazyka, představuje způsob práce s Českým národním korpusem možnost pracovat s neustále se aktualizujícími jazykovými daty a bezděky tak i monitorovat jazykový vývoj. Na rozdíl od všech jiných učebních materiálů nebude předkládána jazyková cvičebnice tak rychle zastarávat kvůli faktu, že by svým uživatelům předkládala (byť nezáměrně) selektovaná jazyková data poplatná dobovému použití a akcentaci a idiolektu autora.

Osobně doufám, že *Korpusová cvičebnice* bude i pro Vás vítaným dárkem, který bude rozvíjet Vaše osobní dovednosti ve výuce češtiny jako cizího jazyka a který přispěje k vyšší motivaci a zájmu Vašich žáků v zápolení s nelehkými jevy v češtině.

Literatura

- Cvrček V., Vondříčka P., 2011, *SyD – korpusový průzkum variant*. Praha: FF UK. Online: <http://syd.korpus.cz>.
- Kopřivová M., Komrsková Z., Lukeš D., Poukarová P., Škarpová M., 2017, *ORTOFON v1: Korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz>
- Kopřivová M. et al., 2020, *ORTOFON v2: Korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz>
- Křen M., et al., 2015, *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz>
- Křen M. et al., 2020, *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz>
- Machálek T., 2019, *Slovo v kostce – agregátor slovních profilů*. Praha: FF UK. Online: <http://korpus.cz/slovo-v-kostce/>.
- Machálek T., 2014, *KonText – aplikace pro práci s jazykovými korpusy*. Praha: FF UK. Online: <http://kontext.korpus.cz>.
- Rosen A. et al., 2022, *Korpus InterCorp, verze 15 z 11. 11. 2022*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz>
- Šebesta K. et al., 2014, *CzeSL-SGT: korpus češtiny nerodilých mluvčích s automaticky provedenou anotací, verze 2 z 28. 7. 2014*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Online: <http://www.korpus.cz>

- Zasina A. J., 2018a, Korpusy językowe w nauczaniu języków obcych - metoda, narzędzia, praktyka. In M. Jedynak (ed.), *Specyficzne Potrzeby Studentów Szkół Wyższych a Nauczanie Języków Obcych*, Wrocław, s. 110–123.
- Zasina A. J., 2018b, O problémech nerodilých mluvčích s kvantitou na základě analýzy korpusových dat. In S. Škodová & M. Hrdlička (Eds.), *Čeština jako jazyk v průsečíku pohledů*. Praha: FF UK, s. 281–298.
- Zasina A. J., 2019a, Koncovky -a a -u genitivu singuláru maskulin neživotných s ohledem na korpusový přístup ve výuce češtiny jako cizího jazyka. *Studie z aplikované lingvistiky – Studies in Applied Linguistics*, 10(2), s. 39–57.
- Zasina A. J., 2019b, Korpusový přístup ve výuce češtiny jako cizího jazyka. Praha: FF UK. Online: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/115540/140077926.pdf?sequence=1>.
- Zasina A. J., 2020, Korpusový přístup jako řešení jazykových úskalí v osvojování češtiny jako cizího jazyka: případ předpon s-a z. In E. Solak, B. Todorović, B. Popiolek (eds.) *Slowiańskie przyjemności 3: Wielojęzyczność*, Kraków: Post Scriptum, s. 297–313.
- Zasina A.J., 2022a, Corpus approach to teaching Czech as a foreign language in university courses. *Bohemistika*, XXII(3).
- Zasina A. J., 2022b, Designing a Corpus Workbook for Students of Czech as a Foreign Language. *Studie z aplikované lingvistiky – Studies in Applied Linguistics*, 13(2), s. 125–132.
- Zasina A.J., 2022c, Dlouhá nebo krátká? Korpusová analýza verbálních substantiv na -ání a -aní. *Korpus – gramatika – axiologie*, 25, s. 72–87.

Jindřiška SVOBODOVÁ

DOI: 10.14746/bo.2024.4.11

Univerzita Palackého v Olomouci

Vy to všechno slyšíte? A rozumíte tomu?

Jitka Bieleň ve své aktuálně vydané monografii¹ dokázala zužitkovat několikaleté zkušenosti lektorky češtiny jako cizího jazyka a současně funkčně navázat na výzkum realizovaný při psaní své disertační práce.² Interdisciplinárně pojatá práce tak syntetizuje výsledky bádání v několika vědních oblastech, zejména v neurovědě a lingvistice se zaměřením na percepci jiného než mateřského jazyka. Autorčina dlouholetá didaktická praxe se pozitivně odrazila ve schopnosti napsat dobře strukturovaný a současně

¹ Jitka Bieleň, *Vy to všechno slyšíte? A rozumíte tomu? Univerzália a specifika poslechu s porozuměním*, seria Bohemica Posnaniensia. Commentationes, fasc. 29. Poznań: IFS UAM, Wydawnictwo PRO, 2023, 200 s. ISBN 978-83-63090-57-9.

² Lukášová (Bieleň), Jitka: *Analýza příčin neporozumění v řečové dovednosti poslech s porozuměním v češtině jako cizím jazyku*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2012.

také čtivý text, obsahující podstatné odborné informace doplněné o reflexi vlastních zkušeností s vyučováním cizích jazyků, a to jak v pozici studenta, tak učitele.

Autorka v textu postupuje metodicky, takže vzhledem k potřebám práce nejprve v adekvátním rozsahu představuje poslech s porozuměním jako řečovou dovednost (pozornost věnuje také historii bádání v dané oblasti) a zavádí potřebnou terminologii, což v kontextu celé práce rozhodně není samoúčelné. Na celé práci je sympatické, že proces poslechu sleduje v mnoha aspektech; pozornost věnuje nejen lidské řeči a jejím akustickým vlastnostem, ale také procesu slyšení a interpretace zvuku. Hledání paralel mezi lingvistickou a hudební terminologií výkladům dodává zajímavou dimenzi a ukazuje na potřebnost i přínos mezioborového propojování výzkumu komunikace.

Nejen z fyziologického hlediska je s oporou v odpovídající literatuře dále představena činnost sluchového aparátu i mozku při procesu poslechu, navazující interpretace a ukládání zvukových informací. Klasifikovány jsou také různé druhy paměti z časového i funkčního hlediska. Pro výklad samotný pokládám za klíčové kapitoly věnované procesu porozumění a interpretace textu; sledování cesty vedoucí od slyšení ve fyziologickém smyslu k interpretaci slyšeného, případně k adekvátnímu porozumění a zpracování informace je dobrodružný až fascinující proces.

Z hlediska dalšího využití monografie při výuce cizích jazyků jsou zásadní kapitoly věnované poslechovým strategiím a taktikám. Jitka Bieleň navazuje na oborově související práce nejen německé a anglické provenience, ale také několika dalších slovanských filologií. Široký odborný background spolu s využitím vlastních zkušeností při zvládání těchto cizích jazyků tak činí právě tyto kapitoly přesvědčivými. V přehledných tabulkách jsou zde představeny kognitivní a metakognitivní strategie a taktiky, jež recipienti aktivují při poslechu s porozuměním. Na tyto pasáže pak autorka navazuje vlastním výzkumem, ve kterém sleduje proces poslechu s porozuměním u studentů češtiny jako cizího jazyka. Mezi respondenty byli studenti na úrovni B1–B2 podle SERR a jejich odpovědi jsou vyhodnoceny kvantitativní i kvalitativní metodou. Pro další využití při sestavování poslechových cvičení i testování studentů jsou podle mého názoru velmi zajímavé výsledky kvalitativní analýzy, zejména skutečnost, že studenti obou úrovní při interpretaci textu využívají odlišné kognitivní i metakognitivní taktiky, což významně ovlivňuje míru a kvalitu jejich porozumění, respektive neporozumění slyšeného komunikátu.

Didaktika cizích jazyků je disciplína, jíž je v kontextu současné české filologie věnována značná pozornost a řada podnětů se k nám dostává ze zahraničí. Přínosem práce Jitky Bieleň je nejen to, že se jí podařilo výsledky starších výzkumů do textu organicky vtělit, ale zároveň je pro další výzkum v mnoha ohledech inspirativní:

- a) Při vytváření zpětné vazby je vhodné vyhodnocovat výsledky studentů nejen kvantitativně, tedy sledovat, ve kterých cvičeních chybovali více či méně, ale také se snažit zjistit, co za konkrétní chybou stálo, proč k ní vůbec došlo a jaké

kognitivní i metakognitivní taktiky museli studenti při interpretaci textu zapojit. Zjištění o zřejmém vztahu mezi jejich úrovní, resp. pokročilostí a aktivací odlišných strategií a taktik pokládám za významný podnět pro další výzkum.

- b) Ve světě, ve kterém se značný podíl komunikačních aktivit odehrává ve virtuálním prostředí, je potřebné znovu posoudit úlohu a roli tzv. mluvních vzorů, jimiž se aktuálně stávají především neškolení mluvčí, již jsou aktivní na internetu a ve veřejném prostoru používají jazyk obohacený o prvky sociálních i regionálních variet, a to ve všech jazykových plánech.
- c) Výzvou pro učitele cizích jazyků je hledání způsobů, jak studenty při nácviu poslechu motivovat, tedy nejen jak pro práci na hodinách vybírat vhodný materiál, ale také jak s ním dále pracovat a jaký typ úkolů a zadání je přitom vhodný vzhledem k jejich zkušenostem a dosažené úrovni.

K R O N I K A

Mieczysław BALOWSKI

DOI: 10.14746/bo.2024.4.12

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Nazvy mowią: Rudolf Šrámek

Juž dawno badacze nazw własnych stwierdzili, że propria nie tylko oznaczają jednostkowe, niepowtarzalne obiekty rzeczywistości, ale również wiele o nich mówią. Pozwalają też, dzięki posiadanej dodatkowej wiedzy, wyodrębnić konkretny denotat spośród innych o takiej samej formie i tak samo brzmiących. Przeanalizujemy to na jednym przykładzie.

Rudolf Šrámek – nazwa własna złożona, antroponim.

Człon *Rudolf* to starożytne męskie imię germańskie, składające się z dwóch rdzeni: *hrod* ‘sława, chwała’ i *wolf* ‘wilk’, w Polsce notowane od XII w., częste w rodach panujących Austrii i Niemiec, oznaczające pierwotnie ‘mężczyznę sławnego, walecznego jak wilk’ (Knappová 1985, s. 159)¹. Spośród wielu nosicieli tego imienia wybieramy antroponim z drugim członem *Šrámek*: *Rudolf Šrámek*. Kształt graficzny i fonetyczny tego proprium informuje, iż powstało ono na gruncie słowiańskim, choć pierwotnie należy go szukać w niemieckim systemie nazewniczym, i przynależy do języka czeskiego. Etymologicznie związane jest zapewne z czeskim apelatywem *šrám* ‘blizna’ (Machek 1968, s. 622)², choć nie można wykluczyć jako podstawy niemieckiej nazwy osobowej *Schramm* (por. Rymut 2001, t II, s. 553)³.

¹ Miloslava Knappová podaje, że „RUDOLF, jméno staroněmeckého původu (ze stněm. *Hruodolf*) znamená »slavný vlk«. – Domací podoba: Ruda, Rudy, Rudík, Rudolfěk, Rolf, Rudla, Rudánek, Rydýnek, Rudouš(ek), Dolf(i) apod. – *Slov.*, *něm.*, *mad.*, *dán.*, *hol.*, *pol.* Rudolf, *angl.* Rudolph, Rudolf, *franc.* Rudolph(e), *ital.*, *špan.* Rudolfo, *lat.* Rudolphus. Osamostatnělou cizí zkráceninou je Rolf. – Běžně užíváno. – Jmeniny: 17. dubna” (Knappová 1985, s. 159–160).

² Václav Machek podaje: „šrám jizva, již. stč. Pol. szram, nyní szrama, r. ukr. šrám. Ze střhn. Schram (nyní *Schramme*)” (Machek 1968, s. 622).

³ Dobrava Moldanová podaje: „Šram (1423); Šráma A šráma = jizva; přenes. člověk poznamenaný jizvou; Šráma-ek (zdrob.), Šram-I (z něm. zdrob.)” (Moldanová 2015, s. 237). Wskazuje také na nazwiska podobne: Šramčík, Šraml.

Teraz z wszystkich *Rudolfův Šrámkův* wybierzemy tego, który nas szczególnie interesuje, a który urodził się 15 stycznia 1934 r. w Ostrawie, właściwie w Hošťálkovicach, od 1976 dzielnicy Ostrawy⁴. Młode lata spędził On w Opawskim i Hulczyńskim, gdzie chodził do szkoły podstawowej, a później do gimnazjum najpierw w Opawie (do wybuchu wojny), a następnie w Hulczynie (Hlučín, po II wojnie światowej). Po maturze na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jana Evangelisty Purkyně (od 1990 roku – Uniwersytetu Masaryka) rozpoczął dwukierunkowe studia filologiczne (filologia czeska i rosyjska). Najważniejsze dla Niego okazały się zagadnienia językoznawcze, zwłaszcza dotyczące dialektologii i onomastyki, w arkana których wprowadzili go František Trávníček, Arnošt Lamprecht i Václav Máček, wybitni czescy slawiści. Spowodowało to, iż po studiach zatrudniony został w pracowni dialektologicznej Instytutu Języka Czeskiego Brneńskiego Oddziału Czechosłowackiej Akademii Nauk (Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV v Brně), gdzie aktywny był od roku 1958 aż do 1993.

W roku 1964 obronił na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze) rozprawę doktorską pod tytułem *Nazvy miejscowe na pólnocnoscichodnich Morawach (Místní jména na severovýchodní Moravě)*, napisaną pod kierunkiem prof. Vladimíra Šmilauera. Po uzyskaniu stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych (*candidatus scientiarum*, CSc.) – jako eksternista – wykładał na Wydziale Filozoficznym (w latach 1965–1969) i Pedagogicznym (w latach 1973–1993) Uniwersytetu Masaryka w Brnie oraz w latach 1969–1985 na Wydziale Pedagogicznym w Ostrawie (Filozofická a Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Pedagogická fakulta v Ostravě).

W roku 1993 przeniósł się na Uniwersytet Masaryka w Brnie na Wydział Pedagogiczny, na którym pracował jako adiunkt w Katedrze Języka Czeskiego (Katedra českého jazyka Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity) do 1994 r., kiedy się habilitował. Wówczas został zatrudniony jako docent ze specjalizacją językoznawstwo czeskie. Dwa lata później Prezydent Republiki Czeskiej mianował Go profesorem nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa czeskiego, otrzymał tytuł, na który zasługiwał już od dziesiętków lat wcześniej.

Należy tu dodać, że miano interesującego nas Człowieka odnotowane jest wielokrotnie w dokumentacji urzędowej: w latach 1998–2016 był On członkiem Senatu Uniwersytetu Masaryka w Brnie (Vědecká rada Masarykovy univerzity), w latach 1996–1999 prodziekanem ds. nauki i kontaktów z zagranicą Wydziału Pedagogiczne-

go Uniwersytetu Masaryka w Brnie, a także kierownikiem Katedry Języka Czeskiego Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Masaryka w Brnie w latach 1993–1996.

Gdzie jeszcze możemy znaleźć proprium *Rudolf Šrámek* w funkcji identyfikacyjno-dyferencyjnej – występuje ono licznie w dokumentach wielu instytucji i organizacji naukowych, których był członkiem. Zaczniemy od komisji onomastycznych: Komisja Onomastyczna Czechosłowackiej Akademii Nauk (Onomastická komise Československé akademie věd – przewodniczący, 1982–2002), a następnie Akademii Nauk Republiki Czeskiej (przewodniczący – do roku 2002, a od 2005 r. – honorowy przewodniczący), International Committee of Onomastic Sciences (wiceprezydent, 1996–1999), International Council of Onomastic Sciences (wiceprezydent, 1994–2000), Geisteswissenschaftliches Zentrum f. Geschichte u. Kultur Ostmitteleuropas, Leipzig (członek Rady Naukowej w latach 1996–2002), przewodniczący Komisji ds. Nazewnictwa Czeskiego Urzędu Geodezyjnego i Katastralnego (Český úřad zeměměřický a katastrální, 2001–2010), wiceprzewodniczący Międzynarodowej Komisji Onomastyki Słowiańskiej i przewodniczący jej Podkomisji Słowiańskiego Atlasu Onomastycznego (1973–2013), przedstawiciel Republiki Czeskiej i autor wielu haseł w Międzynarodowej Komisji Karpackiego Atlasu Dialektologicznego (1988), członek Słowacko-Czeskiej Podkomisji Terminologii Onomastycznej Komisji Onomastycznej Słowackiej Akademii Nauk (Slovensko-česká pracovní skupina pro onomastickou terminologii při Slovenské onomastické komisi SAV, Bratislava) (2013), członek Słowackiej Komisji Onomastycznej przy Instytucie Językoznawstwa Słowackiej Akademii Nauk (Slovenská onomastická komise při Jazykovedném ústavu SAV) itd.

Antroponim *Rudolf Šrámek* znajdziemy również w wielu redakcjach naukowych czasopism międzynarodowych (też wydawanych w Polsce), takich jak: „Acta onomastica” (Praha), „Onomastica” (Kraków) czy „Onomastica Slavogermanica” (Wrocław), „Folia onomastica Croatica” (Zagrzeb), oraz w krajowych i międzynarodowych projektach i badaniach naukowych, np. *Jména států a jejich územního členění* (Český úřad zeměměřický a katastrální, 2005), *Familiennamen in Österreich*. – projekt Austriackiej Akademii Nauk w Wiedniu (2007–2012), *National Identity in Central Europe 1918–1945*, wieloletni ogólnosłowiański projekt poświęcony *Słowiańskiemu Onomastycznemu Atlasowi* i wielu innych.

Nazwa osobowa *Rudolf Šrámek* nie tylko oznacza Człowieka, który swoje losy złączył z Hulczyńskiem, Opawskim, Ostrawskim czy Brneńskim, ale także informuje o tym, że jest On niezwykle płodny naukowo⁵. Jego głównymi polami badaw-

⁴ Por. Bogoczová 2013, *Prof. PhDr. Rudolf Šrámek, CSc., dr. h.c.* Online: <https://www.muni.cz/lide/1592-rudolf-sramek/zivotopis> [dostęp: 20.05.2024].

⁵ O Jego pracowitości pisali m.in. Balowski 2004; Jakus-Borkowa 2004; Cieślíkova 2014; Bayerová, Lutterer 1994; Borovská 2014; David 2019; Harvalík 2004, 2016; Kolářová 2009; Komárek 2004; Lutterer 2009; Minářová 1998; Obrovská 2004b i wielu innych.

czymi są dialektologia oraz onomastyka. Trudno byłoby w tym artykulu wymienić wszystkie publikacje książkowe i studia opublikowane w monografiach czy czasopismach naukowych Jego autorstwa. Ograniczymy się jedynie do wybranych, odsyłając do wielu prac o charakterze bibliograficznym⁶.

Pierwszą dziedziną naukową, której Rudolf Šrámek poświęcił wiele lat, była dialektologia. Interesował Go nie tylko obecny stan gwar, ale także ich rozwój głównie w zakresie leksyki, co zaowocowało pracą w przygotowaniu Atlasu Języka Czeskiego (*Český jazykový atlas*). Brał też udział w projekcie Atlas Linguarum Europae, który zapoczątkowało w 1970 roku UNESCO, a opublikowano w latach 1975–2007. W tym czasie pracował jako redaktor tomu również nad wydaniem *Obščekarpatskiego dialektologičeskogo atlasu* (1977–1978).

Jednak najwięcej uwagi poświęcił onomastyce, zwłaszcza czeskiej. Zainteresowania onomastyczne Rudolfa Šrámkę są widoczne już w jego rozprawie doktorskiej pn. *Místní jména na severovýchodní Moravě*, którą obronił w roku 1964. Onomastykę traktował jako dyscyplinę językoznawczą, kładąc szczególny nacisk na aspekt funkcjonalny, toteż postanowił opracować koncepcję funkcjonalnych i komunikacyjnych modeli onomastycznych. Prezentację pierwszych modeli toponimicznych i ich pozycję w systemie toponimicznym przedstawił w czasopiśmie „Slovo a slovesnost” w 1972 r. (*Toponymické modely a toponymický systém*), następnie poszerzył ją w roku 1976 o model słowotwórczy czeskiej toponimii (*Slovotvorný model v české toponymii*). Teoria modeli została przyjęta w środowisku onomastycznym z wielkim uznaniem i stała się podstawową metodologią Słowiańskiego Atlasu Onimicznego (*Slovanský onymický atlas*), który powstał pod przewodnictwem Rudolfa Šrámkę.

Z koncepcją systemu toponimicznego i onomastyki ogólnej spotykamy się również w Jego pracy *Úvod do obecné onomastiky*, wydanej w 1999 r. i przetłumaczonej na język niemiecki *Beiträge zur allgemeinen Namentheorie* (wydanej w serii *Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft*, Band 16, Wien: Praesens Verlag, 2007).

Publikacji onomastycznych Rudolfa Šrámkę można by przytoczyć wiele. Zwróćmy uwagę jeszcze na książki współautorskie, jak np. *Index českých exonym. Standardizované podoby. Varianty* (publikacja wielokrotnie wydawana, ostatnie wydanie z roku 2019), *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje* (1982) a *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (1997), *Labyrintem vlastních jmen a nářečí* (2010, 2017), *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* (1970, wyd. uzupełnione 2020) i jego „forma odwrócona” *Retrográdní slovník místních jmen Moravy a Slezska* (2013), czy

⁶ Por. też artykuły w monografii ofiarowanej prof. PhDr. Rudolfowi Šrámkowi *Vlastní jména v mluvnicih češtiny a v tradici českého mluvnictví* (2001).

rozpoczęty *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, do którego wspólnie z Janą Pleskalovą przygotował *Heslář ke Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, obejmujący 32 769 haseł.

W natłoku pracy Rudolf Šrámek nie zapomniał o swoich rodzinnych stronach. Już w roku 2013 wydał *Jména obcí a sídel na Hlučínsku. Průvodce po místních jménech specifického regionu Moravskoslezského kraje*, monografię, która jest nazwana unikatowym dziełem onomastycznym, prezentującym wieloletnie badania terenowe toponimii Hulczyńska, oraz *Putování za názvy obcí Jihlavska* (2021), pracę, dzięki której możemy zapoznać się z interpretacją nazw własnych ziemi igławskiej, opisem warstw osadnictwa tego regionu oraz średniowiecznego górnictwa rud srebra. Problematyce regionalnej poświęcił także jedną z ostatnio wydanych pozycji: *Mluva na Hlučínsku, krajíně našeho domova* (Hlučín 2020, s. 78–82).

Nazwę osobową Rudolf Šrámek można znaleźć w pracach onomastów polskich, niemieckich, słowackich, austriackich, skandynawskich i innych, ponieważ od dawna Rudolf Šrámek interesował się również onomastyką słowiańską (por. np. *Makedonska ojkonomija I a Makedonska ojkonomija II*, „Acta onomastica” 1997; *Rečnik na ličnite imena kaj Makedoncite*, „Acta onomastica” 1997; *Kratkij slovar' lingvističeskich terminov*, „Acta onomastica” 1997; *You Name It. Perspectives on Onomastic Research*, „Acta onomastica” 1997; *Teória vlastného mena*, „Slovo a slovesnost” 1999 i wiele wiele innych)⁷ i liczni naukowcy się do Jego badań odwołują.

Nie sposób tutaj wymienić wszystkich „miejsc”, w których wspomniany antroponim wystąpił. Gdyby odnotować również liczbę cytowań prac naukowych osoby o nazwie Rudolf Šrámek, to trzeba by przeznaczyć na to niejeden numer niniejszego czasopisma, gdyż należy ona do grupy o najwyższej frekwencji nazw własnych w językoznawstwie.

Antroponim ten pojawił się również – co należy szczególnie podkreślić – wśród doktorów *honoris causa* Uniwersytetu Ostrawskiego. Ale nie jest to rozdział zamknięty. Jeszcze nie raz spotkamy to proprium na półce księgarskiej, w bibliotece czy czasopiśmie. Dlatego życzymy Panu Profesorowi nieustającego zdrowia, twórczych sił i tej niezwykłej radości z tworzenia czegoś, na co wszyscy czekamy.

Literatura

- B a l o w s k i M., 2004, *Jubileusz Profesora Rudolfa Šrámkę*, „Bohemistyka” 4, nr 1, s. 75–77.
B o g o c z o v á I., 2013, *Šrámek Rudolf, jazykovědec*. In: *Kulturně-historická encyklopedie českého Slezska a severovýchodní Moravy*. Ostrava: OU, s. 412–413.

⁷ Por. też *Vlastní jména v mluvnicih češtiny a v tradici českého mluvnictví. Sborník k jubileu Rudolfa Šrámkę*, eds. H. Kneselová, I. Kolářová, Brno: Masarykova univerzita, 2001.

- Ciešlikowa A., 2014, *Jubileusz Rudolfa Šrámka*, „Onomastica” 58, s. 447–448.
- Bayerová N., Lutterer I., 1994, *Rudolf Šrámek šedesátiletý*, „Naše řeč” 77, s. 106–108.
- Borovská H., 2014, *K významnému životnímu jubileu profesora Rudolfa Šrámka*, „Bohemistika” 14, č. 2, s. 198–200.
- David J., 2019, *Professor Rudolf Šrámek turning eightyfive*, „Acta onomastica” 60, č. 1, s. 160–162.
- Harvalík M., 2004, *K životnímu jubileu Rudolfa Šrámka*, „Acta onomastica” 45, s. 154–158.
- Harvalík M., 2016, *Osmdesátiny Rudolfa Šrámka*, „Acta onomastica” 55, s. 387–390.
- Jakus-Borkowa E., 2004, *Ze spotkań onomastycznych*, „Bohemistika” 4, nr 1, s. 78–79.
- Jakus-Borkowa E., 2019, *Jubileusz Profesora Rudolfa Šrámka*, „Bohemistika” 4, nr 2, s. 282–284.
- Knappová M., 1985, *Jak se bude jmenovat?*, Praha: Academia.
- Kolářová I., 2009, *Jubileum profesora Rudolfa Šrámka*, „Bohemistika” 9, č. 2, s. 151–153.
- Komárek K., 2004, *Rudolf Šrámek sedmdesátiletý*, „Jazykovědné aktuality” 41, 1/2, s. 56–57.
- Lutterer I., 2009, *Rudolfu Šrámkovi k 75. narozeninám*, „Acta onomastica” 50, s. 230–231.
- Machek V., 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, 2. opravené a doplněné vydání, Praha: Academia.
- Minářová E., 1998, *Jubileum profesora Rudolfa Šrámka*, „Acta onomastica” 39, s. 187–189.
- Moldanová D., 2015, *Naše příjmení*, Praha: Agentura Pankrác.
- Obrovská J., 1998, *Výběrová bibliografie prací R. Šrámka od r. 1994 do ledna 1999*, „Acta onomastica” 39, s. 189–191.
- Obrovská J., 2004a, *Bibliografie Rudolfa Šrámka (1956–2004)*, „Acta onomastica” 44, s. 158–189.
- Obrovská J., 2004b, *Profesoru Rudolfu Šrámkovi k narozeninám*, „Naše řeč” 87, s. 156–159.
- Prof. PhDr. Rudolf Šrámek, CSc., dr. h.c. Online: <https://www.muni.cz/lide/1592-rudolf-sramek/zivotopis> [dostup: 20.05.2024].
- Rymut K., 1999, 2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I–II, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Tuškova J. M., Kolářová I., 2008, *Bibliografie prof. PhDr. Rudolfa Šrámka, CSc. za léta 1956–2008*, Brno: Masarykova univerzita.
- Vlastní jména v mluvnících češtiny a v tradici českého mluvnictví. Sborník k jubileu Rudolfa Šrámka*, 2001, eds. H. Kneselová, I. Kolářová, Brno: Masarykova univerzita.

Adrian Jan ZASINA
Svatava ŠKODOVÁ
Univerzita Karlova

DOI: 10.14746/bo.2024.4.13

Bohemistika v jazykovém a kulturním kontaktu se světem.

XI. mezinárodní sympozium o češtině jako cizím jazyku

Ve dnech 5. až 9. srpna 2024 se uskutečnil jedenáctý ročník mezinárodního sympozia o češtině jako cizím jazyku Bohemistika (Bo2024) s podtitulem *Bohemistika v jazykovém a kulturním kontaktu se světem* (<https://bohemistika.sympozium.ff.cuni.cz>). Hlavním organizátorem konference byl Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, s nímž spolupracovala dvě spřátelená pracoviště Ústav českého jazyka a teorie komunikace a Ústav Českého národního korpusu. Konferenci finančně zaštil program Cooperatio ve vědní oblasti Lingvistika (srov. <https://www.ff.cuni.cz/vyzkum-a-veda/granty-a-projekty/grantove-prilezitosti-v-ramci-uk/cooperatio>). Konference se stejně jako předešlé ročníky uskutečnila ve vazbě na 67. běh Letní školy slovanských studií FF UK (<http://lsss.ff.cuni.cz>). Konferenčním prostorem pro hlavní dny akce se stala historická budova Filozofické fakulty UK na náměstí Jana Palacha v Praze. Sympozia se zúčastnilo přes padesát přednášejících z Evropy (Česko, Francie, Německo, Polsko, Švýcarsko, Velká Británie), ale i mimoevropských zemí (Čína, Japonsko, Tchaj-wan, USA), kteří přednesli 38 příspěvků, prezentovali 6 posterů a realizovali 4 předkonferenční workshopy.

Oficiálnímu zahájení konference předcházely dva workshopové dny. V pondělí 5. srpna se uskutečnil první workshop Christiana Hilcheyho z Texaské univerzity v Austinu na téma *Using the Reality Czech Materials – From Formal Classroom to Self Study*. Workshop byl zaměřen na prezentaci otevřeného vzdělávacího materiálu Reality Czech (<https://realityczech.org>), který je volně přístupnou on-line učebnicí pro výuku češtiny jako cizího jazyka, primární cílovou skupinou učebnice jsou rodilí mluvčí americké variety angličtiny.

Další workshopový den v úterý 6. srpna nabídl tři workshopy, zaměřené na moderní aplikace a nástroje ve výuce jinojazyčných mluvčích češtiny. Během workshopu *GramatiKat: Jak gramatické profily pomáhají učitelům i studentům při výuce češtiny jako druhého jazyka* Dominika Kovářiková, odborná asistentka Ústavu českého národního korpusu, představila základní funkcionalitu nástroje, který

umožňuje sledovat substantiva, slovesa a adjektiva v jejich nejčastějších gramatických tvarech (<https://korpus.cz/gramatikat>). Třetí workshop se věnoval *Možnostem využití softwaru SLAN v hodinách češtiny pro cizince*. Anastasia Sokolova, vedoucí Katedry ruského jazyka a literatury Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, uvedla nástroj SLAN (<https://slan.ped.muni.cz>), který obsahuje 2 tisíce odvozených substantiv získaných z devíti učebnic češtiny pro cizince na úrovních od A2 do B2 podle SERR. SLAN umožňuje jinojazyčným mluvčím sledovat slovtvorné vztahy mezi slovy. V celkovém pořadí čtvrtý workshop vedený Adrianem Janem Zasínou, ředitelem Ústavu bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících, byl zaměřen na korpusový přístup ve výuce a prezentaci korpusových cvičení shromážděných v Korpusové cvičebnici pro studenty češtiny jako cizího jazyka (<https://karolinum.cz/knihy/zasina-korpusova-cvicebnice-pro-studenty-cestiny-jako-ciziho-jazyka-29019>).

Všechny workshopy se potkaly s hojnou účastí účastníků konference.

Slavnostní zahájení konference ve středu 7. srpna otevřela úvodním slovem doc. PhDr. Ivana Bozděchová, CSc., členka organizačního výboru. Účastníky konference následně pozdravil PhDr. Mgr. Václav Velčovský, Ph.D., vrchní ředitel sekce mezinárodních vztahů, EU a ESIF, a za vedení fakulty proděkan doc. PhDr. et JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D. Slavnostní proslovy zakončila Hana Hlaváčková, předsedkyně Československého ústavu zahraničního, která uvítala akci ze strany krajanů v zahraničí.

Odborné jednání otevřela plenární přednáška prof. Tomáše Glance z Univerzity v Curychu, jenž se ve svém příspěvku *Migrace – exil – mnohojazykovost v české literatuře: výhledy a ohlédnutí bohemistik* věnoval otázce české literatury v kontextu překračování nejrůznějších hranic, státních i kulturních. Mimo jiné komentoval i transkulturní praxi trvající v Českých zemích, která dlouhodobě ovlivnila bohemistiku nejen v meziválečném období.

Další jednání probíhala ve dvou paralelních sekcích. První dopolední sekce byla věnována Společnému referenčnímu rámci pro jazyky (SERRJ) a otázce jazykové úrovně obecně. V rámci tématu SERRJ zazněly příspěvky *Stylometická analýza textů z testových cvičebnic pro cizince různých úrovní* Žanety Stiborské, Michala Místeckého a Lucie Radkové z Ostravské univerzity; *Mediace jako jeden z komunikačních modů: teorie a praxe* Dariny Hradilové z univerzity Palackého v Olomouci; *Vhled do úrovně české gramaticko-lexikální kompetence u ukrajinských mluvčích* Milana Kubiátka a Jiřiny Růžičkové z Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Druhá dopolední sekce se zaměřila na frazeologii. V této sekci byly prezentovány příspěvky *Osvojování druhého jazyka: problematika ekvivalence českých a španělských frazémů* autorství Terezy Šandové

z Filozofické fakulty UK; *Staré frazémy v novém hávu* Marie Kopřivové z Filozofické fakulty UK; *České narativní metaoperátory v procesu hledání frazémů* Alexandry Zięby ze Slezské univerzity v Katovicích.

Témata odpoledních sekcí pak byla didakticko-výzkumná. První sekce se zaměřila na fonetiku a výslovnostní jevy češtiny nerodilých mluvčích. Zazněly zde čtyři příspěvky: *Asimilace a ztráta znělosti souhlásek u jinojazyčných mluvčích češtiny* autorství Jitky Veroňkové z Filozofické fakulty UK; *Výslovnostní odchylky nerodilých mluvčích s prvním jazykem vietnamštinou* Radima Ošmery z Masarykovy univerzity; *Možnosti vizualizace při nácviu výslovnosti češtiny pro cizince* Tanji Kocjančič Antolík a Jitky Veroňkové z Filozofické fakulty UK; *Rodilý versus nerodilý mluvčí v pozici učitele češtiny jako druhého jazyka / problematika cizineckého akcentu* Radima Ošmery a Terezy Netíkové z Masarykovy univerzity.

Další sekce se věnovala široce pojaté lingvodidaktice. Tuto část naplnily příspěvky *K faktorům řečové distribuce mluvnických kategorií a jevů v současné češtině* Milana Hrdličky z Filozofické fakulty UK; *Kultura mluveného projevu a výuka češtiny pro cizince* Jiřího Hasila z Filozofické fakulty UK; *Nové podněty z opětovně zahájeného prezenčního studia češtiny na Pekingské univerzitě zahraničních studií* autorství Evy Roubalové z Pekingské univerzity zahraničních studií.

Čtvrteční odpoledne uzavřela co do počtu příspěvků nejobsáhlejší sekce, jež byla věnována otázce českého zděděného jazyka. Tato problematika byla účastníky sympozia živě diskutována. Český zděděný jazyk představuje variantu češtiny užívanou v českých rodinách žijících v zahraničí. Její podoba se různou měrou liší od standardní češtiny, zkoumání jejích charakteristik představuje zajímavou výzkumnou oblast. Hlavní otázkou, která byla vyzdvihnuta během konference, byla otázka výuky češtiny jako jazyka zděděného, protože právě tato podoba češtiny klade zcela jiné nároky na vzdělávání oproti češtině mateřské či češtině pro cizince. V první části zazněly příspěvky *Zděděný jazyk v cizině i doma* Marie Čechové; *Potenciál a potřeby druhé generace mluvčích češtiny jako zděděného jazyka z didaktického hlediska* Kateřiny Šichové z Univerzity v Řezně; *Rodina jako základ bilingvního vývoje: Příklad české komunity v irském Dublinu* Terezy Krymlákové z Filozofické fakulty UK; *České školy v zahraničí a jejich role v životě české diaspor* autorek Marie Boccou Kestřánkové z Filozofické fakulty UK a Evy Jánské z Přírodovědecké fakulty UK. V druhé části byly předneseny příspěvky *Czech as a Heritage Language: The Need for Research-Informed Heritage Language Pedagogy* Vandy Picket z Univerzity v Oxfordu; *České školy v zahraničí a jejich zkušenost s výukou vícejazyčných žáků. Dilemata vícejazyčné výchovy a výuky* Lucie

Slavíkové Boucher z České školy bez hranic v Paříži; *K vývoji učebnice 3. ročníku ZŠ pro uživatele češtiny jako jazyka zděděného* autorky Marie Boccou Kestřánkové z Filozofické fakulty UK; *Nebyl to jazyk český, ale zelovskéj: Současná situace češtiny v polském Zelówě* Ivy Šimkové z Filozofické fakulty UK.

Čtvrteční jednání otevřela opět plenární přednáška prof. Melissy Shih-Hui Lin z Národní univerzity Chenchi v Tchaj-peji. Ve svém příspěvku *How LI Chinese learn the Czech language: The case of Czech instrumental* představila pohled čínských studentů češtiny na instrumentál. Čínština a čeština s ohledem na morfologickou bohatost reprezentují dva protipóly, proto je česká morfologie výzvou pro čínské mluvčí a je třeba jí věnovat zvláštní pozornost v oblasti výuky češtiny jako cizího jazyka.

Dopolední jednání se konala ve třech paralelních sekcích. Zazněla zde témata týkající se korpusového výzkumu, pragmatiky, translatologie a literatury. Jednalo se o příspěvky *Direkcionálna a volba prekladateľských stratégií – na príkladu prekladu konstrukce typu OVS z češtiny do němčiny* Christofa Heinze z Univerzity v Lipsku; *Určování vidového významu výpovědi* Ilony Starý Kořánové z Filozofické fakulty UK; *Words Meet Pictures: Korean Learners of Czech Describing Motion Situations* Svatavy Škodové z Filozofické fakulty UK; *Korpusová analýza slovní zásoby v českých učebnicích biologie* Dominiky Kovářikové a Silvie Převrátilové z Filozofické fakulty UK; *Rozdíly mezi češtinou a chorvatštinou v tvorbě a užívání deverbativních adjektiv a substantiv* Karla Jirásky z Filozofické fakulty UK; *Provozní řád jako administrativní dokument a veřejný nápis (česko-polská komparace)* Andrzeje Charciarka ze Slezské univerzity v Katovicích; *Nářeční prvky v současné české beletrii a jejich vnímání rodilými mluvčími i studenty češtiny jako cizího jazyka* Sergeje Skorvida z Univerzity Hradec Králové; *Komunikační ne/dorozumění a japonští studující češtiny* Markéty Bruny Gebhart z Tokijské univerzity zahraničních studií.

Odpolední část sympozia se konala ve dvou sekcích. Miroslav Slowik z Technické univerzity v Liberci se věnoval češtině z pohledu španělských mluvčích v příspěvku *Česká řečová zdvořilost z pohledu Španělů*. Ondřej Vinš z Filozofické fakulty UK představil *Jak píšou čeští neslyšící?* V druhé sekci byla pozornost věnována výukovým aplikacím a platformám. V této části byly prezentovány příspěvky *Využití slovo tvorného analyzátoru (SLAN) při práci s novou učebnicí češtiny pro nerodilé mluvčí Cestou necestou* Adriany Válkové, Anastasie Sokolové a Hany Svobodové z Masarykovy univerzity; *Česky od A do C* Pavla Pečeného z Ústavu jazykové a odborné přípravy UK; *Model BOPPPS pomocí platformy*

»RainClassroom« ve výuce češtiny pro středně pokročilé čínské studenty Huan-huan Chen z Pekingské univerzity zahraničních studií.

Podvečer konference zpříjemnila posterová sekce, která byla věnována především učebním materiálům. Jednotliví autoři prezentovali následující témata: *Letní učebnice češtiny* (Hana Hejlová, Filozofická fakulta UK), *Reality Czech* (Christian Hilchey, Texaská univerzita v Austinu); *Levou zadní II – učebnice češtiny jako druhého jazyka* (Pavlna Vališová, Filozofická fakulta UK); *Multi-mediální učebnice češtiny pro vícejazyčné děti* (Jana Nahodilová, Česká a slovenská škola Okénko), *Valenční konstrukce v češtině pro cizince* (Andrea Houdoušková, Filozofická fakulta UK), *Výjadřování pohybu pomocí slovesa jít v češtině* (Šárka Petrovičová, Technická univerzita v Liberci).

Vzhledem k tomu, že sympozia se účastní zahraniční bohemisté, je jeho důležitou složkou také kulturní program, který umožňuje rozšíření povědomí v aktuálním kulturním dění a zajímavostech a v neposlední řadě také umožňuje navázání dalších kulturních kontaktů.

V rámci doprovodného programu měli přednášející možnost se účastnit autorského čtení současného českého básníka a teoretika Jaromíra Typlta (<http://www.typlt.cz>), který představil akusticko-vizuální poezii jako jednu z větví současné české literární produkce.

V další části kulturního programu bylo prezentováno filmové nastudování Nezvalovy *Abeceedy*, kterou v rámci divadelního semináře připravili studenti programu Bohemistika pro cizince. Představení uvádí alternativní přístup k práci s českými literárními díly a jejich zprostředkování mluvčím s jiným mateřským jazykem, než je čeština. Inscenace byla nastudována a zfilmována pod vedením Peadra Dr. Ilony Starý Kořánové, Ph.D. Filmové zpracování *ABECEDA podle Vítězslava Nezvala a proměny podoby znaku* připomnělo sté výročí prvního vydání tohoto díla. Na přípravě se podílela také doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D., což propojilo bývalé samostatné ústavy, Ústav bohemistických studií a Ústav jazyků a komunikace neslyšících, v jeden Ústav bohemistiky a komunikace neslyšících, který vznikl spojením původních ústavů 1. 7. 2023. Celé představení je možné zhlédnout na kanále YouTube (<https://www.youtube.com/watch?v=L9YC4BHT2xo>).

Poslední den konference se nesl v duchu doprovodného kulturního programu, který se konal na zámku v Lužanech. Kulturní program se uskutečnil pod záštitou *Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových* (<http://www.hlavkovanadace.cz>). Účastníci si připomněli odkaz Josefa Hlávky, jehož památku uctili položením kytice v hrobce na hřbitově v Přešticích. Následně byli hosté uvítáni předsedou Nadání prof. JUDr. Václavem Pavlíčkem, CSc. v zámeckém parku. V rámci programu mohli účastníci vyslechnout koncert sexteta MusEquality v zámecké kapli. Samozřejmě ne-

mohla chybět ani komentovaná prohlídka zámku, který byl ve své historii vždy místem, kde se potkávaly významné české kulturní osobnosti.

S ohledem na vysokou účast lze celou akci považovat za velice zdařilou, proto se budeme těšit na další ročník konference, jež se uskuteční v srpnu 2026. Kniha abstraktů Bo2024 je přístupná na webových stránkách sympozia (viz https://bohemistika.symposium.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/145/2024/07/Bohemistika_2024_Book-of-Abstract.pdf). Na tomto webu (<https://bohemistika.symposium.ff.cuni.cz>) najdete také další informace týkající se předešlých a nadcházejících ročníků. Doufáme, že se za dva roky opět sejdeme v početné skupině příznivců češtiny jako cizího jazyka. Proto vás již nyní srdečně zveme na dvanáctou edici sympozia o češtině jako cizím jazyku Bohemistika 2026.

INFORMACJA O AUTORACH

GRAŻYNA BALOWSKA, profesor uczelni, dr hab., bohemistka, językoznawczyni, kierowniczka Katedry Języków Słowiańskich Instytutu Językoznawstwa Uniwersytetu Opolskiego. Główne zainteresowania naukowe: sytuacja językowa w Republice Czeskiej w aspekcie socjolingwistycznym, frazeologia czeska, przestrzeń sepułkralna, leksykografia, leksykologia, laski mikrojęzyk literacki. E-mail: grazyna.balowska@uni.opole.pl. ORCID 0000-0002-8175-2313.

MIECZYSLAW BALOWSKI, prof. dr hab., bohemista, językoznawca, kierownik Zakładu Języków i Literatur Zachodniosłowiańskich Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Główne zainteresowania naukowe: współczesny język czeski, rozwój języka czeskiego, onomastyka zachodniosłowiańska, frazeologia zachodniosłowiańska. E-mail: balowski@amu.edu.pl. ORCID 0000-0002-5301-9819.

KRISTÝNA BŘEZINOVÁ, Mgr., bohemistka, językoznawczyni, asystentka w Katedrze Języka Czeskiego, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Ostrawskiego (Katedra českého jazyka, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita). Główne zainteresowania naukowe: onomastyka, antroponimia. E-mail: kristyna.brezinova@osu.cz. ORCID: 0000-0002-5874-0795.

MILAN HRDLÍČKA, doc., PhD., CSc., bohemista, lingwodydaktyk. Instytut Bohemistyki dla Cudzoziemców i Komunikacji Niesłyszących Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola w Pradze (Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze), Katedra Języka i Literatury Czeskiej Uniwersytetu Zachodnioczeskiego w Pilźnie (Katedra českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni). Główne zainteresowania naukowe: bohemistyka lingwistyczna, morfologia współczesnego języka czeskiego, opis i prezentacja języka czeskiego innojęzycznym mówiącym, teoria przekładu artystycznego. E-mail: milan.hrdlicka@ff.cuni.cz, mhrdlick@kej.zcu.cz. ORCID: 0000-0002-4976-8286.

BARTOSZ JUSZCZAK, dr, bohemista, rusycysta, sławista, adiunkt w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Główne zainteresowania naukowe: językoznawstwo słowiańskie; polska, czeska, rosyjska dialektologia miejska w aspekcie diachronicznym i synchronicznym; językoznawstwo kulturowe i typologiczne; onomastyka. E-mail: bartosz.juszczak@uwr.edu.pl. ORCID 0000-0002-7058-0384.

JARMILA MÁDROVÁ, Mgr., bohemistka, językoznawczyni, asystentka w Katedrze Języka Czeskiego, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Ostrawskiego (Katedra českého jazyka, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita). Główne zainteresowania naukowe: onomastyka, socjolingwistyka. E-mail: jarmila.madrova@osu.cz. ORCID: 0000-0002-5449-7281.

BLAŻEJ OSOWSKI, dr hab., językoznawca, bohemista, polionista, docent w Instytucie Etnologii, Studiów Środkowoeuropejskich i Bałkańskich na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze (Ústav etnologie a středoevropských a balkánských studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze). Główne zainteresowania naukowe: słowotwórstwo, sławistyka, dialektologia, geografia lingwistyczna. E-mail: blazej.osowski@ff.cuni.cz. ORCID: 0000-0002-4226-1378.

AGATA RECLIK, Mgr., bohemistka, językoznawczyni, asystentka w Katedrze Języka Czeskiego, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Ostrawskiego (Katedra českého jazyka, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita). Główne zainteresowania naukowe: lingwistyka kwantytatywna, onomastyka. E-mail: agata.reclik@osu.cz. ORCID: 0000-0001-9743-6131.

JOANNA RUBACH, bohemistka, studentka V roku studiów geoslawistyka w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Główne zainteresowania: przekładoznawstwo, język literacki. E-mail: joarub1@st.amu.edu.pl.

EKATERINA RYCHEVA, Mgr. Ph.D., rusycystka, sławistka, adiunkt w Instytucie Studiów Wschodnioeuropejskich Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola w Pradze (Ústav východoevropských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy). Główne zainteresowania naukowe: lingwistyka kognitywna, pragmalingwistyka, frazeologia, dydaktyka języka rosyjskiego jako obcego. E-mail: ekaterina.rycheva@ff.cuni.cz. ORCID 0000-0002-8883-0628.

SVATAVA ŠKODOVÁ, Mgr., Ph.D., wicedyrektorka Instytutu Bohemistyki dla Cudzoziemców i Komunikacji Niesłyszących Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola w Pradze (Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze). Główne zainteresowania naukowe: gramatyka języka czeskiego z punktu widzenia języka ojczystego oraz języka obcego, język czeski dla cudzoziemców. E-mail: svatava.skodova@ff.cuni.cz. ORCID: 0000-0001-9112-4591.

JINDŘIŠKA SVOBODOVÁ, PhD., Ph.D., językoznawczyni, bohemistka, adiunkt w Katedrze Bohemistyki, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu F. Palackiego w Ołomuńcu (Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc). Główne zainteresowania naukowe: składnia języka czeskiego, stylistyka i teoria tekstu, pragmatyka. E-mail: svobodovaina@tiscali.cz. ORCID 0000-0002-4304-7090.

WŁODZIMIERZ WYSOCZAŃSKI, dr hab., prof. UW, językoznawca, profesor w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Główne zainteresowania naukowe: frazeologia i paremiologia słowiańska, lingwistyka kulturowa, dialektologia, lingwotematologia, semantyka, językoznawstwo słowiańskie ogólne i porównawcze, socjolingwistyka, onomastyka. E-mail: wlodzimierz.wysoczanski@uwr.edu.pl. ORCID: 0000-0003-3516-3240.